

Namen 1914

Ernest Claes

bron

Ernest Claes, *Namen 1914*. Uitgeverij Heidelberg, Hasselt 1962 (derde druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/clae004name01_01/colofon.php

© 2016 dbnl / erven Ernest Claes

Vluchtelingen

‘HET wachtwoord is “Lusambo”,’ zegt de sergeant, ‘en ge laat niemand door zonder papieren.’ Hij blijft nog enige ogenblikken staan, tegen zijn fiets geleund, kijkt over de steenweg in de richting van Namen waar een ongewone drukte heerst van wagens en auto's, mensen en paarden, en rijdt terug naar Champion waar onze compagnie zo pas is aangekomen. De korporaal duidt mij aan voor de eerste twee uren wacht, en met de drie anderen trekt hij de schuur in van het huisje dat vlak bij de weg staat.

Ik ga mijn ransel bij die van mijn makkers leggen, en wandel dan, met mijn geweer aan de schouder, de steenweg een eindweegs op en af, wachtend ‘op de dingen die komen zullen’. Wij zijn aan dit op-wacht-staan nu al drie weken gewend, en de enige onaangename kant ervan is, dat de nachten tamelijk koud zijn, en men wel eens vergeet ons eten te brengen. Dan lappen wij dit echter de anderen ook wanneer het hun beurt is. Van gevaar of vechten weten we nog niets, en we geloven er ook niet aan. We geloven zelfs maar half dat men rond Luik aan 't vechten is. Wel lopen er elke dag geruchten van ulanen hier en ulanen daar, maar het zijn telkens onze sergeanten die het nieuws meebrengen, naar onze mening enkel om blijk te geven van bijzondere dienstijver; en het behoort tot onze soldatenplichten te betwijfelen wat van die zijde komt. Onze commandant blijkt even sceptisch.

Links van de weg liggen weiden en korenakkers, over brede heuvelgolvingen, waar geen levend wezen te zien is; rechts de tuinen van het nonnenklooster van Cham-

pion, 'les Soeurs de la Providence'. Het eigenlijke klooster ligt boven op de heuvel, de stompe toren van de kapel heerst gewichtig over de omtrek, te midden van de statige gebouwen, hoger dan 't mager torentje van de dorpskerk dat over de tuinmuren en de kruinen der fruitbomen zijn schamele spits ten hemel wipt. Over de muren van de tuin, die de brede helling bedekt van boven aan het kloostergebouw tot tegen de straat, zie ik de rijke bladerweelde der fruitbomen, die mij doen denken hoe fris en rustig het daar achter die omheining moet zijn.

Voor mij ligt de grijze steenweg, die van Namen uit het noorden in sliert, klimt en daalt, opschiet en verdwijnt, en over het land kronkelt tussen een dubbele rij breedgekruinde bomen, en ik zie daar een eind ver nog een piot op wacht staan, even lanterfanterig op zijn luie benen draaiend als ik. Het is een geruststellende aanduiding dat ik op wachtwoord en papieren van de voorbijgangers zo nauw niet te letten heb, als die andere ze voor mij toch laat doorgaan. Die piot ginder denkt nu natuurlijk juist hetzelfde wat de voorbijgangers betreft die de tegenovergestelde richting opgaan.

Daar komen nu en dan mensen voorbijgesloofd met zware pakken, met een kruiwagen of een handkar. Daartussen soms een rammelend zondagswagentje, of een dokkerende boerenkar beladen met allerlei huisraad. Ze zien er uitgeput en moedeloos uit, en ze kijken met strak gespannen blikken naar de verte. Ik denk eerst dat het mensen zijn die de dorpen, in de nabijheid der forten gelegen, moeten ontruimen; ik houd ze natuurlijk staan en vraag hun papieren. Maar bij de derde of de vierde luidt het antwoord reeds:

‘Ik heb geen papieren.’

‘Hoe komt dat? Ge moogt toch uw dorp niet verlaten zonder een paspoort van de burgemeester?’

‘Jawel, meneer, jawel, maar de Duitsers kwamen al het dorp ingereden.’

Ik kijk de man verbluft aan. Hij verklaart mij verder dat het ganse dorp is leeggevlucht voor de naderende Duitsers.

Meteen krijgen alle dingen voor mij een ander uitzicht. De naderende Duitsers! Ik bekijk met meer aandacht en met ernstiger blikken de horizon, de mensen, de bomen, de velden. Zou het dan werkelijk toch waar zijn dat ze hierlangs gaan komen, dat er rond Namen zal gevochten worden! Ik spreek nog andere van die sukkelaars aan, ze vertellen mij de gruwelijkste dingen, van mensen die zijn doodgeschoten, van huizen die worden in brand gestoken, en hoe ze in allerhaast zijn weggelopen, meedragend wat hun het eerst onder de hand viel, meestal het minst noodzakelijke, zoals ik zien kan.

Daar komen er hoe langer hoe meer; aldra is het een onafgebroken stoet van gejaagd stappende mensen die de ganse breedte van de weg inneemt. Ze trekken allen in de richting van Namen, dat hun het veilige schuiloord lijkt, voortgestuwd door de angst die hun plots is overvallen en hun nog in de leden zit. In kleine groepjes trekken zij voorbij. De mannen kijken somber voor zich, als gedachtenloos, met versufte blik; de gezichten der vrouwen zijn als in een snik verstard, de kinderen blikken hulpeloos en ongelukkig naar hun ouders, trekkebenend en hijgend met halfopen mond, en geen die een woord spreekt. Waar ze de gelegenheid vinden klampen zij zich vast aan de karren en rijtuigen, en laten zich zo

meetrekken. Boven op de wagens, op inderhaast dooreengesmeten huisraad, zitten vrouwen met kleine kinderen, gebrekkigen, grijsaards. Ik zie op het vertrokken wezen van degenen die langs mij over de weg komen hoe afgemat zij zijn, een grijzig stof bedekt hun kleren, uren en uren gaan ze zo met die gemeten stap, voorovergestopen, in onbewust voort-willen, hun lange, moeizame weg. Ik volg ze met de blik, de magere mannen met hun schonkige ruggen, de breedgerokte heupdeinende vrouwen en de nasleurende kinderen. Zonder omzien, zonder een blik rechts of links op al de soldatenherrie, zijn ze als droeve bedevaarders op een lange boetetocht, die enkel het verre einddoel zien waar zij hopen lafenis en rust te vinden. Daar is iets zo onuitsprekelijk treurigs in dat vluchtende Walenvolk, dat ik er als verloren blijf op staren, bijna vergetend wat ik hier eigenlijk te doen heb. Heeft men deze mensen niet met valse geruchten de doodsangst op het lijf gejaagd, zoals dit wel eens meer in deze dagen gebeurde? Is het geen plotselinge, dwaze paniek? Maar ze komen en blijven komen, honderden, duizenden, hun moede benen voortslepend over de lange stofweg.

Een komt er langs me, een oude man, en hij duwt een kruiwagen voort waarop een oud vrouwtje zit, leunend tegen de wagenrug en heur magere witte handen vastgeklampt aan de sponden. Hij blijft vlak voor me stilstaan, zet zuchtend zijn kruiwagen neer en gaat op een van de berries zitten. Met zijn rode zakdoek veegt hij zijn bezweet en bestoft gezicht af, en kijkt dan naar mij met een treurige lijdensblik. Een schamel ouwelijk mannetje is het, met rimpelgezicht en rode traanogen. Zijn

pet staat hem diep over het hoofd en zijn kleren hangen hem slobberig om het magere lijf. Ik wil hem aan mijn veldfles laten drinken, maar hij schudt langzaam het hoofd; mijn soldatenbroodje weigert hij op dezelfde wijze. ‘Ik heb geen honger of geen dorst, beste jongen,’ zegt hij in zijn Waalse tongval, met een bevende, gebroken stem.

Hulpeloos kijk ik de twee sjofele oudjes aan zonder te weten wat te zeggen of wat te doen.

‘Komt ge van ver?’

‘Van ginder,’ en hij wijst met de vinger naar de einder vanwaar hij gekomen is, zonder omzien, als gruwt hij ervan terug te blikken. ‘Mijn huisje is het eerste van het dorp... Ze kwamen erlangs gereden, paardenvolk, en ik hoorde ze opeens luid lachen... Ze hadden het vuur aan het dak gestoken... Ik heb mijn vrouw op de kruiwagen gedragen en ben langs achter door de velden met haar weggevlucht... We zijn al zo oud, mijn jongen, en we hebben geen kinderen.’

Hij vertelt het, wezenloos, zonder mij aan te blikken, als iemand die niets meer verhoopt.

‘Alles hebben we daargelaten, de hennen, de twee zwijntjes, de geit... alles.’

Het oude vrouwtje is gaan rechtzitten. In haar glazige ogen ligt de treurige glans van de waanzin, en haar derve witte gezicht is doortrokken van rode koortskleur. Ze steekt de armen plotseling in de hoogte en roept met angstige stem: ‘Dé fé! Dé fé!’ (le feu! le feu!). Het oude mannetje neemt haar bevende hand in de zijne, en sust ze tot bedaren. Dan staat hij recht, slaat de kruiriem weer over zijn gebogen schouders, knikt mij een stomme goedendag toe, en sukkelt verder.

Als een aanzwellende stroom van menselijke ellende trekt de stoet voorbij, zonder einde, of heel het land daar hoger gaat leeglopen. Daartussen schokken de wagens en rijtuigen, en er hangt boven de steenweg om de volle kruinen der twee bomenreeksen een lange stofwolk. Er komt ook meer roering onder de soldaten, lansiers draven op en af langs de baan, de bereden gendarmen hollen links door de velden in wilde galop. Daar rijden twee rode-kruisauto's langs me heen. Ik zie een kort ogenblik de inzittenden, twee soldaten met witte verbanden om het hoofd. Gekwetsten, de eersten die ik zie. Ginder noordwaarts wordt dus gevochten, hebben de Belgen en Duitsers elkander ontmoet, waar het juist is kan ik niet te weten komen. Naderen de Duitsers? Worden onze mannen of wordt de vijand teruggeslagen? Met gespannen aandacht kijken we in de richting, ons afvragend wat er nu verder komen gaat. Het is opeens veel belangwekkender geworden, en we verlangen nu onwillekeurig naar het verder verloop van de gebeurtenissen. Hoog boven onze hoofden ronken twee vliegtuigen. Over de steenweg rijdt een batterij veldgeschut in vliegende haast Namenwaarts. Vlucht die voor de vijand? of wat? Een wielrijder van het 10e linieregiment springt naast ons van zijn fiets en vraagt naar de kolonel. Ik wijs hem de weg en vraag hem terzelfdertijd wat er ginder gaande is.

‘Wij hebben vanaf deze morgen 10 uur op de Pruisen geschoten,’ antwoordt hij haastig, ‘en in onze compagnie zijn drie doden.’

Daarmee is hij voort. Ik hoor opeens duidelijk het verre doffe schokken van kanonschoten.

De zon zinkt weg, en daar komt een tere schemering over de dingen. Daar is iets onwezenlijks in dit gewone heengaan van de dag en het komen van de nacht, alles schijnt te wachten op iets dat nog kan gebeuren, dat ieder ogenblik waarschijnlijker wordt, en vervaarlijker zal wezen wanneer het vanuit de donkerte zal aanloeren. Naarmate de avond groeit zien wij duidelijker in het noorden, op drie verschillende plaatsen, een rossig-rode glans in de lucht. Drie Waalse dorpen branden daar, door de Duitsers in vuur en vlam gezet, en de bewoners zien we nog immer langs ons voorbijtrekken.

Ik zit op de rand van de weg en geef het op de vluchtende mensen nog langer tegen te houden om naar wachtwoord of pas te vragen. Waartoe? Hun hoofd schijnt nog meer naar de grond gebogen, en die vast langs me heengaan hoor ik hijgend ademen. Sommigen dragen een stallantaarn, laag bij de grond aan een loomhangende arm, en in de zwikkende lichtkring zie ik de moede benen van mannen, vrouwen en kinderen voortbewegen.

Behoort dat dus ook tot de oorlog? Is het de inleiding?

Ik word afgelost, maar ik ga niet in de schuur liggen. Daar is iets te onzeker in de lucht, iets onverhoeds kan elk ogenblik opdagen van de ene of de andere zijde. Ik ga terug op het gras naast de wegrand zitten, met mijn rug leunend tegen een boomstam, mijn geweer naast me, en ik kijk over de weg in de diepe donkerte.

Het is een nacht vol spanning, vol geheimzinnige, ontastbare geluiden en stemmen; hij brengt geen rust, geen kalmte, en de fluwelige duisternis heeft iets verraderlijks, schijnt iets te willen verbergen. Zwarte gestalten, die van boom tot boom voortsluipen, duiken in de grachten

of loeren van achter struiken en heesters. De stilte zelfs schijnt iets onwaars te zijn, elk ogenblik kan een knetterend geweervuur losbarsten, daar, vlak naast me. De duizenden stemmen van de nacht spreken tot mijn verbeelding, stil en gedempt, gaan weg en komen telkens weer, zonder verpozen. Ik weet dat het verbeelding is, maar het ligt buiten mijn wil de indruk te ontgaan. Ik kijk boven naar de sterren, die in rustige gelatenheid aan de hemel staan en nu naar de aarde staren als wijdopen angstogen. Boven de grond hangt een klamme dauw als een grijze smook die me belet iets te onderscheiden op een paar stappen van me af. In bevangen zwijgen kruipen de minuten en de uren van de nacht voorbij.

In de vage verte groeit uit de lome nacht een onbepaald en dof gerommel, dat over het stille land gedragen wordt als een zachte trilling en aanzwelt tot een rustiger geluid, en ik herken de hokkelende wielenslag van een langzaam naderende wagen. Dat eenzame gewone levensteken wordt in deze donkerte een geheimzinnige gebeurtenis. Om me heen schijnen al de nachtzwarte dingen nog stiller te worden, en in spanning te luisteren naar het aanzettend dokkeren van die ene wagen. Een mens is zeker daarbij, stapt langs het paard op de aardeweg om zijn stappen te verdoven. Wie is hij? Vanwaar komt hij? Waar rijdt hij heen in het midden van een nacht als deze? Ik herinner mij uit mijn eerste kinderjaren hoe ik op de verlaten steenwegen van de Kempen in de zomeravonden met angst heb geluisterd naar dergelijke geruchten, en iets van die benauwdheid uit die prille jeugd voel ik nu weer over mij komen. Ik ga naast de wachthebbende makker staan en samen kijken wij zwij-

gend in de richting vanwaar het gerucht komt. In mijn verbeelding zie ik de onbekende voerman naast de kop van zijn paard stappen, een zwarte sombere gestalte, en aandachtig voor zich uitkijkend om niet te plots te schrikken door een onverwacht ‘halt!’ van een schildwacht. Het eentonig slagdokkeren van de wielen op de straatstenen heeft iets bedarends, maar des te vreemder zijn de geluidloze man en het paard.

Het duurt, duurt, en men zou zeggen dat die wagen daar gaat blijven dommelen heel de nacht door. Soms meen ik dat hij vlakbij is, maar een zekere klank in het schommelend geluid laat hem verder horen. Tot hij plots op een paar meters van ons af als een somber hoog gevaarte in de duisternis zichtbaar wordt.

‘Halte-là! Qui vive?’

Met een kalm woord doet de voerman zijn paard staan, en wacht tot we bij hem komen. Hij heeft hooi naar de stad gebracht vanuit een verder gelegen hoeve en keert nu terug. Hij spreekt met een rustige, ietwat rauwe stem en vraagt waar er verder nog schildwachten staan. De lege wagen hottelt weer in gang achter het moede-stappend paard, en ze verdwijnen in de donkerte even geheimzinnig als ze gekomen zijn. De spanning is gebroken en het toverspel ten einde, en we horen in de verte het dommelen van de wielen langzaam uitsterven.

Ik wandel een eindje op en neer met mijn makker, en we spreken op stille toon over onverschillige zaken.

Op de vooravond

DE eerste schemering van de uchtend geeft aan de dingen opnieuw hun gewone vorm, en wij zijn bijna verwonderd dat alles weer zijn uitzicht heeft van gisteren. Rond vier uur drijft er hoog in de lucht een bestuurbare ballon voorbij, in de richting van Namen. We weten dat het een Franse is, de sergeant is ons gisterenavond komen verwittigen er niet op te schieten.

In de voormiddag begint de drukte weer opnieuw langs de baan. De laatste vluchtelingen trekken voorbij. Daar komen nu echter meer soldaten, lansiers, wielrijders en artillerie. De kanonslagen donderen weer in de verte, heviger dan gisteren. Tegen tien uur komen langs de weg een tiental Franse dragonders gereden, door een luitenant aangevoerd. Het zijn de eerste Franse soldaten die wij zien, ferme ruiters, op hoge magere paarden, gewapend met een zwarte lans. Ze zien er erg krijgshaftig uit met hun zware helm overtrokken met een grijslinnen kap. Wij gaan hen één voor één de hand drukken, ontroerd, want we voelen de band die deze vreemdelingen met ons verenigt in de strijd tegen dezelfde vijand. Het is enkel een patrouille, ze heeft de ganse nacht de omgeving doorzocht en keert nu terug in de richting vanwaar het kanongebulder komt. Wij besluiten natuurlijk uit deze verschijning dat er een heel Frans leger ergens in de omtrek moet liggen, en dat geeft ons meer moed. Met stoutmoediger blikken kijken we noordwaarts, - laat ze maar komen, de Duitsers, ze zullen weten tegen welke prijs.

Het is een zwoele zomerdag. Telkens als er over de baan een batterij kanonnen, munitiewagens, ruiters of

voetvolk voorbijtrekken, wolkt het grijze lichte stof in dichte vlagen boven de steenweg op en blijft daar minutenlang hangen. Het plakt de soldaten op de zwartbezwepte gezichten, pikt in de ogen en maakt de kelen schor en droog. De blaren van hagen en heesters zijn grijs geworden, en de zon steekt haar onmeedogende priemstralen op naakte handen en halzen. In de weide links naast de steenweg maken geniesoldaten een loopgraaf: ze staan in broek en hemd, en slaan geweldige gebaren met schop en houweel. Ze gelijken in dat ketsend zonnelicht, met hun rode gezichten en zwaaiende armen, op baarlijke duivels die helse dingen aan 't bereiden zijn voor dood en vernieling.

Daar komt een gendarm voorbij; hij houdt met de hand de toom vast van zijn paard, waarop een jonge boerenvrouw schrijbeens zit met een zwaar pak aan iedere arm. Zij drukt de benen hard tegen de flanken van het dier aan om zich in de zadel te houden. De vrouw kijkt verloren voor zich uit, zonder enige verlegenheid. De gendarm, een lange struise kerel met zwarte baard, blikt ernstig over de baan en leidt het paard voorzichtig over de aardeweg.

's Middags worden we afgelost door soldaten van een ander regiment. Is onze compagnie misschien onverwachts naar een verder dorp gezonden en heeft men ons achtergelaten? Wij zien de eerste sergeant-majoor in een vaart naar ons toegefietst komen. Hij brengt ons bevel ons onmiddellijk bij de compagnie te voegen op de steenweg naar Namen. Het wordt zeer druk langs de baan. We spoeden ons naar de aangeduide plaats, waar wij de compagnie vinden, de geweren aan rotten. Niemand weet waartoe die plotselinge herrie dient. Ik

vind er mijn drie vrienden, Jef van den Heuvel, Marcel Breyne en Bruno van der Henst. De compagnie is onverhoeds uit de hoeve geroepen waar ze ingekwartierd lag en staat hier, met een paar andere van het 10e, op nadere bevelen te wachten. Een gutsende regenvlaag verdrijft hitte en stof, maakt ons echter doornat. Een regiment lansiers vliegt in razende galop langs ons heen, in de richting van Namen, en nu zijn we nog vaster overtuigd dat de Duitsers dichtbij zijn en wij dadelijk in het vuur moeten. Maar Jef van den Heuvel beweert dat die mannen alleen zo onbedaarlijk rijden om uit de regen te zijn.

Het is een geweldige wolkbreuk. Men laat ons toe te schuilen in de huizen langs de steenweg. Daar zijn de mensen halfgek van angst, de vrouwen snikken en de mannen vragen met benauwde stem of de Duitsers er zijn. In het huis waar ik binnengevlucht ben, zitten we met zessen in de keuken en krijgen er een kop koffie.

‘Aux armes!’ horen we buiten roepen, en wij lopen naar onze geweren en ransels en staan enige ogenblikken later weer in 't gelid. En terug naar Champion. Nog altijd is er geen spoor van Duitsers te zien. Niemand van onze officieren zegt een woord over wat er gaande is, - ze weten er waarschijnlijk niet meer van dan wij, - en dat maakt de jongens zenuwachtig.

De hoeve, waar wij binnen moeten, ligt op de heuvel van Champion, naast het klooster. Zij behoort aan prinses of hertogin van Arenberg, wier kasteel, op de oever van de Maas, nabij Marche-les-Dames gelegen, door de genie in as werd gelegd. Wij zijn erlangs gekomen een paar dagen tevoren; het was een akelig gezicht. Het tuinhuis, de prachtige hof, de schuren en stallingen, alles

was vernield. Van het rijke huis zagen we nog enkel zwartberookte muren en brandende balken. Men vertelt, onder vier ogen, verstommende dingen over de schatten die de soldaten er gevonden hebben. De prinses of hertogin was immers een verspiester en het kasteel, getuige van haar misdaden, verdiende dus ook vernield te worden.

Het binnenplein van de hoeve, omringd door de stallingen en schuren, ligt bijna gans onder water ten gevolge van de regen. Langs de muren sluipen wij tot aan de ladders, en vandaar op de hooizolders. Wij hebben twee uur rust, zegt de commandant, en we moeten die tijd doorbrengen met slapen. Het is avond geworden, en op de zolder is het pikdonker. We klauteren over mekaar heen, over armen en benen, en zoeken ieder ons plaatsje, te midden van het gevloek en geduivel van degenen op wier koppen of benen een onzachte soldatenschoen terechtkomt. Daar hangt een lantaarn, maar een loebas blaast ze uit, omdat het, beweert hij, brand zou kunnen veroorzaken. We liggen een halfuurtje, en moeten weer naar beneden voor de soep. Eerst nog een appél in aanwezigheid van de majoor. En dan eten we voor de laatste keer samen onze ‘rabatcol’.

Terwijl ik voor de ladder sta om terug op de zolder te klimmen, laat de commandant mij roepen. Hij leunt tegen de gevel van het woonhuis, de armen over zijn borst gekruist, zijn kort pijpje in de mond, en staart over de koppen der soldaten die, in 't licht van een paar lantaarns, als zwarte gedaanten over het hof heen en weer bewegen.

‘Hoor eens,’ zegt hij op stille toon, ‘we moeten morgen naar de vuurlijn, en denklijk zal het spel beginnen. Ik

reken erop dat de studenten en oud-studenten die in mijn compagnie zijn, het voorbeeld zullen geven'¹.

‘Ge moogt erop rekenen, commandant, zo waarachtig als ik hier voor u sta.’

Ik verstout mij hem te vragen of hij nieuws heeft over Luik. Hij kijkt een paar ogenblikken zwijgend ter zijde, en antwoordt dan: ‘Spreek er niet over met de anderen, maar het staat slecht. Ons veldleger is op heel de linie achteruitgeslagen’.

Wij zeggen geen woord meer, zien mekaar in de ogen, een blik, niet als van overste tot soldaat, maar als van man tegenover man. Hij drukt mij de hand bij het weggaan.

Mijn vorige plaats op de hooischelf is ingenomen. Ik leg mij vlak voor het zoldervenster neer en wroet met handen en voeten tot ik diep en warm in het hooi gedufeld lig. Rondom mij, in de zachte donkerte, hoor ik enkele makkers reeds ronken, anderen liggen te praten over dingen die met oorlog of vechten niets gemeens hebben; af en toe komt er nog een de ladder op, ik zie in het flauwe schemerlicht van het zolderraam zijn zwarte kop, zijn schouders, en hoe hij, alvorens van de ladder naar binnen te stappen, met de handen tast op het hooi om geen verkeerde stap op andermans benen te zetten. Dan kruipt hij op handen en voeten het diepe donker in dat achter mij gaapt als een zwarte kolk, en ik raad de richting die hij gevolgd heeft aan het mopperen van diegenen die hij over het lijf kruipt. Van op

1 In het 10e infanterieregiment, dat in augustus 1914 tussen de de forten van Namen lag, waren de studenten en oud-studenten van de Leuvense universiteit, die hun militaire dienst deden of gedaan hadden in de ‘compagnie Universitaire’ van dit regiment te Leuven, zeer talrijk. Velen van hen zijn daar gesneuveld.

de plaats waar ik lig zie ik aan de andere zijde van het binnenplein een vuur branden onder een grote ketel. De koffie wordt reeds gezet, die morgenuchtend nog eens zal opgewarmd worden. Latour, onze foerier, zit er heel eenzaam bij op een blok hout, zijn kin op zijn handen gesteund en zijn ellebogen op de knieën. Hij staart dromend in het vuur. Denkt hij aan vrouw en kinderen, die hij ginder in het Luikse dorpje heeft achtergelaten?... Op de voorgevel van het grote hoevehuis wippelt de hoge donkere schaduw van zijn magere figuur in dwaze sprongen, naargelang de vlammen van het houtvuur opflakkeren of neerslaan. Ver weg zie ik in de vaste duisternis een rode schijn boven het land hangen van een huis dat in brand staat, en ik hoor nu en dan de diepe schok van een kanonschot.

‘Ons veldleger is op de hele linie achteruitgeslagen...’

Mijn arm land! Mijn arm volk!

In de loopgraaf

Drie uur 's morgens. De eerste-chef Boval staat voor het zolderraam te schreeuwen: ‘Debout!... Debout! Nom de...! Les Boches sont là!’ Daar is geen piot die nog aan slapen denkt. Allen tegelijk willen ze de ladder af, en hoe het zonder ongelukken afloopt begrijp ik niet. De Duitsers zijn natuurlijk *niet* daar, dat weten we wel, en horen het ook aan de stem van Boval, die we reeds gewikt en gewogen hebben. Maar niettemin staan we enkele minuten later buiten in de kille nachtlucht, en door de rauwe morgenschemering trekken we weg. In versnelde pas over de glibberige aardewegen en in de diepste stilte gaat het naar Boninne toe. In een boomgaard voor de kerk van Boninne houden we stil en krijgen bevel in de strooien hutten te schuilen die tegen een haag zijn opgericht, en te slapen. We kruipen onder de klammige vlagen zo dicht mogelijk tegen elkaar aan, maar het slapen gaat niet; het is te koud en we zijn te plots opgejaagd uit, onze nachtrust.

Uit de grijze schemering klaart de morgen, de mist hangt smoordik boven de grond en tussen de takken van de fruitbomen die boven onze hoofden hun groezelige nevelkruinen uitspannen, met natte, afhangende bladeren. Daarachter krijgen de logge romp en de toren van de kerk duidelijker lijnen en schijnen reusachtig hoog in het vage nevellicht. De pannendaken van de huizen vormen als een diepgelegen achtergrond van flauw rood, en verder schemeren vaag twee wieken van een windmolen als twee klagende armen. Ik kijk naar het oosten en merk tot mijn verbazing dat de zon al een heel eind boven de einder staat, ongezien en onverwachts geko-

men; in matte bloedrode kleur schijnt ze op de aarde te staren door de dikke mistlaag, zonder glans of warmte. De mist verijlt als opgezogen in die wrede onschone zon, en daar lopen reeds tere schaduwlijnen van de boomstammen over het gras. Aan het uiteinde van de boomgaard is Latour weeral bezig koffie te koken. Daar is ook een zak met suiker, en ieder krijgt er zijn deel van. De sergeant-majoor betaalt, onder de strovlagen, de soldij uit van de twee laatste dagen. Tegen een hooiopper zitten commandant Rousseau en luitenant Mathieu en drinken een fles wijn leeg, die hun slecht schijnt te bekomen op de nuchtere maag, want onze luitenant wordt er misselijk van, en de commandant vraagt aan Jef van den Heuvel een stuk van zijn soldatenbrood.

Enigen van ons gaan naar de kerk. Het ligt er vol zakken brood, vleesconserven, dozen van alle slag en kleur, tussen hopen stro waarop soldaten hebben geslapen. Zij biechten en communiceren, terwijl een franciscaan de mis leest. Voor velen is het lang geleden dat ze nog mis of biecht gekend hebben; het is geen vrees, die hen er thans toe brengt, zeker niet, maar het diep ingeworteld christelijk geloof dat op zulke ogenblikken zijn machtige vat op ons menselijk wezen legt. En voor velen ook is het de laatste maal.

Weer klinkt daarbuiten ‘Aux armes!’ en staan we na enkele minuten in het gelid. ‘En avant!’... en terug naar Champion. Voor de tweede maal moet Latour zijn ketel water in het gras omklinken. De derde compagnie van het eerste bataljon is ook bij ons - wij vormen de tweede compagnie - en we gaan terug naar dezelfde hoeve, waar we blijven slenteren om het hof en in de boomgaard. De onvermoeibare Latour komt nog eens

voor commandant Rousseau staan: 'Faut-il faire du café, mon commandant?' - maar de commandant antwoordt dat er voor die dag reeds genoeg koffie is gezet.

Wij horen nu dichterbij het geschutvuur, zware ploffende slagen, maar wij weten niet van welke kant het komt. Terwijl wij tegen de gevel liggen en Boninnewaarts kijken zien we daar plotseling een zwarte rookzuil vanuit de grond opschieten, een trechtersvormige kolom die verbredend oprijst als een reusachtige vaas. Dan vervormt ze zich in de lucht tot een vuilzwarte wolk. Een tweede, een derde, alle achter het bos dat tegen Boninne ligt, en wij kijken ernaar met vreemde, nieuwsgierige blikken. 'Het zijn bommen die inslaan,' zegt de sergeant. De majoor doet ons daarop allen op het binnenplein van de hoeve blijven, en wij moeten... aardappelep schillen. De ijverige foerier zit aldra weer opnieuw naast zijn houtvuur en waakt over de middagkost.

Tot tegen de noon blijven we op de hoeve, marsvaardig. Door de openstaande poort, waar nu twee schildwachten geplaatst zijn, zien we langs het nonnenklooster twee batterijen veldgeschut voorbijrijden, gevolgd door munitiewagens. Ongeveer elf uur komt er bevel tot oprukken. Zodra wij aangetreden zijn, komt majoor Govaerts uit het hoevehuis. Zijn mannelijk gelaat draagt een hardere uitdrukking.

'Ik hoop,' zegt hij, 'dat ieder van u zijn plicht zal doen. De eerste die durft gaan lopen schiet ik neer lijk een hond.'

Het is kort en bitsig-hard gezegd, zoals de hele man is, maar het is de juiste toon en het slaat in de harten. Wij weten trouwens dat, ook in het grootste gevaar,

onze majoor naast ons zal staan, en dat is de hoofdzaak. Jammer echter dat al die toespraken, dat alle inlichtingen en bevelen van onze officieren telkens uitsluitend in het Frans gegeven worden. De majoor kent geen Vlaams, de commandant kent geen Vlaams, de luitenant kent geen Vlaams, en zo moet een onderofficier, Boval, voor de manschappen vertolken wat er gezegd wordt. Dan is alle fut eruit, dan komt het maar van een onderofficier, en Boval spreekt bovendien een ‘Vlomske’ van Ronse, dat haast niemand begrijpt. Van de tweehonderd jongens van onze compagnie zijn er geen dertig die Frans verstaan. Ik hoor de soldaten herhaaldelijk mopperen: ‘De Vlamingen mogen het weeral niet weten!’ en zeer verbitterde opmerkingen worden daarbij gemaakt.

In versnelde pas stappen nu de twee compagnies de helling van Champion af, en wij houden halt in een dreef nabij Boninne. Vóór ons ligt rechts een bosje, verderop links het kasteel van Zualart met het dorp daarachter. Wij maeten ons onder het dichte gebladerte van de dreef verschuilen en wachten. Achter het bos, naar Gelbressée toe, horen we aanhoudend kanonvuur, zonder dat we weten of het Belgisch of Duits geschut is.

Nu is het wel zeker dat het werkelijk beginnen zal, en het is aan de jongens te merken. Ze zitten meest allen stil voor zich uit te staren, en alle gekscheerderij is weg. Het onbekende, het vreemde van wat er te gebeuren staat eer het avond wordt vat ons aan. Wij kennen van het soldatenleven enkel geweer en ransel, exercitie en marsen, kazerne en manoeuvres, aan oorlog heeft er nooit iemand gedacht. Ik lig in het gras en kijk naar de mannen om me heen. Het zijn bijna allen jongens uit het volk, werklieden en boerenzonen, met ruwe handen en

met de stroeve trek over hun gelaat die de harde arbeid van elke dag er heeft opgedrukt. Ze zijn onverhoeds van hun werk weggegrepen, om oorlog te gaan spelen, en dragen in lijf en leden nog het gewende gebaar van hun dagelijkse bezigheid. Daar is er een bij, Terreyn, die gisteren slechts is aangekomen en ergens diep in Frankrijk aan de oogst bezig was toen het mobilisatiebevel hem bereikte. Grote, struise kerels zijn het, met breedgebouwde schouders en hoekige gelaatstrekken, waarin de stille, bijna weemoedige ogen de besloten kalmte verraden van hun inwendig leven.

Ik schrijf een brief aan mijn vrouw, voor het geval dat ik er niet levend van zou terugkomen; het laatste dus, en daar overkomt mij bij het schrijven een week gevoel. Op de omslag schrijf ik het adres, en daarboven in het Nederlands, het Frans en het Duits: 'Ik verzoek degene die deze brief op mij vindt hem te zenden aan mijn vrouw.'

Wij horen opeens over onze hoofden een licht geschuifel, en even daarop zien we achter ons, boven de helling, iets openklappen in een zwart wattig wolkje waaruit rode vlammetjes poffen. Nog een, nog een... en het geeft telkens een droge harde knal. Die wolkjes ontstaan daar als vanzelf, zwellen dik op en drijven dan zachtjes mee met de wind. Verwonderd en nieuwsgierig staren wij die vreemde dingetjes aan en vinden het wel een zonderling verschijnsel. Verder weg barsten ze nu, in de richting van Champion, en daar zien we de munitiekolom, waarvan de wagens en paarden langs de tramlijn van Champion staan, in allerhaast wegrijden. Dan roept er iemand: 'Ce sont des shrapnels!' en het geeft ons een hevige schok. We zijn rechtgestaan om beter te kunnen kijken,

en de commandant gebiedt op strenge toon: ‘Sous les arbres!’ ... Een luider fluiten doet ons opkijken, iets als een langgerekt versmoord janken uit de diepte der lucht, dat als een wervelwind onzichtbaar over ons heenholt, en daarginder tegen de steenweg op Namen, waar wij gisteren in de regen hebben gestaan, springt meteen een wolk stof en rook uit de gevel van een huis, en nu de wolk opklaart zien wij de helft van het dak en de gevel weggeslagen. Het gaapt ons van verre aan als een noodklacht vol verschrikking. Een tweede granaat komt door de lucht, sneller, intenser naarmate ze nadert, en door de grond daverend een geweldige slag die ons doorschokt waar wij liggen. Ditmaal valt ze in het veld, vlakbij, op enkele meters van het uiteinde der dreef.

Daar is niemand die een woord spreekt; we zitten onder de laaggetakte bomen, en blikken over het veld, met de uiterste spanning wachtend op het snijdend suizen. Denken doen wij evenmin, tenzij aan de mogelijkheid dat de volgende granaat dichterbij zal vallen... en wat dan gebeuren zal. Ik zie hoe er enkelen de knieën intrekken en de schouders duiken, en één die wat al te luid zijn mening oppert wordt woedend het zwijgen opgelegd. Het is de instinctmatige vrees voor de slag die onverhoeds van ergens komen kan zonder dat er afweren mogelijk is, net zoals bij iemand die door de dikke duisternis loopt en zich opeens op het punt denkt door een paar ongeziene handen te worden aangegrepen.

Het is uit, daar komt niets meer, en de kalmte keert terug. Wat daarginder achter Boninne plaatsgrijpt weten wij niet. Voortdurend horen we de stotende boem van een kanonslag, en daartussen knetterend geweervuur. Nu

en dan stijgt er boven het bosje een zwarte rookzuil op van een inslaande granaat.

Terwijl we even opkijken zien we beneden in de vallei twee soldaten met een hondekarretje aangedraafd komen, de ene trekt en de andere stoot, en ze jagen de helling op zoveel als hun krachten het maar toelaten. Op het wagentje staat een grote ketel die hut en heir waggelt en toch zijn evenwicht niet verliest. We vragen ons af wat het wel zijn mag. Onze commandant, die het door zijn kijker onderzoekt, zegt opeens heel kalmjes: 'C'est Latour.' - Ze komen de dreef ingereden, zo dwaas dat een paar mannen die niet gauw genoeg terzij springen hals over kop over de weg rollen. Latour komt dadelijk voor de commandant staan. 'Eh bien, Latour?' - 'Ce sont les patates, mon commandant,' antwoordt de andere, nog hijgend van de inspanning, maar op zo kalme toon alsof het de gewoonste zaak der wereld gold.

Onze goede foerier is inderdaad ginder in de hoeve bij zijn vuurtje blijven zitten. Hij heeft de compagnie laten vertrekken, en toen de kost klaar was heeft hij, met een der koks die bij hem gebleven was, de zware ketel op een oud melkkarretje geladen dat hij in de hoeveschuur ontdekte, en komt ons nu verrassen met het middageten. De shrapnels hebben hem niet tegengehouden. Goede kerel van een foerier, het is uw enige heldendaad in de oorlog, maar ze verdient geboekt te worden.

Vanuit Boninne jagen er thans voortdurend auto's in razende snelheid de weg op naar de Naamse steenweg; ze verdwijnen een Ogenblik voor onze blikken in de lage daling van het golvende land, om verder weer op

te schieten tegen de helling van Champion waar ze voortsnorren achter de bomen en de huizen. Ruiters vliegen dezelfde weg op, en eveneens een batterij geschut, de paarden te vierkluuwe vooruithollend met gespannen nek en de mannen vooroverliggend op de paarden. En achter ieder stijgt een grijze stofwolk op, die het gerij achterna wirrelt als dikke donzige smook van een locomotief.

Boven het land staat de heetschroeiende augustuszon onbarmhartig te branden. Daar is zuchtje noch windje, en geen rimpeling krieuwelt langs de blaren van het hout. De staalblauwe lucht blijft strak, gespannen als tot scheurens toe; het lijkt of de grond ligt te hijgen van smachtende dorst. Rondom ons hellen de akkers in effen glooiing neer, en haver en koren dat niet neergewalst is ligt vertrappeld en verwoest of er een bende schoolkinderen heeft in gespeeld. Boninnewaarts vlekt tussen het overvloedige groen van hagen en bomen de witte gevel van het kasteel van Zualart. Heel het land is als één reusachtige oven vol geelrode vlamflitsen, en de lucht rilt van de felle hitte die schijnt neer te golven uit de vuurhaard daarboven.

Vanuit het dorp komt er opeens een auto naar ons toegereden, met een vaart of de duivel erachter zit. Wij menen eerst dat de chauffeur een verkeerde weg inslaat en we trachten hem door gebaren te doen verstaan meer naar links te rijden, langswaar de anderen zijn verdwenen, als er uit de auto een officier springt, met een driekleurige sluier om de lenden, die begint te roepen zo luid hij kan: 'Où est le chef du bataillon?... Conduisez-moi chez...' Majoor Govaerts stapt haastig onder de bomen uit, op de luidruchtige stafofficier toe, en wij

horen deze enige bevelen mededelen met luide stem en geweldig slaan van zijn armen, waar wij enkel van vatten: ‘Houdt het drie uur vol en dan is er de Franse divisie...’

Dat klinkt zeer aanmoedigend; we gaan dus het gevaar in, maar zullen niet alleen staan tegen het gehele Duitse leger.

‘Aux armes!’ roept de majoor, en al dadelijk staan we klaar. Onze compagnie neemt de plaats in van de derde compagnie en deze komt in onze richting. Het is een ogenblik van uiterste zenuwachtigheid. Aan het einde der dreef gekomen klinkt het: ‘Couchez-vous!’ en we leggen ons neer achter de bomen en langs de wegrand, het geweer tegen de schouder, de vinger op de trekker, gereed om te schieten. We kijken allen naar de hoek van het bos waar we elk ogenblik de Duitsers verwachten. Het land vóór ons krijgt een andere gedaante en betekenis, daar gaat hier aldra gevochten worden op leven en dood, - en we zijn overtuigd dat we van op deze plaats de Duitsers een bloedige verrassing voorbereiden.

‘Het gaat hier stuiven,’ zegt een sergeant, en de majoor die het gehoord heeft snauwt hem dreigend toe: ‘Zwijg, sergeant, on ne fait pas d'omelettes sans casser des oeufs.’ Een nieuw bevel, en met het geweer omlaag lopen we door het bosje vlak voor ons, en aan de andere kant de weg op naar rechts. Langs deze wegkant is een gewone ijzerdraad gespannen, en de weg ligt wat hoger dan het land ernaast. Wij moeten daarachter schuilen, zwaar we geraken niet door de versperring, de ijzerdraad is te dik, en de man met de nijptang om hem door te knippen heeft zijn tuig verloren. Weer vooruit, en een

ogenblik daarop liggen we ‘en tirailleurs’ langs diezelfde weg. Rechts van ons hebben twee machinegeweren postgevat, en op de rand van, de weg die voor ons uit naar Boninne loopt zit een kolonel, die op hoge toon ons toeroept: ‘Allons, mes braves, allons, le brave Dixième! Le commandant (de naam versta ik niet) a été tué!... c'était un héros... Dans deux heures les français seront ici.’

Het doet ons goed te zien dat onze kolonel daar met ons in het gevaar is en geen spoor van vrees vertoont. Van zijn toespraak begrijpen de Vlaamse jongens niets. We zitten daar erg op ons ongemak, zonder enige dekking. Onze ransel ligt voor ons en we steunen daarop ons geweer om beter te kunnen mikken. Enigen hebben zelfs een bos haver voor zich liggen. Het kasteel van Zualart staat in brand. Nogmaals vooruit, en nu lopen we met gebogen rug door de twee sloten langs de weg naar Boninne toe. Ik zie op de weg weggeworpen ransels en geweren. Een dood paard ligt tegen een haag, met de vier poten brutaal in de lucht en een donkere bloedvlek op de ronde balg. Twee kanonnen rijden over de weg. De mannen op de paarden zijn zwart als negers. Vooruit gaat het. Een huis brandt naast ons, in al de andere zijn de ruiten uitgeslagen, bij sommige gaapt in het dak een grote holte. Op de straat en in de hoven diepe gaten van ingeslagen granaten.

‘Het derde peloton hierlangs!’ roept luitenant Mathieu, en we lopen over een stuk akkergrond, gejaagd, met gekromde rug, bevreesd te laat aan te komen waar we moeten zijn, tot wij buiten adem in een korte loopgraaf neertuimelen. Op een oogwenk liggen wij in stelling tegen de borstwering, onze ransel voor ons, het

geweer in de richting van het bos van Gelbressée, gereed voor alles wat gebeuren gaat.

De loopgraaf vormt de hoek van een tuintje. De haag die het omringt is door de aarden dam bedekt, waarschijnlijk om deze meer stevigheid te geven, en een boom, die in de haag stond, steekt met een eind stam boven de dam uit. Het is enkel nog een magere stronk met afgehouden takken. Naar rechts toe ligt het bos van de Gelbressée, een riviertje dat afdaalt tot aan de huizentroppeel van dezelfde naam, daar beneden in de vlakte, langs de baan op Franc-Waret. Vlak voor ons de helling van de kale akker. Aan onze rechterzijde een breed veld dat opklimt tot boven tegen een eikenbos. Achter ons de hoven en huizen van Boninne. In het kerktorenraampje zie ik een soldaat, een kanonnier, die met de kijker de einder onderzoekt. Links een heuveltje waarop een redoute voor kanonnen, daarachter liggen een paar huizen, waarvoor de loopgraaf loopt, bezet door het ander deel der compagnie.

Ik ken die plaats en de omgeving zeer goed. Aan datzelfde tuintje heb ik op wacht gestaan enkele nachten tevoren, en heeft een brigadier mij op zijn ronde met wantrouwen ondervraagd. 'oemda 'k Vloms klapte laik nen Ollander'. Hij is zelfs tot bij onze commandant gegaan om volle zekerheid te hebben over mijn nationaliteit, en deze heeft hem weggezonden met een uitschelding van belang. Wijzelf hebben de loopgraven gemaakt, daar verder rechts, en het geeft ons meer zekerheid op een plaats te zijn die wij kennen. Ik begrijp nu dat het onbarmhartig heen-en-weertrekken van onze compagnie, van de eerste augustus af, op dit ogenblik van groot nut is.

Hiër liggen wij dus, schietensgereed. Ieder zoekt een gemakkelijke houding om te vuren, en om zich zo goed mogelijk tegen het geweervuur van de aanvallers te dekken. Maar alles is en blijft rustig. Op het veld voor ons roert geen blad, rechts noch links is een levend wezen te bespeuren. Het is een rust als de dood, een leegte, die vol onzichtbare en heimelijke gevaren is, een spannend wachten op geweldige dingen die ieder ogenblik kunnen gebeuren en heel die dwaze kalmte van het landschap in een hel verkeren van bloed en dood. Want langs alle zijden buldert hier het kanon, doffe hokkende slagen uit de verte voor ons, korte krakende losbarstingen dichtbij, met kleine tussenpozen, maar we zien nergens iets. De tijd schijnt als uiteengesnoekt met korte knakke rukken, daar is als een vermorzeling in de lucht, of ongeziene machten in stomme razernij tewege zijn heel de wereld te verdoen. Het wordt ons aldra duidelijk dat al het geweld zich samentrekt boven de heuveling ginder, achter de huizen waar we weten dat het fort van Marchovelette ligt. Wij zien daarboven onophoudend de witte en zwarte wolkjes openknallen die wij nu kennen als granaatkartetsen, en nu en dan een dikke rookzuil opstijgen van ontploffende bommen. Velen menen dat al dat kanongeduivel van dit fort komt, en dat we hier onder de veilige bescherming liggen van zijn vuurmonden.

We komen stilaan op adem, de strakheid gaat weg van onze voorhoofden; armen en benen ontspannen zich en we voelen de vermoeienis van het moeilijk liggen tegen de borstwering.

Degene die naast mij zit zegt opeens: ‘Daar liggen twee doden in de loopgraaf.’
Daar liggen twee doden,

twee gedode soldaten; de een tegen de dam van de schans, met het gezicht naar de grond, onder een soldatenmantel waar zijn, benen onderuit steken met de plumpe soldatenschoenen aan de voeten. De andere ligt beneden in de loopgraaf, eveneens met het gezicht naar de grond gekeerd, en bedekt met wat stro. Ik kijk achter me in het tuintje. Een drietal trechtervormige holen duiden de plaats aan waar de moordende bommen zijn ingeslagen. Een paar bomen zijn rats in tweeën doorgerukt. De grond is bestrooid met groene blaren en afgerukte takken, met dikke, ronde reine-claude-pruimen, die er zo menigvuldig liggen alsof ze er uit zakken zijn neergegoten. Het huisje erachter is gans dooreengesmaakt; de stenen zijn uit hun voegen gewrongen, de groengeverfde ramen en de deuren hangen schots en scheef geprangd tussen de dreigend zakkende muurklompen, het verste gedeelte ligt in gruis op de grond, in een treurige dooreengroezeling van latten en balken, witte kalkklodden en vernielde dakpannen, en rode bakstenen met een kleur als verse rauwe wonden. Ik ga langs de nog rechtstaande voorgevel en kijk door het raam. In een kamertje daarbinnen, tegen een bed overdekt met kalk en steenbrokken, ligt een soldaat, een dode. Het lijk leunt tegen de bedsponde, rustig, of de arme jongen zo neergevallen is en de kracht niet meer heeft gehad om recht te staan. Uit het vaal dode gezicht staren twee glazige ogen mij aan, levenloos, maar met iets in de uitgestorven blikken alsof het laatste dat zij aanschouwd hebben hem met een bovenmenselijke angst heeft geslagen, met iets in de halfgeopende mond alsof zijn laatste kreet vermoord is geworden op zijn lippen. Zijn handen steunen met uitgespannen vingers op de

vloer, een beetje van zijn lichaam af, zoals hij bij het vallen om zich heen heeft gegrepen om zich vast te houden. Is hij in die kamer komen schuilen voor het grijnzende vuurgeweld der granaten? Is hij, gewond, hier binnengesukkeld om er rustiger dood te gaan? Hij draagt op zijn hoofd het mutsje der carabinieri.

Daar is hier iets vreselijks gebeurd, daar zijn hier drie mensen afschuwelijk om het leven gebracht en achtergelaten. Daar is een arm rustig huisje vernield, de woning van vredige, schamele mensen. En tóch is dit geen schelmstuk, geen misdaad... want *het is oorlog*. Het werd bevolen door mensen die in andere tijden voor een eenvoudige verwonding strenge straffen uitspreken, door mensen die zachtmoedigheid en naastenliefde preken en deze als de hoogste menselijke deugden prijzen. Wij voelen allen, onbewust, dat op deze plaats iets gebeurd is dat de natuurlijke gang der dingen verbreekt, dat al wat er vroeger onder de mensen bestaan heeft en hen in een geheel samenbond, hier is afgesneden, brutaal verbroken, zonder overgang, zonder voorbereiding of reden voor ons, eenlingen; - een mens mag nu een ander mens vermoorden. Wij vatten het niet, en ons gemoed komt daartegen in opstand. En in onze simpele geesten is iets treurigs, iets angstigs. We hebben het tot hiertoe niet geloofd, niet kunnen geloven. Ik kijk om mij heen, als opeens ontwaakt. Het leven, dat leven van elke dag, met zijn kleine doen en zijn kleine verlangen, het leven dat achter me ligt, al die dagen en jaren, het lijkt me alles zo leeg en hopeloos in het aanschijn van deze dode jongens.

Deze drie zijn dus de eerste doden die ik zie, de eerste slachtoffers. De onverhoedse zekerheid grijpt ons

aan als een geweldige stomp op de volle borst. Ik kom in de loopgraaf terug, de jongens zitten met de rug tegen de borstwering, hun geweer naast zich, stil en ernstig, en kijken met schuinse blik naar de twee lijken. Iets fataals ligt op hun trekken; ze schijnen te berusten in dat dood-zijn, en de kalmte die in de onmiddellijke omgeving heerst brengt iets verzachtends. Luitenant Mathieu onderzoekt met zijn kijker het land voor de loopgraaf en maant ons voortdurend aan op onze hoede te zijn. Enkelen van ons kijken eveneens over de aarden verschansing in de richting vooral van het donkere bos. Anderen graven de loopgraaf dieper uit om erin te kunnen schuilen, of halen vanuit het huisje planken en balken waarmede ze over de gracht een beschuttend dak bouwen.

Het begint stilaan te deemsteren. De zon is weggetrokken achter de hoge bomen van Boninne, de grauwe schemering kruipt over de heuvelen en het houtgewas, en de dinsen worden stomp en grijs.

Daar komt geen verpozen in het geweldig daveren van de kanonnen. Langs alle zijden schokt het in de lucht en door de grond, links en rechts en achter ons. In Boninne branden verscheidene huizen, en zonder ophouden kraken de zware ontploffingen in golvende rookwalmen los. Het komt van ginder aan de einder aangegierd, opgaand in hoog gesingel, om dan in razende drift naar de aarde te schieten waar het hier of daar met een vervaarlijke slag aan zijn einde komt. De lucht is er vol van, en daartussen ratelt nu en dan het rekketekkend geweervuur.

Langs de tuinhaag, die een hoek vormt, loopt een weg naar het dorp, en daarlangs staan drie huisjes, een

honderd meter achter ons. Ik hoor in die richting opeens een gerucht, een schreeuw van mens of dier, en ik zie er tegen de gevel een soldaat staan die in onze richting kijkt. Ik ga erheen met Jef van den Heuvel, - in datzelfde huisje hebben we gelegen toen we een paar dagen tevoren daar op wacht stonden - en terwijl we naderen horen we binnen iemand pijnlijk kermen. De soldaat die we gezien hebben, is er een van het achtste linieregiment; zijn compagnie lag gisteren in onze loopgraaf, en toen de eerste bommen vielen kort na de middag, drie van zijn makkers doodden, en twee zwaar kwetsten, zijn de anderen weggevlucht in dolle angst, geweer en ransel neerwerpend langs de weg, en deze hier is teruggekomen en vraagt ons nu wat hij doen moet. De doden hebben wij reeds gezien, de twee gewonden liggen hier in een klein vierkant kamertje, verlicht door een vuzend petroleumlampje. De vloer is bedekt met dooreengewoeld stro en dekens. De ene ligt tegen de muur, stil, en staart mij aan met glanzende koortsogen. Een granaatscherf heeft hem zwaar getroffen, juist boven de rechterknie, de verhakkelde stof van zijn broek is in het verkorven vlees geplakt, al zijn kleren zijn doortrokken van donkere bloedvlekken. Hij heeft zijn broeksband boven de wonde om zijn dij geriemd en uit alle krachten toetrokken. Met opeengebeten tanden ligt hij daar, zijn donker gelaat is vertrokken van de pijn, en in zijn zwarte kroezelharen hangen strohalmen. Op mijn vragen antwoordt hij met een paar korte zachte woorden, die hij tussen zijn tanden doorsist, maar geen klacht komt over zijn lippen.

In het midden van de kamer ligt een andere stakkerd met vermorzelde voeten en een diepe wonde in de buik.

Hij huilt, een rauw schrijnend huilen van de vreselijke pijn, met niets menselijks meer in de klank, en het lijkt meer op het kermen van een ter dood gewonde hond. Zijn lippen zijn paars, dikke zweedroppelen parelen op zijn voorhoofd, en zijn groot-open ogen, die schijnen te branden, kijken me hulp-smekend aan. Hij klampt mijn hand in de zijne, die vuil-kleverig plakt. 'Blijf bij me;... blijf bij me...' jammert hij als een angstig kind, en ik zie hoe de pijn zijn lippen doet beven. 'Zeker, mijn jongen,' zeg ik. 'Ik zal dadelijk iemand halen om u weg te brengen... Doet het zo'n pijn?' Hij wijst met zijn andere hand op zijn bloedende voetstompen, en op de wonde in zijn buik. Aan de ene voet is nog een schoen, die half is afgerukt, de andere voet is een afzichtelijk bloedende vleesklomp, vastgeplakt met kous en broek in het paars geronnen bloed. Hij toont mij zijn arme voeten, en wringt zijn hoofd en zijn schouders heen en weer van het onmenselijk lijden. 'Ze hebben me hier achtergelaten en zijn allen weggelopen... Zou 'k nog genezen?... Wat gaan mijn vrouw en mijn vier kinderen doen?... God! God! God!... Ge zult me toch hier niet laten liggen, niet waar?...' Hij houdt mijn hand krampachtig vast, mijn vingers zitten als tussen een gloeiende schroef. Jef van den Heuvel gaat in de loopgraaf dadelijk Bruno van der Henst roepen, die juist dit jaar zijn medische studiën, zou beëindigd hebben. Bruno komt dadelijk, onderzoekt bij het licht van een klein lampje de wonden. Flarden van hemd, broek en vest, zijn ineengeklonterd in de gapende wonde op zijn buik, waaruit het bloed steeds voortvloeit; het stro onder hem is een vettige rode viezigheid, en heel de vloer is glibberig van het bloed.

De andere ligt intussen altijd even onbeweeglijk te staren, met zijn koortsig glanzende ogen, en schijnt onbewust van wat er om hem heen gebeurt.

Ik loop naar het dorp. Naast de gevel van een huis staat een wagentje met een paard voorgespannen. God weet waar de eigenaar ervan is. Het is haast volslagen donker nu, en in het dorp is er geen mens meer te zien. Ik neem het moede paard bij de toom en leid het mee. Op een deken dragen we dan zo voorzichtig mogelijk de twee gewonden op het karretje, de ene huilt en kermt dat het ver in 't rond gehoord wordt, de andere uit geen klank, en de soldaat van het 8e linie rijdt met hen weg.

Met ons drieën blijven wij zwijgend en terneergeslagen staan luisteren tot we niets meer horen. 'Zo hij niet dadelijk een dokter vindt,' zegt Bruno, 'leeft de sukkelaar geen uur meer.'

We komen terug in de loopgraaf. Het is nacht geworden, een nacht van angstig wachten en van spokend onheil. Het kanongedonder gaat voort, vlakbij is het ietwat verminderd, maar van de zijde van de vijand houdt het even gestadig aan.

Op de hoge heuvelkam in de verte zie ik plots drie heldere flikkeringen kort achter mekaar opschieten, daarop volgen drie doffe losbrandingen en tegelijkertijd het akelig dzzzz door de lucht van de shrapnels, die in de richting van Marchovelette losbarsten in rode vuurvonken. Telkens en telkens weer zie ik de drie opvlammende lichtflitsen der vijandelijke kanonnen als grijnzende vuurogen door de nacht blikken. Verder weg, naar rechts, horen we nu duidelijker de doffe rommeling der zware batterijen, waar over de Maas de forten van Maizeret, Andoy en Dave liggen.

In het dorp achter ons branden de huizen voort, en de opschietende vlammen werpen soms een vale schijn op de dingen langs de loopgraaf. Daar huilt ergens een hond.

In de verte, tegen de einder aan, zie ik een lichtje, een rood glimmend stipje in de wijde duisternis, dat eenzaam en roerloos daar hangen blijft als een lantaarn aan een lange stok. Heel de nacht blijft het op diezelfde plaats, vredig pinkend sterretje, geheimzinnig lonkend naar de duizenden loerende ogen, die er door de donker naar kijken zoals ik.

Een sombere nacht is het, zonder maan of sterren. De donkerte hangt boven onze hoofden als een zwart floersig deken, zo laag dat wij er met de handen bijna aan tasten kunnen; nu en dan wordt ze vaneengereten door de krakende shrapnels, die hun roodgloeiende kogels sissend uitbraken in alle richtingen, en om ons heen horen we dan ergens de doffe smak van een fors geslingerd stuk staal dat op de grond neerkomt. De jongens liggen geleund tegen de aarden wal van de borstwering of onder in de loopgraaf, de mantels dicht toegeknoopt. Ik kan nog vaag hun donkere lijven onderscheiden, en horen hoe de ene of de andere een onrustige beweging maakt. Ze spreken slechts fluisterend. Op gedempte toon herhaalt de luitenant nu en dan het bevel dat niemand slapen mag, maar de zware adem hier en daar verraad dat bij velen de vermoënis te sterk is. Luitenant Mathieu staat naast me, en we turen beiden door de holle duisternis voor ons. Hij reikt me ieder ogenblik zijn kijker over om in deze of gene richting te speuren, waar hij telkens meent iets verdachts op te merken. Maar alles is rustig, stil, en de verre kanonsla-

gen zijn als geluiden uit een andere wereld. Die ondoordringbare donkerte werkt op de verbeelding als een betovering. Hoe langer en scherper ik toekijk, hoe meer ik allerhande gedaanten voor me zie, grote geweldige gestalten die reusachtige armen zwaaien en in allerlei zot te gebaren dooreenwriemelen. Ze stijgen soms hoog op, als reuzen, of kruipen sluipend langs de grond op me toe. Het bloed jaagt door mijn slapen, en ik hoor mijn hart kloppen. Ik voel niets meer aan me, enkel mijn opgehitste verbeelding schijnt te leven, daar, binnen in mijn hoofd. Mijn zenuwen rillen bij pozen door heel mijn lijf en meer dan eens ben ik op het punt alarm te roepen. Links of rechts breekt dan opeens een knetterend geweervuur los, zonder dat we kunnen raden vanwaar het komt of op wie er geschoten wordt. En telkens vliegen al de mannen recht, geweer in de aanslag, tot afweer gereed.

Toen het nog licht was, hebben we in een loopgraaf op de rand van het bos enige beweging gezien. Twee mannen keken even over de borstwering naar ons, en trokken dan weer dadelijk het hoofd terug. Allen zagen we duidelijk dat het twee van onze soldaten waren, de welgekende sjako kan alleen op een piottenkop passen. Maar onze luitenant gebod zo streng ons niet te tonen, dat wij dachten dat er onraad dreigde van die kant en wij nu nog met argwanende blik van tijd tot tijd in die richting kijken. Luitenant Mathieu weet evenmin als wij wie er links of rechts, of voor of achter ons liggen. Met zijn toestemming kruipt Jef van den Heuvel er nu naar toe om zekerheid te hebben over wat er daar huist.

Hij komt aldra terug met de melding, dat het een peloton van een andere compagnie is, ook van het 10e,

en dat ze de hele tijd gedacht hebben dat wij Duitsers waren. Ik trek naar rechts, de loopgraaf van de commandant opzoeken, om hem te vragen of er de luitenant ook verder iets te doen staat. Het is hoogstens tien minuten ver, maar het is een akelige tocht. In die donkerte loopt men vooral gevaar neergeschoten te worden door de eigen schildwachten, die bij ieder gerucht een naderende Pruis menen te horen en dit gevaar dreigt van alle zijden. Op het heuveltje, waar ik over moet, struikel ik over een voorwerp, een neergeworpen ransel, ik sluip langzaam verder, door een tuin, en plots klinkt vlakbij: 'Halte-là, qui vive!' - 'Sentinelle amie.' - 'Quelle compagnie?' - 'Du commandant Rousseau, 10e de ligne.' - 'Tournez à droite sur la chaussée.' Ik weet niet vanwaar de stem komt, zie niets, en ga verder tot ik langs de gevel van een huis op de steenweg geraak. De scukken van de afgeschoten dakpannen kraken onder mijn voet. Ik trap in een hol van een ingeslagen bom en val languit op de grond. Ik vind eindelijk de diepe weg, waar de loopgraaf in uitkomt. Deze is zeer sterk gebouwd, diep uitgegraven, met een aarden bank aan weerszijden en een sterk dak uit boomstammen, houtbussels en aarde. Aan de achterkant sluit dit dak de loopgraaf toe, naar de zijde van de vijand is een brede spleet om op aanrukkend voetvolk te schieten. Op dit ogenblik echter zie ik daar niets van. Een schildwacht gaat de commandant roepen, die dadelijk bij me in de holle weg komt staan. Hij is kalm als altijd en rookt bedaard zijn pijp, terwijl ik hem mededeel hoe het ginder bij ons gesteld is, en hoe we de tijd hebben doorgebracht. Ik merk al dadelijk dat ze hier van de zenuwachtige angst, die bij ons heerst, niets kennen, en ik voel

mezelf ook rustiger worden. Een ander deel van onze compagnie ligt nog verder, in een loopgraaf te midden van het veld. De commandant vraagt me te gaan zien welke compagnie er rechts van de onze ligt, boven op een heuvelrand, waar wijzelf de loopgraaf gemaakt hebben enkele dagen tevoren, en met een paar raadgevingen om luitenant Mathieu zoveel mogelijk bij te staan, zendt hij mij terug. Ik breng wat kalmte bij de mannen van ons peloton, en ze krijgen van de luitenant nu ook de toelating om te slapen.

Met Jef van den Heuvel ga ik dan op zoek naar de andere compagnie. We stappen eerst dwars door de hoven en de velden, daar we deze weg beter kennen, maar we zitten aldra zo verklewd tussen hagen en tuinafsluitingen van ijzerdaad, dat we weer de weg moeten opzoeken langs het dorp. Elk ogenblik roepen we: ‘Sentinelle amie!’ Nergens ontmoeten we een schildwacht, en de klank van onze eigen stem luidt zo akelig hol in de leegte van de duisternis, dat wijzelf er bijna bang van zijn. Plots zien we vlak voor ons iets bewegen. We blijven pal staan, het geweer krampachtig in de vuisten geklemd, bajonet vooruit. Een zwaar snuiven vlakbij, - en onze ogen, aan de duisternis nu gewend, herkennen het zwarte logge lijf van een kalf of een koe. Het stomme dier is waarschijnlijk uit de verlaten stal gebroken in een der bijliggende huizen en dwaalt verloren door de donkere nacht. Het gerucht van mensenstemmen heeft het op ons toe doen komen, en vergenoegd wrijft het zijn goedig-angstige kop tegen mijn mouw. Het volgt ons, terwijl we voortgaan, tot wij het met een stoot van de geweerkolf weggagen. We horen achter ons het arme beest treurig moemen.

Op de dorpsstraat merken we onder aan een deurreet een zwak lichtstreepje. Wij kloppen en stoten de deur open. Een tiental mensen, mannen, vrouwen en kinderen liggen op de vloer te slapen, op zakken en stro; ze steken allen tegelijk de koppen omhoog bij ons binnentreden en kijken ons zwijgend en met vragende blikken aan. Met losgewoelde haren zitten de vrouwen in de ene hoek van het enge plaatsje, de mannen in de andere, en dicht bij de deur staan een hoop zware pakken. Een smokig lampje op de schouwplank werpt een flauwe lichtschijn over heel de groep, over de verfrommelde kleren en de ruwe vermoeide gezichten.

‘Moeten we vluchten? Zijn ze daar?’ vraagt een der mannen met een bevende stem. Wij trachten hem gerust te stellen met te vertellen dat de Duitsers achteruitgeslagen zijn en dat ze niets te vrezen hebben, maar we zien duidelijk dat ze ons niet geloven. Een oude man, die op een strozak ligt, begint opeens op klaaglijke toon iets te vertellen in zijn gebroken Waals dialect, terwijl hij met zijn magere arm voor zich uit wijst.

We gaan tussen twee tuinhagen verder. Op sommige plaatsen zijn bomen afgerukt, stukken uit de hagen liggen op het voetpad, en we moeten voorzichtig voortstappen. De vijandelijke granaten hebben hier een erge verwoesting aangericht, daar er in de nabijheid een batterij geschut opgesteld staat. Wij komen in de weide, waarin de loopgraaf ligt die we zelf gegraven hebben, en erlangs gaande roepen we alle tien stappen: ‘Sentinelle amie!’ Niemand roert. Daar de loopgraaf tegen de rand van een bos ligt is de duisternis hier nog zwarter dan bij ons. Als we bijna aan het eind gekomen zijn, springt er opeens voor ons iemand uit de grond en roept op

dreigende toon: ‘Qui êtes-vous?’ Het is de commandant der compagnie. Toen men ons hoorde naderen, heeft hij zijn mannen het strengste zwijgen opgelegd, en met dreigende revolver staat hij nu voor ons. Wij geven op wat onze zending is, welke compagnies daar aan zijn linkerkant en voor hem liggen, en de man is blij het te vernemen. Ik vraag hem om twee ‘hommes de liaison’ tussen zijn en onze loopgraaf te plaatsen om gemakkelijker met elkaar in verbinding te blijven, - dat de luitenant het gevraagd heeft. Hij geeft bevel aan een korporaal en twee mannen met ons mede te gaan, en we trekken terug, dwars door de weiden en de tuinen nu, en plaatsen onze twee mannen elk op een punt dat ons het best geschikt lijkt. De twee kerels vinden het helemaal geen aangenaam karweitje en volgen ons met tegenzin.

We zijn ongeveer tweehonderd stappen van onze loopgraaf, wanneer aldaar een razend geweervuur losbreekt, onmiddellijk gevolgd door een heftig schieten aan de rand van het bos, waar Jef de eerste maal is heen geweest. Ze beginnen waarachtig op mekaar te schieten! We horen de kogels over onze hoofden fluiten, en één vliegt er met een harde knak in een boomstam naast me. We schreeuwen uit al onze macht: ‘Cessez le feu! Cessez le feu!’ en lopen in allerijl naar de loopgraaf toe. Het vuren houdt op, en als we bij hen komen zien we de luitenant in een zeer krijgshaftige houding achter de loopgraaf staan, en de mannen liggen nog met het geweer in de hand tegen de borstwering. De eerste-chef, Boval, is woedend omdat het een vergissing is. Hij heeft er zo moedig op gevuurd!

En de nacht gaat zijn langzame, zware gang, in diep geheim en spookachtige onzekerheid. Aan de andere zijde van de Maas duurt het bulkend kanongedreun voort, soms met korte tussenpozen, soms vijf of zes beukende slagen snel achter mekaar. Ik ga nog een paar keren tot bij de commandant, los de luitenant af, of Jef, die de wacht houden tegen de borstwering, en zit om te rusten op de rand van de loopgraaf, geleund tegen een boom. In de dikke duisternis zie ik enkel de zwarte lijn van de boomstronk die te midden van de aardwal staat, en het hoofd van Jef dat even boven de borstwering uitsteekt. En altijd pinkelt in de verte dat eenzame kleine lichtje als een lantaarn aan een hoge paal.

Nu ik neerzit voel ik de vermoeienis als een zwaar gewicht op mijn schouders drukken. Alle delen van mijn lichaam doen me pijn. Mijn hoofd zakt voorover op mijn borst, mijn voeten, die neerhangen in de loopgraaf, schijnen te branden, en het koude zweet op mijn rug doet mij rillen. De vorige nacht op die hooizolder te Champion heb ik slechts een paar uur geslapen, de nacht daarvoor stond ik op wacht, ik voel mij uitgeput.

Daar komt iets als een weldoende verdoving over me, van niet meer te moeten staan, van alle inspanning te kunnen laten, en met gesloten ogen lig ik met mijn schouder tegen de boomstam. Er is leven, wakend leven vlakbij, daar beneden onder mijn voeten ligt een lijk, een hond huilt verder in het dorp. Ik ben me niet meer bewust van het verre kanongedonder, weet niet of het mijn verbeelding is die het mij horen doet ofwel werkelijkheid. Om ons heen diepe stilte.

Het is geen wakker-zijn of geen slapen, want ik hoor iedere fluistering van de mannen in de loopgraaf, hoor

hun zware asem en de beweging van hun lijven. En het is geen denken of geen dromen. Want mijn geest is te loom om te denken, en dromen is het niet, want ik weet van al het stille leven om me heen. En het is een beeld dat in mij opstaat uit de jaren toen ik nog kind was; een feitje waar ik nooit meer heb aan teruggedacht omdat het geen betekenis heeft. Maar gebeurd is het inderdaad, dat weet ik nu weer met vaste zekerheid. Ik zit in de beemd achter onze tuin, op de rand van een waterkuil, - Pollekenskuil heet die, - en in het water zijn mijn twee broers en nog een andere jongen aan 't zwemmen. Het is een zomerdag, en de zon blinkt op hun witte lijven waar het water van afdruppelt, en hun haren zijn sluik langs hun slapen en hun voorhoofd geplakt. Ze plonzen en plassen in het water dat in heldere droppelingen opspat, met dwaze gekke gebaren, en roepen elkaar vrolijke dingen toe op luide toon. Ik zit nabij het water in het groene beemdgras en kijk toe. Het is alles zo volmaakt natuurlijk, juist als het geweest is; daar ontbreekt geen enkele bijzonderheid aan, ik weet dat het zo alles moet gebeurd zijn. Dan grijpt mij plots mijn oudste broer met zijn natte handen bij de benen, sleurt me naar de kuil toe, luid lachend, en ik roep huilend van angst: 'Moeder!... Moeder!...'

Ik schrik op. Het duurt een ogenblik eer ik mijn gedachten weer bij elkaar heb en bij de werkelijkheid naast me. Mijn hoofd is diep op mijn borst gezakt, mijn voeten zijn zwaar alsof er een klomp lood aanhangt, een stekende pijn zit mij in de rug van de ongemakkelijke houding, en mijn hele lichaam huivert van de ijzige kilte. Ik trek mijn mantel dichter toe, en kijk een ogenblik met vermoeide blikken in de donker.

Luitenant

Mathieu staat bij de borstwering, het kanon dondert voort ginder, verder over de Maas, en altijd pinkt dat eenzaam verre lichtje, vlak voor ons, een weemoedig sterretje, dat niet van plaats verandert. Ik kan er mijn oog niet van afwenden, het is of een enig lang straaltje als een rode draad mijn blikken aan dit lichtend stipje bindt. Hoe komt dit licht daar? Wie heeft het daar opgehangen? Wie of wat is er daar? Moet het dienen om de richting te tonen aan de duizenden die nu op dit ogenblik door de stille nacht Namenwaarts tiegen om ons morgen te verpletteren door hun overmacht?

En ik doezel weer weg in een sluimering, die noch waken noch slapen is. In het college te Herentals. Ik zit na het uur in de klas opgesloten, ik weet niet meer waarom. Een grote landkaart tegen de vuile muur, het houten gestoelte van de leraar, het zwarte bord met een Latijnse zin erop, enige ruwe schrijfbanken... De leraar is vergeten dat ik hier nog zit; ik wil weg, en ik sluip voorzichtig buiten, de muur langs, de pijler van de galerij op... en juist terwijl ik aan de andere zijde langs een boomstam neerkom, staat daar de leraar grinnikend onder de boom...

Pang!...

Daar knakt bijna vlak boven onze hoofden een shrapnel, en de kogels en scherven sissen akelig door de lucht. Iedereen is wakker geschrokken, en de donkere lijven bewegen loom tegen de logge aardklomp der borstwering.

Het eenzaam pinkend lichtje hangt daar immer als een lantaarn aan een hoge paal. De koude rilt mij langs rug en benen, maar de vermoeyenis is te sterk, en ik sluit weer de ogen.

In die brief aan mijn vrouw, die ik in de namiddag geschreven heb in de dreef, heb ik iets vergeten. Ik weet niet wat het is, maar daar is iets dat ik nog moet bijvoegen. Ik wil hem weer uit mijn zak halen, maar ik kan geen beweging doen, iemand houdt mijn handen vast. ‘Bruno,’ zeg ik, ‘Bruno, neem die brief uit mijn zak... Bruno...’

‘Tu dors, Claes?’

Luitenant Mathieu zit naast me, diep in zijn mantel gedoken. Jef van den Heuvel heeft zijn plaats ingenomen op de uitkijk.

‘Non, mon lieutenant,’ antwoord ik, terwijl ik mij rechtzet en mij draai en keer om de kou te verdrijven. Wij kijken beiden in de donker voor ons uit.

‘Had ik geweten,’ zegt hij op weemoedige toon, ‘dat de oorlog dat is...’

‘Ik begrijp u, luitenant.’

Beneden in het dal van Gelbressée begint een huis te branden. Het is een hoog wit herenhuis, aan de weg gelegen, met een grote tuin erachter. Ik heb er in de dag herhaaldelijk naar gekeken. Een onzichtbare hand heeft er het vuur aan gestoken. Daar zijn geen opslaande vlammen, enkel een rosse gloed boven het dak, waardoor we de dik walmende rook zien opstijgen.

In de slag

EN de morgen komt zoals de nacht gekomen was. Het donkere floers wordt ietwat doorzichtig. Wij onderscheiden de grond waar wij zitten, de makkers vlakbij, onze vuile handen. De bomen en het verwoeste huisje achter ons tekenen zich vaag af in de schemering. Het klaart op, langzaam, alsof de nacht node wegtrekt van alles wat hij enige uren lang heeft verborgen en stilgelegd. Koud en huiverig komt die eerste rauwe schemering, daar is geen toverspel meer in de donker, het is naar en leeg, doodser dan in het midden van de nacht. De heuvelkammen in het oosten worden zichtbaar met de donkere massa van de bossen. Daarachter wordt de lucht eerst grijs, dan teerblauw en zachtroze, en groeit tot een diafane kleur in de heldere diepte van de hemel. Het wordt morgen. Drie dagen tevoren heb ik op diezelfde plaats de dag zien opkomen en de zon. Toen zong er een leeuwerik zijn vreugdig ochtendlied.

De jongens in de loopgraaf worden wakker en kruipen overeind. Ze spreken niet, en kijken met verwezen, slaperige blikken op de omgeving. Hun gezichten zijn als van bedronkenen, met een bleke kleur overtrokken, en de verwarde haren die onder hun sjako uitborstelen geven hun een woest voorkomen. De kille morgenlucht doet hen rillen, ze trekken hun mantels dicht toe om hun hals, de kraag hoog op, en stoppen de handen diep in de zijzakken. Geweren en ransels liggen wanordelijk dooreen onder in de loopgraaf en in het tuintje.

Ze halen een stuk brood uit hun ransel en beginnen zwijgend te eten. Die niets meer hebben kijken met hongerige blikken, toe. Wij hebben geen voedsel meer gekre-

gen sedert gistermiddag in de dreef; de luitenant weet niet, - en Latour, die in onze loopgraaf ligt, evenmin, - of er eten zal gebracht worden of waar het te halen is. We krijgen de toelating om in de leegstaande huizen levensmiddelen te gaan zoeken, en met een paar mannen trekken we er heen. Al wat eetbaar is brengen we mee; enkele hompen brood, een keteltje koude aardappelen, een pot confituur, vet en boter, rauwe eieren en een stuk spek. Terwijl ik uit een der huisjes kom met een groot wit brood, zie ik Terreyn, een Westvlaamse boerenkerel, in de tuin bezig een koe te melken. Met een volle emmer witschuimende melk komt hij triomfantelijk terug naar de loopgraaf. Een paar keren gaan we terug, melkt Terreyn telkens een andere koe, en iedereen krijgt zijn bekomst. De luitenant kijkt eerst een beetje weigerlijk naar het stuk brood dat ik hem aanbied, bevreesd waarschijnlijk zijn prestige erdoor te verzwakken, maar de honger praamt hem evenals ons en hij bijt met gretige tanden toe. We halen eveneens een grote ketel water die we tegen de haag achter ons plaatsen. We dragen daarna de twee doden uit de loopgraaf. Voorzichtig leggen we ze op twee geweren en brengen ze achter het huisje in een diepe kuil. De ene zijn beide benen bijna gans afgerukt, en de andere heeft een gapende wonde in de rug; hij ruikt vreselijk. Wij werpen er enige houtrijzen overheen, en bidden met ontbloot hoofd een vaderons..

Daar liggen hier een vijftal kleine veldschoppen, en we beginnen nu duchtig te graven om de loopgraaf dieper te maken. Het is echter moeilijk de jongens aan het werk te krijgen. Ze zijn te vermoeid, en ze zien niet in waartoe het eigenlijk dienen kan. Luitenant Mathieu laat maar begaan; hij weet zelf niet heel duidelijk wat er

moet verricht worden. Hij heeft enkel bevel gekregen op de vijanden te schieten die eventueel uit het bos zullen komen rechts voor ons. Daar willen echter maar geen Pruisen uit dit bos komen.

Terwijl Jef en ik aan 't graven zijn, komt ons een eerste-luitenant bezoeken van het 8e linieregiment. Het is een lange, kranige kerel, in een splinternieuw uniform waarvan de vergulde knopen blinken in het opgaand zonnelicht. Hij drukt luitenant Mathieu de hand, vraagt of er in de nacht iets van belang gebeurd is, en richt dan een woord tot ons. 'We zullen de Duitsers hier een verrassing bereiden van belang. Links en rechts staan verscheidene batterijen veldgeschut en mitrailleurs, het fort van Marchovelette is oninneembaar. Prikkelraad is overal voor de loopgraven gespannen. Een mijneveld is aangelegd, dichtbij, en we zullen eens zien hoe de moffen in de lucht gaan vliegen. Dus geen vrees, alles gaat best...' Zijn woorden doen de jongens weer moediger opkijken, tenminste degenen die het verstaan. Want het wordt alweer enkel in het Frans gezegd; negen op tien van onze jongens verstaan er geen woord van.

De luitenant vraagt verder aan Mathieu hoe 'zijn' mannen het stellen, en deze antwoordt dat hij zeer tevreden is, en dat vooral 'zijn' onderofficieren zich uitstekend gedragen. Dan gaat de ander even naar de twee doden kijken die we in de kuil hebben gedragen, leest hun naamplaatjes en blijft enige minuten staan praten met luitenant Mathieu.

Deze komt op me toe zodra de andere weg is, en zegt glimlachend, op een ietwat verlegen toon, dat de kolonel van het regiment de officieren gebiedt zich niet te veel bloot te stellen, 'want dat er een tekort aan goede offi-

cieren is', en hij zich dus in een abri... Ik begrijp dadelijk, en we beginnen in het midden van de loopgraaf een diep hol te graven, dat we daarna overdekken met twee slagvensters van het verwoeste huisje, bussels hout, en aarde. Zodra het klaar is kruipt onderluitenant Mathieu in die schuilplaats, zet zich neer op een soort bankje dat we hem hebben vervaardigd en... is er niet meer uitgekomen. Van op de rand van de loopgraaf kijken wij naar hem, het flinke kereltje van negentien jaar, met zijn teer jongensgezicht. Het duurt niet lang of hij valt in een zware slaap. Door dit voorbeeld aangemoedigd beginnen de mannen nu als om strijd te werken. Allen willen ze een 'abri' hebben, ze graven en spaden met buitengewone vlijft, sleuren van het huisje al weg wat er te vinden is, deuren en ramen, planken en balken, stenen, latten, mutsaards en stro, en op een oogwenk krijgt de loopgraaf een heel ander uitzicht. Boval heeft al lang de afgehakte bomen op een hoop tegen de haag gelegd, - 't lijkt een hele houtmijt, - en is daaronder gekropen; bij een onverhoedse aanval is Boval zeker te laat op zijn post.

En het zal allemaal tot zo weinig dienen. Wij kennen nog niet de granaten van de zware veldartillerie van de vijand, die alles te gruis slaan als ware het een papieren huisje.

Intussen komen er voortdurend soldaten van het 8e linie bij ons aan. Met twee en drie sluipen ze van links en rechts dichterbij, en nemen zwijgend plaats naast de anderen, zonder een woord verklaring te geven. Ze hebben gistermiddag en 's nachts in de huizen en de tuinen van Boninne gelegen, en uit vrees als deserteurs aangezien te worden komen ze terug op de plaats die zij ver-

laten hebben. Een draagt zelfs op de schouder een zware niet-ontploffte obus die hij in het veld gevonden heeft. Hij legt ze voorzichtig achter een boom, om ze 'later' als herinnering mee naar huis te nemen.

Van vijf uur af is het artillerievuur in hevigheid beginnen toe te nemen. Aan de overzijde van de Maas in de richting van Maizeret, Andoy en Dave, horen we een onophoudend schokken van zwaar geschut. Het is als het rommelen van een geweldige molen die ergens diep onder de aarde verborgen staat en waarvan de hotsende botsende slagen opwaarts dreunen tegen de hemel. Als na het eerste geweldig loskraken, het nabulderen van de donder langs de echo's van bergen en dalen, holt het gestaag door de luchtruimte, die schijnt te daveren van het geweld. Tegen zeven uur begint het ook dichterbij. De forten van Cognelée en Marchovelette aan onze linkerkant gaan hun deel krijgen. Marchovelette ligt vlak bij ons, aan de overzijde van de steenweg, en we zien de rondbollende grasheuveling vanwaar we staan. Het begint eerst met een wild schieten links en rechts in het veld, zonder vaste richting. Dan slaan er een paar granaten in de huizen langs de steenweg en nabij de loopgraaf van de commandant. Telkens schiet een zware rookzuil uitbreidend naar omhoog, blijft loom hangen op een paar meters boven de grond en verijlt in de lucht. Ze komen met korte tussenpozen aangezoefd, met een geluid als van een stok die zwiepend de wind doorklieft, en ze schijnen te zoeken als onheilspellende voorlopers naar de kwetsbare plaatsen van onze stelling. In het dorp achter ons zien we dezelfde sombere rookzuilen aan alle zijden opstijgen. Weer brandt het op verschillende punten. Om de loopgraaf van

onze commandant heen vallen ze de ene na de andere en wij vragen ons met angst af wat er daar aan 't gebeuren is. Dan schijnen ze opeens alle hun richting gevonden te hebben en de heuvel van Marchovelette gelijk aldra op een reusachtige vuuroven waaruit de vlammen en de rookkolommen door gaten en spleten naar boven dringen. Of het geschut van het fort het vijandelijk vuur beantwoordt weten wij niet, maar we denken het.

En het kanongebulder groeit langzaam, groeit als aangehitst door een fors wezen dat daarginder tegen de blauwe onberoerde horizont dit vuurgeweld beheerst en bestuurt. Het groeit en groeit tot een enkel machtig geheel, waarin honderden stalen stemmen hun plaats vinden en gillen als om strijd. Daar zijn er die hoog en zwaar door de lucht zoeven als een aanhollend orkaan, en op de aarde beuken als slagen van reuzenmokers, die huilen als razende geesten, die bogelings zwiepen en te snel schijnen los te kraken, die gierend snorren als felgeslingerde keien of schril fluiten als de snerpende winterwind in magere boomtakken. En het al versmelt tot een onnoemelijk geloei als van een schuimende zeestorm, die ge in zijn nachtse dolheid zich hoort te brijzel bonken tegen hoge hardstaande rotsen.

De lucht rilt of te allen kant stalen koorden zijn gespannen waarop met een ijzer wordt geslagen. Daar is in mijn hoofd iets als de ronkende maling van een metalen ding, mijn oren tuiten en mijn voorhoofd zit als geprangd in een harde schroef. Het is al ijzer en vuur in een witgloeiende lucht, wij voelen de grond onder ons schokken bij iedere ontploffing, en over ons gezicht de luwe golvingen komen van de lucht. De mannen zitten

nu roerloos stil, met de rug tegen de verschansing geleund, stommelings te staren naar de rookkolommen die aan alle zijden opstijgen. Boven Boninne en boven het fort van Marchovelette hangt een zware smook, die ieder ogenblik dikker wordt en zich uitbreidt, en soms op- en uitsliert bij nieuwe ontploffingen.

Van Namen uit verschijnt hoog aan de hemel een vliegtuig. Het komt in snelle vaart naar onze zijde toe.

Wij horen het ronken en knetteren hoog in de blauwe zonnелucht, en boven Boninne draait het in een zwaaiende boog naar rechts af. Dan puffen er dicht bij het ronkend hemelding drie witte wolkjes open, op gelijke afstand van mekaar, wat verder nog drie, en in snellere sparteling klawiert het voort door de ijle ruimte. Het wankelt even, daar een granaatkartets vlak ernaast openbarst, wiegt een paar keren op zijn stijve grijze vleugelen, en zwenkt dan haastig weer Namenwaarts waar het ergens neerdaalt. Wij hebben met gespannen aandacht dit spel gevolgd en zijn blij dat de vlieger er heelhuids is van afgekomen.

En we steken weer onze spaden in de zware grond, en graven om de loopgraaf dieper en veiliger te maken. Ik vind er een wellustige voldoening in geen gevoel van vermoeidheid over me te laten komen, geen verlangen naar rusten, en het is of mijn geest en mijn wil buiten mij zijn, een afzonderlijk wezen vormen dat mijn lichaam als een machine aan de gang houdt. De luitenant zendt mij naar de commandant. Daar zijn de eerste granaten dicht bij de loopgraaf gevallen, een paar jongens zijn gewond en liggen of zitten op de aarden banken, gewikkeld in een deken. Daar ook zijn vele mannen van het 8e linie aangekomen, onder meer een adjudant, die

nu een deel der loopgraaf onder zijn bevel krijgt. Naast het elektrisch tuig dat in verbinding is met het mijnenveld, staat een geniesoldaat. Commandant Rousseau toont mij zeer fier een paar koperen koppen van gevallen granaten, die zijn mannen uit de hollen hebben opgegraven.

Bij het terugkeren moet ik weer langs de aarden versterking, waarachter een batterij licht geschut staat opgesteld, beschermd door een sterk dak van boomstammen en graszoden dat aan beide zijden rust op een brede aardwal. Het artillerietuig ligt in wanorde daaromheen gegooid, met broden, drinkbekers, een paar korte kanonnierssabels, geweren en spaden. In een dieper uitgegraven holte liggen de kleine roodgerande granaten in rijtjes op mekaar getast. Het sluitstuk van deze kanonnen, die me van een oud model lijken, blinkt vettig alsof het pas gepoetst en gesmeerd is. Het langere voorstuk gaapt door een kleine ronde holte waardoor ik de lage vallei van Gelbressée kan zien. Ik begrijp maar niet waarom die batterij daar verlaten blijft staan. Aan de rommel die op de grond ligt merk ik duidelijk dat de kanonniers er inderhaast zijn uitgetrokken. Maar waarom komen ze die kanonnen niet weghalen? Zijn ze die misschien vergeten? Zonder de luitenant te verwittigen trek ik naar het dorp; in een tuin zie ik een majoor staan praten met een luitenant. Zodra hij mij opmerkt komt hij op mij toe.

‘Vous venez du fort?’

‘Mon major,’ antwoord ik, ‘il y a là-bas près de notre tranchée trois canons et il n'y a personne pour...’

Hij beziet mij opeens met een woedende blik.

‘Qu'est-ce que ça peut bien vous faire, vous! Fichezmoi la paix!’

En hij komt op mij toe met het blijkbaar doel mij een paar oorvegen te geven. Zonder veel beleefdheidsvormen draai ik mij snel om en wip door de haag. Met een spijtig gezicht stap ik terug. Een commandant der artillerie komt mij tegen en ik herhaal voor hem nog eens: ‘Il y a là-bas trois canons...’

De man rookt een sigaar en bekijkt mij van ter zijde. Met een zeer kalm gezicht antwoordt hij: ‘Que voulezvous que ça me fasse, mon cher ami?’ en hij gaat voort. Achter een der huisjes waar wij in de vroegte levensmiddelen hebben gezocht staan enige kanonnières met een wachtmeester. Die drie arme kanonnen deren mij zo erg dat ik mijn slecht humeur neerduw en voor de derde maal voor hen optreed bij de onderofficier. Deze geeft zich tenminste de moeite toch eens te vragen: ‘Waar staan ze?’, op een toon alsof hij de zaak eens in de weerdij van een ogenblik in orde zal brengen. Maar wanneer ik hem de gevaarlijke plaats aanduid, antwoordt hij met een hooghartig glimlachje: ‘Ah? oui, je sais... c'est une surprise!’ Deze keer zie ik mijn man met een zeer verblufte blik.

Ik kom terug in de loopgraaf waar luitenant Mathieu immer in zijn diep schuilhoekje zit, en Boval onder zijn boomtakken ligt. Jef van den Heuvel staat op de uitkijk. Het ongenadig beuken van het kanon, het kraken en schokken vlakbij begint erg op de zenuwen te werken van de soldaten. Met witte gezichten en starre blikken zitten ze gehurkt tegen de schans en kijken naar het dorp, naar de kerktoren waar een granaat een hoek van de vierkante bouw heeft weggeslagen. Een grote opening, waardoor een paar zwarte balken zichtbaar zijn, gaapt akelig over de huizen en de tuinen. Onze loopgraaf is

tot dusverre gespaard gebleven; dat ze evenwel het bestaan ervan kennen, bewijzen de welgerichte granaten van gisteren. De shrapnels beginnen nu echter dichterbij te vallen, in het veld voor ons, en telkens als de jongens ze horen aanfluiten in de lucht trekken ze instinctmatig de schouders in.

Opeens horen we een geluid dat we nog niet hebben waargenomen. Een alles overstemmend huilen gaat door de lucht, als van een hond in een maneklare zomernacht. Het is een duidelijk te onderscheiden machtig gieren als van een aanvarende wind, met iets onmeedogend hardserin, met op- en afgaande ongelijkmatige zwenkingen in het geluid, en daar komt plotseling een vreselijke slag, die de grond onder ons doet rillen. Door de boombladeren gaat een geruis als van een windvlaag en we horen de pannen van de daken kletteren langs de steenweg. Boven het fort van Marchovelette zien wij terzelfdertijd een geweldige rookkolom opstijgen, witte en zwarte rook die recht ten hemel schiet. Verbaasd kijken wij ernaar, tot er een zegt: 'Het fort is gesprongen!' - Maar enkele minuten later horen we weer datzelfde huilen door de lucht, davert heel de omtrek weer bij de zware slag en zien we de rookzuil; het moeten dus reusachtige granaten zijn. - Het zijn inderdaad de beruchte Duitse tweeënveertigers, zoals ik later vernemen zal.

Met de kijker van de luitenant onderzoek ik aandachtig het landschap voor ons. Geen levend wezen is er te zien. In de lucht buldert en kraakt het zonder verpozen, beneden tegen de grond is alles rustig. Om in 't diepere dal van Gelbressée te kunnen blikken ga ik boven op de borstwering staan, naast de uitstekende boomstronk. Ik zie nu beneden in het dal de steenweg

die rechts in de bossen verdwijnt, het ophevelend land daarachter is een grote korenakker, het koren ligt neergewalst, het is nu een effen helling die glimmert in de zon en op haar gele kleur geen enkel stipje vertoont waar het oog kan aan hechten. Het is afgesloten links door een bos dat begint achter het huis dat we vannacht hebben zien branden en nu nog te smeulen staat; daarboven lijnt de beboste heuvelkam. Naar rechts toe zie ik de huizen van Franc-Waret met het lage kerkje, en kale wilgetronken die er schijnen te staan als naar de vallei loerende mensen. Van daarachter komt het onophoudend bassen en stompen van de kanonnen. Heel het land ligt als uitgestorven, en het is een onnatuurlijk uitzicht te midden van het voldragen zomergroen, van de huizen en het alledaags wezen van al die dingen. Het lijkt op een geheimzinnig gelaat dat in zijn rimpels het mysterie draagt van komende wonderheden. Ieder hoekje en kantje onderzoek ik naar links en naar rechts, en het eigenlijke gevaar van vechten man tegen man schijnt mij nog ver weg.

Het droge retse gekraak van kartetsen is telkens met drie slagen tegelijk tussen al het andere waar te nemen. Daar vallen er, met een doffe suizende slag in het veld achter en voor ons, die niet ontploffen. Telkens als een granaat of shrapnel in onze richting komt aangeschuifeld kijken ze van in de loopgraaf naar me op. Ik waarschuw met een: 't Is niets' of: 'Pas op!' naargelang ik oordelen, kan of het op ons afkomt of niet. Want mijn gehoor is nu reeds zo geoefend dat ik duidelijk onderscheid de verschillende geluiden en de richting der granaten. Onwillekeurig zoeken mijn blikken in de lucht. Van de zware granaat zie ik werkelijk de lijn

die zij beschrijft, een wazige blauwe streep die schuins uit de hemel komt op Marchovelette toe.

De shrapnels vallen immer dichterbij. Daar springen er een paar boven het veld op enkele meters van de loopgraaf, de kogels doen de aardbrokken opvliegen, en fluiten schrill over onze hoofden. Ik spring telkens snel van de borstwering af achter de dam.

Dan zie ik op de klimmende helling in de verte iets schitteren, een plotselinge zonnestraal op een metalen voorwerp. Ik kijk scherp toe en zie een man met een blinkend voorwerp in de hand - een sabel. 't Is bijna onmogelijk hem te herkennen in de felle zonneschittering, tegen de gele achtergrond van het korenveld. Een beetje verder staan er nog twee, en één te paard. Ze blijven stil, roerloos als palen. Ware het niet de zonnestraal op het staal van de degen, zou ik daar nooit die mannen ontdekt hebben. - Dit zijn dan Duitse soldaten; die gaan op ons schieten, en wij op hen. Ik kan niet zeggen wat het zien van deze vier mensen me voelen doet. Iets pijnlijks, iets weemoedigs, met tevens een verlangende nieuwsgierigheid naar wat daaruit volgen gaat. Want deze drie zijn zeker de voorboden van de vele duizenden die verborgen liggen achter het groen van de beboste heuvelkam.

Ik zeg aan de mannen: 'Jongens, ze komen af, hoor!' en deel aan luitenant Mathieu mede wat ik in de verte zie. Deze vraagt vanuit zijn hol: 'A quelle distance sont-ils?' Ik antwoord: 'Tweeduizend meter.' En de luitenant besluit: 'C'est trop loin pour tirer.' Hij neemt de zaak kalmpjes op, gebiedt mij van de verschansing af te komen en legt alleman op door geen enkel teken onze aanwezigheid hier te verraden. Een zonderlinge

uitwerking heeft mijn mededeling op de mannen der compagnie. De angstige gedokenheid schijnt er opeens uit; daar komt leven in, ze grijpen hun geweer in de vuist, vegen het zand van de grendel, en kijken na of al de patronen erop zitten. Nieuwsgierig komen ze dan over de rand der borstwering loeren en één voor één moeten ze met de veldkijker de vier Duitsers waarnemen die daarginder in het veld staan. Ik zie nu dat er, een beetje naar links, een man langzaam de helling afdaalt naar de steenweg toe. Een paar honderd meter achter hem komt er een tweede, en zo een derde en een vierde. Ze blijven, dunkt me, op gelijke afstand van mekaar; wanneer de eerste staan blijft, houden de anderen ook stil. Hun ransel doet hen gelijken op mensen met zeer brede vierkante schouders. Naarmate zij naderen zie ik ook dat ze hun geweer in de hand dragen. Aan de rand van de steenweg gekomen, beneden in het dal, verdwijnen ze één voor één achter het houtgewas dat langs de baan groeit. En van boven komen er steeds anderen, één voor één, dan met twee of drie, en nu merk ik dat er ook van, andere punten dalwaarts trekken.

Met alle aandacht volg ik iedere beweging. Het schemert mij bij pozen voor de ogen van het strakke staren. Ik heb het kanongerommel bijna helemaal vergeten.

‘Nog niet schieten,’ gebiedt luitenant Mathieu.

Na verloop van tien minuten zie ik achter een huis, dat langs deze zijde van de steenweg staat, een der Duitsers naar het bos toe lopen. Hij moet door een veld waar de korenschoven in gelijke roten nog te drogen staan, en hij loopt van de ene hoop tot de andere, zich telkens daarachter enige ogenblikken verbergend. Anderen volgen hem op dezelfde wijze, en zij verdwijnen

achter elkaar in 't bos van Gelbressée, dat op een honderdtal stappen van onze loopgraaf eindigt.

‘Luitenant, ze zijn nu ongeveer op achthonderd meter.’

‘Wij mogen alleen schieten wanneer ze uit het bos komen. Boval, ga eens kijken.’

De eerste-chef komt met een benepen gezicht van onder zijn houtmijt uit, kruipt op handen en voeten tot vlak bij me, en met zijn hoofd naast mijn knie vraagt hij op fluisterton:

‘Waar zijn ze?’

Ik reik hem de kijker over om hem zelf te laten zien, maar Boval wil zijn hoofd niet boven de verschansing uitsteken, en ik geef hem dus zo nauwkeurig mogelijk de aanduiding. En dadelijk roept Boval tot de luitenant:

‘Ils sont encore beaucoup trop loin, mon lieutenant.’ En terwijl hij dit zegt sluipt hij terug naar zijn hoop hout.

Ik word me zo woest op die lammeling dat ik hem met mijn geweer op zijn kop meen te beuken. Maar dan volgt er een zo gek toneel dat er een algemene schaterlach opgaat. Terwijl Boval naar de borstwering sloop is er een van de jongens in zijn schuilhoek gekropen, en onder de hoop boomtakken ontstaat er nu een spektakel van belang. Boval wil zijn rang van eerste-chef doen gelden, vloekt en dreigt met rapport bij de commandant zo de andere niet dadelijk de plaats ontruimt, maar de piot vloekt even krachtig terug, schreeuwt van onder het hout dat hij de ‘eerste bidon’ de kop zal klieven, en dat hij zijn hielen veegt aan de rapporten, tot tenslotte Boval hem bij de benen grijpt en onder het hout wil uitsleuren. De wederspannige piot houdt zich echter vast aan de takken en Boval trekt hout en

al een paar meters achteruit. Dan geeft hij het op, rood van woede, en gaat schuilen naast de luitenant.

Langs de kant van Gelbressée dalen de Duitse soldaten immersaan in kleine groepjes van de helling af, en verdwijnen in het bos. Opeens zie ik boven tegen de heuvelkam een grijze froezeling... Het wemelt daar van soldaten, een lange uitgebreide kolom die naar links trekt en langs de rand van het bos aldaar naar de vallei afzakt. Ditmaal zijn het geen kleine groepjes, maar een dicht gesloten bende. De eersten zijn reeds nabij het brandend huis. Daarachter verdwijnen ze in het hout. Als bij verrassing zijn zij daar gekomen, en het maakt de jongens zenuwachtig. Ze kunnen met het blote oog nu goed de vijandelijke soldaten zien naderen. Meest allen liggen ze tegen de borstwering, de hand op het geweer, om bij het eerste teken te vuren. Ik schiet een vijftal kogels in de richting van de vijand, maar de luitenant gebiedt nu op strenge toon niet te schieten alvorens hij uitdrukkelijk het bevel geeft. Ik ben woedend om dit verbod, vooral daar de vijand nu onder het bereik van onze kogels is, maar dan begreep ik waarom de luitenant dit bevel gaf. Dit aanrukkend voetvolk weet blijkbaar niet dat wij hier zijn, al de andere loopgraven worden op dit ogenblik heftig onder vuur genomen, terwijl bij ons slechts bij tussenpozen een granaat in de nabijheid valt. Een geweervuur vanuit deze loopgraaf zou ongetwijfeld de aandacht op ons vestigen, en ze zouden ons kort en klein schieten alvorens een van hun soldaten tot op vijfhonderd meter genaderd is.

Daar begint het echter boven onze hoofden en achter ons vervaarlijk te fluiten en te kraken. De granaatkar-

tetsen ontploffen snel achter elkaar, en de kogels sissen ons om de oren als hagelstenen. Terzelfdertijd horen we achter ons een vreemd getrappel; ik kijk om - in stormpas komen langs de weg Franse soldaten aanlopen. Ik zie hun rode broeken door de haag, en hun hoofden met de blauwe muts steken boven het hout uit. De Fransen! Daar gaat een schok door ons! Wij liggen onder in de loopgraaf, onze ransel als beschutting boven het hoofd houdend, en wij roepen hun een juichend welkom toe. Vooraan loopt een officier, zijn mannen volgen hem op de voet in een lange rij. Voor onze verschansing gekomen vraagt hij: 'Où est l'ouverture des fils de fer?' - 'A droite,' wordt hem geantwoord, en hij verdwijnt met zijn mannen in het bos. Twee komen er door de haag wankelend naar de loopgraaf toe en laten zich naast ons neervallen. De ene heeft een wonde aan het achterhoofd en blijft languit op de grond liggen; de andere zit naast mij. Hij kijkt even op, en fluistert mij zachtjes toe als tot een oude vriend: 'Je suis touché' en hij wijst op een natte donkere vlek in de rode stof van zijn broek, even boven de knie. 't Is een jonge kerel met fijne handen, en een wit gezicht.

Het shrapnelvuur knettert boven onze hoofden en het braakt moordend lood naar links en rechts... Rrrrang... rrrrang... rrrrang... en de kogels en staalscherven kletteren tegen de muren van het huisje achter ons, knakken in de boomtakken, of slaan dof in de mulle grond, dat het zand ons in de ogen stuift en over handen en gezicht riezelt. Een gamel, op een ransel die naast ons ligt, wordt glad in tweeën gerukt, met een rauwe klank; een der jongens krijgt een kogel in de voet, een andere een door de arm, een derde zijn sjako wordt van zijn

hoofd geslingerd. Naast Boval krijgt er een 'n geweldige aardkluit op zijn gezicht, en Boval zelf begint te schreeuwen: 'Amai! amai! amai!' We menen allemaal dat hij dodelijk gekwetst is, hij drukt zijn hand op zijn borst en blijft zo zitten jammeren en kreunen. Het duurt maar enkele minuten. De granaatkartetsen vallen nu meer naar het bos toe, waarlangs de Franse soldaten zijn getrokken. De officier komt alleen terug naar onze loopgraaf. Hij blijft heel kalm op de rand staan en vraagt: 'Qui commande ici?' Vanuit zijn schuilhoek antwoordt Mathieu: 'C'est moi, mon commandant' en hij wil rechtstaan. 'Ah! c'est vous!' zegt de Fransman, 'restez, restez, vous êtes là très bien!' Hij vraagt één voor één aan zijn soldaten die bij ons liggen wat hun scheelt. Zwijgend hoort hij ze hun verwondingen vermelden, en gaat dan weer even kalm en rustig naar het bos terug.

Wij verademen een ogenblik. De gewonden worden zo goed als het gaat onder in de loopgraaf gelegd. Geen van hen heeft een klacht of een kreet geuit, de arme jongens. Hun, gezicht is bleek geworden, en met een gelaten blik kijken ze ons aan. Alleen Boval heeft gekreund of hij de laatste adem ging uitblazen, maar nu de luitenant hem meewarig vraagt: 'C'est grave, Boval?' moet de eerste-chef erkennen dat hij het niet weet. Hij opent zijn jas en zoekt op zijn hemd naar de bloedvlek. 'C'est curieux,' mompelt hij, 'je croyais qu'une balle...' en rood van verlegenheid draait hij aan alle zijden zijn jas en zijn hemd, maar vindt niets.

Langs de kant van het bos en links naar Marchovelette toe breekt nu van alle zijden een razend vuur los; geweren en mitrailleurs knappen en knetteren zonder

onderbreking, als het ratelen van een molen. De kanonschoten donderen sneller en sneller achter mekaar, vuur en vlam brakend, en een zwarte smook drijft over de velden en de tuinen. Het is een geraas en een gedaver of alle krachten der hel zijn losgebroken. Langs de heuvelkam in de verte zie ik door de veldkijker een batterij in razende galop voorthollen, naar links toe, en verdwijnen in het hout. De Duitse soldaten dalen immersaan de helling af.

Nu gaat het komen. Ik voel het aan mezelf en aan de anderen. Het geweldige. Het bovenmenselijke, waarbij wij onszelf zullen overtreffen of waarin we zullen ten onder gaan, gaat losscheuren uit de dreunende stmmen in de lucht. Het einde van de spanning en van het wachten nadert. Alles zal nu afgeteld worden in minuten in plaats van uren of dagen.

Bruno helpt de gewonden. Ieder maakt zijn verbandpakje open voor mogelijke ongelukken. Het zien van de gekwetsten heeft de angst voor verwondingen doen verdwijnen; ze weten nu wat hun te wachten staat.

Ik ga bij een der huisjes water halen voor de gekwetsten. Daar staan achter de gevel vijf Franse soldaten. Twee ervan zijn licht gewond. 'Est-ce qu'ils nous tueraient?' vragen ze dadelijk, waarop ik antwoord dat ze - 'les Boches' - ons nog niet hebben. Op de weg ligt er een, akelig verwond. De schedel is bijna helemaal van 't hoofd gerukt en de paarse hersens liggen bloot. Hij is op zijn rug gevallen, zijn hoofd steunt tegen zijn ransel, zijn ogen zijn gesloten, maar met de rechterhand doet hij nog enige vage bewegingen. Aan zijn vinger draagt hij een gouden ring met een rode steen. Over zijn achterhoofd en zijn hals loopt het bloed neer op zijn

ransel. De vlezig paarse hersenbobbels schijnen te rillen, en het gezicht heeft een vale doodskleur.

Bruno komt eveneens de gewonden verzorgen achter het huisje. Ik spoed mij terug over het heuveltje, langs de drie verlaten kanonnen, naar de weg achter de loopgraaf van de commandant, waar ik 's middags een auto van het Rode Kruis heb menen te zien. De auto is er niet. De commandant, aan wie ik mededeel dat wij enkele gewonden bij ons hebben, zendt mij naar het dorp. In zijn loopgraaf liggen nu ook verscheidene doden en gekwetsten. Ik loop naar Boninne. Rechts van mij zie ik het fort van Marchovelette; voortdurend vallen de granaten erop neer, de zware rookzuilen stijgen eruit op als uit honderden gaten in de korst van de heuvel. De weg waar ik over moet vertoont diepe holen van ingeslagen granaten. In het dorp - niets. Geen mens, geen dier, doodse lege verlatenheid. Granaten en shrapnels fluiten en huilen boven de huizen, overal, en slaan met schokkend geweld in de grond of op de woningen. Huizen branden, de toren staat vervaarlijk verminkt boven de bomen, gans de voorgevel bijna weggerukt. De daken zijn ingevallen, de pannen liggen te allen kant weggeslingerd, en de naakte zwarte daklatten vertonen hun vierkante raampjes, met oude strowijkens ertussen gewrongen. In de school, naast de steenweg, is de hulppost. De deur staat open. Ik spring er binnen, zie een der plaatsen vol stro liggen, - niemand... Toch, in een hoek ligt een soldaat, onder een deken, een dode. Ernaast ligt een gewonde. Hij draait zijn gezicht naar mij toe en kijkt mij vragend aan.

‘Waar is de dokter?’

‘Weg.’

‘Waarheen?’

‘Weet ik niet.’

‘Is hij al lang weg?’

‘Weet ik niet. Ze zijn er allemaal uitgetrokken.’

Ik kom terug in de loopgraaf. Ik zeg dat de dokter last gegeven heeft de gewonden in een der huizen langs de weg te dragen, en dat men ze daar zal komen halen. Het is een leugen, maar ja...

En het donderend daveren van het kanon gaat voort. Van alle zijden ratelen geweren en mitrailleurs.

Ik sta weer over de borstwering te kijken, en houd onafgebroken de ogen gericht op de rand van het bos. Opeens zie ik daar, loerend tussen de takken door van het schaarhout, een Duitse soldaat staan. Hij trekt even de twijgen weg en staart over het veld. Eer ik de tijd heb de luitenant te verwittigen is hij weg.

Ik word weer naar de commandant gezonden om te vragen wat er te doen staat, of er geen orders zijn. Het wordt nu gevaarlijk, want boven het heuveltje links, waar ik over moet, vallen snel achter mekaar de granaten. In één adem loop ik tot aan de steenweg. Naar rechts toe, in een schuilhol voor mitrailleurs zitten een aantal soldaten. Een officier, dezelfde eerste-luitenant die in de morgen bij ons geweest is, geeft mij een teken om naar hem toe te komen. Ik zie er de mannen van onze compagnie die uit de loopgraaf in het veld zijn moeten wegtrekken en een tiental Franse soldaten van het 148e. Franse en Belgische gewonden liggen er op de grond, verder een dode hond, een wagentje en alle slag van alaam, dat gediend heeft voor ik weet niet wat. De officier vraagt me of er aan onze kant Franse soldaten zijn, en hij doet de jongens van 't 148e dadelijk

vertrekken in de richting die ik aanwijs. Een soldaat van onze compagnie geeft mij een stuk brood en laat mij drinken. Ik luister half naar het verhaal van een Fransman die vertelt dat hij een paar dagen tevoren een Duitse generaal heeft neergeschoten.

Van hier zie ik, over een diepe vallei, vlakbij, het fort van Marchovelette, waarop het granaten regent of het een duivelsspel is. Het infanteriegevecht woedt hier in al zijn vreselijkheid tussen Duitse en Frans-Belgische troepen. Maar van hieruit is er geen orde in te krijgen, kan ik niet zien vanwaar de aanvallers of de aangevallenen komen, evenmin wat de uitslag is of zijn zal. Wij wachten met stomme blikken, of het ook hier op deze plaats zal stormen zoals daar, bereid tot alles.

Het geweervuur ratelt zonder ophouden, nu meer links, dan meer rechts, en ik zie een troep soldaten in de verte in dolle vaart vooruitstormen. Ik spoed mij nu naar commandant Rousseau. Hij rookt zijn eeuwige pijp, altijd zichzelf gelijk, maar schijnt wat meer opgewekt dan in de morgen. Hij staat recht in de loopgraaf, kijkt voortdurend van het ene eind naar het andere, en onderzoekt met zijn kijker het terrein voor hem. De prachtkerel die hij is! Hij geeft mij de laatste slok cognac die hij in zijn veldfles heeft, antwoordt op de vraag van de luitenant dat hij geen verdere bevelen ontvangen heeft en wij dus moeten blijven waar wij zijn. Daar liggen nu meer gewonden in zijn loopgraaf, en ook meer doden.

Ik ga weer terug langs de steenweg, achter de huizen om, en over de kleine heuvel. Op een paar stappen van de stelling der drie kanonnen hoor ik opeens roepen: 'Hé, le Belge... aidez-moi!' Het is een Frans soldaat die

daar op de grond ligt, op enkele meters van mij af. Ik ga op hem toe, en hij steekt de handen naar mij uit. ‘Voulez-vous me porter derrière cette maison?’ vraagt hij, ‘j’ai une balle dans la jambe.’ Het is een deerlijk klein kereltje, ijselijk bleek. Ik kniel naast hem neer en met veel moeite krijg ik hem op mijn rug. De kogels fluiten ons onophoudend om het hoofd. Het soldaatje weegt zwaarder dan ik dacht en ik moet al mijn krachten inspannen om recht te komen. Hij houdt beide armen stijf om mijn schouders geklemd, en ik hoor zijn mond pijnlijk hijgen naast mijn oor. Ik meen hem weg te dragen naar het huisje langs de weg, maar ik heb pas een paar stappen gedaan of een schril fluitende granaatkartets komt op ons toe, en barst open met een nijldige rrrrank! vlak boven onze hoofden. Ik krijg een schok die mij bijna omverwerpt, de Franse soldaat uit een doffe zucht, zijn armen laten los. Ik buig mij over hem neer, zijn rechterarm is bijna gans afgeslagen, de mouw weggerukt, en de lichte stof van zijn hemd kleurt snel rood van het overvloedig bloeden. Op het achterhoofd heeft hij eveneens een fel bloedende wonde. Hij doet nog eens de ogen wijd open, staart mij vlak in het gezicht, fluistert: ‘Jésus. Marie!... Adieu...’ en na een laatste stuiptrekking over heel zijn lichaam ligt hij stil.

Weer dat akelig dreigend fluiten, een tweede kartets knakt boven me en ik krijg een geweldige slag in de rechterzijde. Ik voel een stekende pijn alsof plotseling een gloeiend ijzer op mijn naakte huid wordt gedrukt. Mijn mantel is verscheurd, het is door mijn jas gegaan, door mijn hemd, en ik voel de natte lauwigheid van bloed. Mijn hoofd duizelt. Een nieuwe schok op mijn linkerschouder nu, maar zonder grote pijn, iets als een

zware vuistslag die mij machteloos maakt. Ik keer mij om en wil wegkruipen. Meteen voel ik al mijn weerstandsvermogen, al mijn uithoudingskracht weg. Het is me of met áán knak al mijn zenuwen, al mijn spieren zijn doorgesneden.

Een derde slag als een stomp in mijn rug, als een felle prik van een stekend voorwerp.

Nogmaals barst een granaatkartets boven mijn hoofd, en aan dezelfde linkerschouder word ik een tweede keer getroffen.

Ik ben erg gewond, maar ik behoud mijn tegenwoordigheid van geest. Ik weet maar één ding: ik moet hier weg, dadelijk, of het is uit met me. Steunend op mijn rechterhand kruip ik op de knieën voort, ik voel dat mijn laatste krachtsinspanning eraan gaat, dat ik het slechts enkele ogenblikken nog zal uithouden. Mijn ogen schemeren, ik zie het gras niet waar ik over wegkruip. Ik hoor nog duidelijk de kogels rondom mij fluiten. Daar loopt vlakbij een soldaat langs me heen, ik zie enkel zijn benen als in een nevel. ‘Help me!’ roep ik hem toe. En hoe het gebeurt weet ik niet, maar ik sta weer vlak bij de loopgraaf van luitenant Mathieu, ik zeg aan iemand: ‘De commandant zegt dat we moeten blijven,’ en dan val ik bewusteloos in de armen van Bruno van der Henst.

Ik kom weer bij; ik lig op een strozak in de woonkamer van een der kleine huisjes, waar we een uur vroeger de gewonden van onze loopgraaf hebben binnengedragen. Deze liggen of zitten langs de muren, stil, en ik hoor ze pijnlijk zuchten en kermen. Bruno, Jef en Marcel Breyne zitten naast me, en Bruno is bezig de

mouw van mijn jas open te snijden. Hij onderzoekt mijn wonden, en legt er watten op uit een verbandpakje, terwijl Jef mij rechthoudt. Alleen mijn linkerschouder doet mij vreselijk pijn. Ik heb geen kracht meer in me, niets, en als een kind laat ik mijn twee vrienden begaan. Een koortsige hitte brandt door mijn hele lichaam en ik drink gretig het water, dat men mij toereikt. Het zweet biggelt over mijn voorhoofd. Dan weer huiver ik van ijzige kou.

Het begint te deemsteren, en de voorwerpen in de kamer zijn nog slechts vaag te onderscheiden. Af en toe komt een van onze jongens uit de loopgraaf naar binnen, staat een ogenblik naast me, drukt mij stom de hand en gaat weer weg. Jef van den Heuvel is naar het dorp geïjld, op zoek naar een dokter om me te doen wegbrengen. Bruno en Marcel blijven naast me zitten en Bruno houdt mijn hand in de zijne. Ik ben er maar half bewust van hoe ik op dit strobed lig, mijn hoofd nu naar links dan naar rechts kerend, met Bruno pratend over mijn vrouw en mijn kind, over mijn moeder en over onsamenhangende dingen; ik zou willen slapen en ik kan niet. Al het andere: loopgraaf, luitenant Mathieu, commandant Rousseau, kanonnen, granaten, doden, staan als verre dingen achteraan in mijn geest, lange tijd geleden. En dan komt er iets over me als het verzinken in een lichte droom, waarvan het ontwaken zal zijn het leven van vroeger.

Jef komt terug uit het dorp. Wat hij er gedaan of gevonden heeft, weet ik niet. Als door een floers zie ik beiden naast me zitten, en ik voel de schokken van de granaten, die onophoudelijk om het huisje inslaan. Ruiten vallen rinkelend op de vloer. Een Frans sergeant,

aan de voet gewond, ligt tegen de muur, een binnenkomend soldaat loopt ertegenaan, de sergeant slaakt een smartelijke gil. Ze dragen mij in de kelder, want het huisje kan elk ogenblik instorten. Het keldertje is een vierkant, sterk gewelfd plaatsje, met een raampje van een hand breed en een voet lang. Een hoop aardappelen dekt de ene helft van de vloer, aan de andere zijde staan enkel een paar lege tonnen. Ze leggen me zachtjes neer op het strobed, boven op de aardappelen. Dan gaan ze weer naar de loopgraaf, waar luitenant Mathieu hen roept, - en ik zal de drie vrienden niet meer terugzien.

Ik lig op mijn rug. Bij de minste beweging voel ik een stekende pijn in de schouder en in de zijde. Daar worden nog andere gewonden binnengebracht; we liggen vlak naast mekaar, ik geloof een vijftiental, en de diepste stilte heerst in de kelder. Nu en dan slechts een pijnlijk kreunen. Het is pikdonker. Wij horen de doffe davering van de kanonnen, als het verre dommelen van een goederentrein in een late zomeravond...

In de kelder

Ik word wakker. Het is nog nacht. Ik voel de klamme nattigheid van het bloed op mijn rug, mijn schouder en mijn zijde. Naast me ligt er een pijnlijk te kermen, een andere is luidop aan 't bidden. Buiten schijnt er nog geen verpozen gekomen in het kanongebulder, maar het komt nu van veel verder. Mijn hoofd is weer helder.

Een felle dorst brandt mij in de keel, mijn mond en mijn lippen zijn schroeiend droog en mijn tong plakt aan het gehemelte. Het is of er met naalden in mijn, keel en in mijn longen wordt geprikt telkens als ik ademhaal. Ik voel de zweetdruppels van mijn voorhoofd afbiggelen in mijn haar. Daar hangt in de kelder een verpeste lucht, een stank die me belet door de neus te ademen; de arme jongens kunnen niet naar buiten om aan hun natuurlijke behoeften te voldoen.

‘Waar zijt ge gewond?’ vraag ik aan degene die kreunend naast me ligt. Ik herhaal mijn vraag, maar hij geeft geen antwoord. Zijn stenen komt hem diep uit de borst bij iedere haal van zijn adem.

Mijn hand tast toevallig naast de strozak op de aardappelen. De koele aanraking rilt door heel mijn lichaam, verfrissend, en ik wroetel mijn hand zo diep ik kan tussen de rauwe knollen. Dan breng ik er een aan mijn dorstige mond, bijt er een stuk af en zuig het koude sap gulzig op. O! 't wrange genot van die rauwe aardappel!

Half wakend en half slapend lig ik zo, uren- urenlang. Mijn koortsige verbeelding tovert mij de wonderlijkste dingen voor, waarbij telkens en telkens een glas helder water de hoofdrol speelt.

De morgen! Het licht!

We zien door het kleine keldergat de groene kruinen van de pruimebomen in het tuintje achter het huis. Wat zal die morgen brengen? Zal men ons hier komen uithalen? De Belgen of de Duitsers? Zijn deze teruggeslagen, of zijn onze makkers gevangen of dood? We zitten met die vragen in het hoofd en in angstige spanning wachten we.

Drie van de gekwetsten in de kelder zijn in de nacht gestorven. Niemand heeft iets gehoord, ze zijn stilletjes doodgebloed, zonder een woord te spreken, zonder een klacht te uiten, en het maakt ook hoegenaamd geen indruk op ons.

Daar begint opeens vlakbij, ergens in het veld achter de tuin, een batterij te schieten. Dit zijn voorzeker Belgen, - en wij zijn dus nog niet in Duitse handen. Niets zegt ons dat het Belgische artillerie is, - toch zijn wij er zeker van. Maar aldra komt er antwoord van de andere zijde, en de Duitse granaatkartetsen beginnen op het huisje en in de tuin te vallen als hagelstenen. Bij iedere losbarsting schudt en rilt het huisje, we horen de pannen van het dak kletteren, we zien door de kelderopening de takken van de bomen gerukt, en een paar granaten, die vlak naast de gevel vallen, drijven een wolk stof door het keldergat. Uren en uren duurt dat kanonvuur, en zitten we daar angstig te wachten op wat elk ogenblik zal kunnen gebeuren. Wij vrezen de kelder te zien invallen, en, nu we gekwetst zijn, beven wij voor ons leven zoals we het niet gedaan hebben toen we gezond in de loopgraaf lagen. Wij tellen ieder schot dat, naar wij menen, van de Belgische batterij komt, en zijn overtuigd dat de Duitsers hun vuur helemaal verkeerd richten.

Het is niet te beschrijven wat wij op dit ogenblik uitstaan. In de kelder is het heet als in een oven, en de stank maakt ons bijna duizelig. Met moeite komt de lucht in en uit onze longen. Een drietal jongens, die recht kunnen, gaan beurtelings een paar ogenblikken voor de kleine opening staan... om wat zuivere lucht in te ademen. Ik zie dan telkens in het licht dat van buiten op hen valt, hun lijkkleurig vuil gezicht, de ruige stoppelbaard, de moede vertrokken ogen en de paarse lippen om de open hijgende mond. Nu en dan wordt er fluisterend een woord gesproken, en naast mij ligt dezelfde kerel nog altijd te kreunen. Wij lijden onzeglijk dorst, en in een donkere hoek vraagt er een onophoudelijk: 'Drinken!... drinken!... drinken!...'

Na de middag valt opeens het bombardement stil. We horen op hetzelfde ogenblik een hoorn schallen, ergens ver af, drie lange, weemoedige tonen. Dichterbij en verder nog klinken dezelfde tonen, en daarop vernemen we een hevig geraas, dat gedempt en toch geweldig tot ons doordringt, als van duizenden mensen die allen tegelijk beginnen te schreeuwen. Het zwelt gedurig aan, naar onze zijde toe, net het huilen van razende duivels. De hoorns klaroenen bovendien telkens opnieuw de drie tonen, en terzelfdertijd knettert het geweervuur zoals we het nog niet hebben gehoord. De kogels patsen daarbuiten tegen de gevels en knakken tegen de bomen van de tuin, of er met keitjes wordt gegooid.

Daar ontstaat een paniek in de kelder. De gekwetsten worden aangegrepen door een dolle angst. Een van hen begint luidop te gillen, een tweede roept smekend om zijn moeder, een andere schreeuwt: 'Ze gaan ons vermoorden! Ze gaan ons vermoorden!' Ik tracht hen tot

bedaren te brengen, zeg dat het misschien een aanval is van Belgen en Fransen, dat we nog niet ingesloten zijn, vermits in de nabijheid zo hevig geschoten wordt, en al wat ik maar kan verzinnen. Met behulp van een van hen geraak ik recht en plaats mij voor de kelderopening. Ik adem met wellust de frisse lucht in en word bijna misselijk. Het vlijmend steken in mijn keel en in mijn longen gaat weg, maar ik voel in de plaats een hevige pijn in het hoofd, alsof er een zwaar gewicht op drukt.

Vanuit het kelderraam kijk ik in de tuin op de afgerukte boomstammen en takken; de grond daalt zacht neer tot aan een weiland, en daarachter ligt de brede wijde helling. Wat mij daar onverwacht onder de blikken valt slaat mij met verbijstering en doet mij ademloos toekijken. Uit het bos aan de voet van de helling komen de Duitse soldaten met tientallen, met honderdtallen in het open veld gesprongen, niet in gelijke rijen, maar hier één, daar twee, ginder vijf, en stormen de helling op in schijnbare wanorde. Dat is de aanval, het bestormen van de laatste Belgische loopgraaf die nog weerstand biedt. Ze schreeuwen allen een wilde lange kreet, ik kan niet horen wat, en lopen gebogen voort, met geveld geweer, en op die wijze vurend. Hier slaat er een achterover, daar tuimelt er een met het gezicht vooruit tegen de grond, anderen zwaaien opeens de armen in de lucht, laten hun geweer vallen en stuiken ineen na een paar stappen. Daar zijn er die, zich plots getroffen voelend, terug het bos intrekken. De anderen lopen voort, als waanzinnig, en hier en daar springt een officier, herkenbaar aan het fijnere grijs van zijn mantel, als een bezetene tussen de rijen en doet wilde, barse gebaren. Altijd aan komen er anderen uit het bos, honderden,

duizenden, en altijd aan vallen er, wankelend en strompelend. Het is een onnoemlijke doorenmengeling van wilde mensen, van eendere grauwe kleur, die er iets hards en taais aan geeft. Tot dicht langs de tuin komen ze, en ik zie het gele leer van hun laarzen, van hun patroontas en geweerband. De pinhelm op hun hoofd is eveneens overtrokken met een grauwe aardkleurige stof. En het geweervuur ratelt en kraakt, en de stormende kerels huilen als woeste duivels die uit de hel zijn losgebroken. Het is een vreselijk schouwspel, iets geweldigs, iets onmenselijk geweldigs.

Ik hoor opeens voetstappen vlak naast het kleine kelderraam, zware stappen van met spijkers beslagen schoenen op de plavuizen. Ik heb nog juist de tijd het hoofd terug te trekken, de anderen met een kort woord het stilzwijgen op te leggen, en daar verschijnen voor het raampje twee benen, twee stevige laarzen, die tot het midden van de kuit reiken, en een deel van de grijze broek. Ze verdwijnen even snel, een tweede soldaat volgt, en we horen boven ons de stappen in de woonkamer van het huisje. Nu komen er van alle zijden door de tuin vreemde gezichten, rood gloeiend van warmte en opwinding. Sprakeloos trekken ze tussen de bomen door, voorzichtig om zich heen spiedend, en schietend nu en dan in de richting van het dorp. Een paar ruwe, harde woorden treffen ons oor.

Met ingehouden adem en bonzend hart zitten wij in de vunzige kelder, wachtend op wat gebeuren zal. Geen geruchtje stoort de doodse stilte. Ieder ogenblik kan de deur van de kelder opengaan en kunnen de Duitse soldaten verschijnen. Wat dan?... Het spookt ons onheilspellend door het hoofd al wat we in onze Belgische kran-

ten de vorige dagen gelezen hebben, hoe de Duitse soldaten alles neerschieten en verbranden, vrouwen en kinderen, gevangenen... Zullen we hier afgemaakt worden als beesten, zonder enig verweer te kunnen bieden? En waarlijk, de harde opgehitste gezichten die ik daarbuiten gezien heb, lijken me wel van mensen die tot de ergste wreedheden in staat zijn. Wij wachten, wachten, met angstig kloppend hart... Ik fluister zo zacht als ik kan door de donkere kelder: 'Indien men de deur opent van de kelder, spreekt er niemand een woord; ik zal aan de Duitse soldaten zeggen dat we allen gewond zijn. Moesten ze ons horen rumoeren, zouden ze kunnen denken dat wij op hen gaan schieten.'

Een fezelt mi; even stil terug: 'Goed.' Ik hoop mijn kameraden op het kritieke ogenblik uit de slag te trekken met mijn kennis van de Duitse taal. Wat de arme jongens in deze ogenblikken lijden is onzeglijk. Hun wonden branden, velen kunnen zich niet eens verroeren; de lucht die zij inademen is als gesmolten lood dat hun in de borst wordt gegoten; en ze liggen zo muissstil, wachtend, wachtend, en ik weet dat daar vanuit de donker dertig koortsig gloeiende ogen op de kleine strook licht van het vierhoekig raampje staan gericht, en hoe zij bij ieder gerucht boven hun hoofd sidderen. De gedachte in die kelder stommelings-weg te worden neergeschoten, te worden verbrand misschien, is om gek te worden. De jongen die 's nachts naast me heeft liggen kreunen is nu stil. Daar heeft er een zijn hand op zijn, mond gelegd toen de eerste Duitser langs het raampje kwam, en hij is gestikt. Die andere, die in de verste hoek tegen een ton zat gehurkt, heeft in een vuil glas gewaterd dat tegen de grond lag, heeft... hij zit dood tegen

de ton, het hoofd schuins weggezakt tegen de muur. Een derde heeft het bloed opgezogen uit de wonde aan zijn hand, en hij ligt nu met het aangezicht in de aardappelen, zijn arm onder zich geklemd, en hij bijt in de rauwe vruchten als een razend dier.

Wij wachten, wachten, wachten...

Het geweervuur trekt hoger naar het dorp toe. Daar komen geen soldaten meer door het tuintje. Alles schijnt rustig rond het huis.

Eén zekerheid is er nu toch: wij zijn omringd door de Duitsers, indien wij buiten komen vallen wij in hun handen. En wij verlangen allen, dat dit nu maar dadelijk gebeure. Maar de onzekerheid waarin we verkeren omtrent ons lot zodra zij ons zullen zien, houdt ons roerloos zitten waar we zijn.

Daar sterft er nog een, stil, zonder kreet of zucht, alsof hij al stervend nog wil beletten dat zijn makkers ontdekt worden. De jongen met de wonde aan de hand begint opeens met hoge stem te ijlen, en schijnt ons dreigen en vermanen niet te horen; hij slaat plotseling zijn bloedende hand als een razende tegen de kelderwand, en valt dan als een blok neer op de aardappelen. Een korte, lallende reuteling in zijn keel, - hij is dood. En wij zijn blij dat hij stil ligt.

Ik lig terug op mijn vroegere plaats, op mijn rug, de ogen gesloten. Iets als de behoefte om te braken schiet mij telkens opnieuw in de keel. Voor mijn gesloten ogen begint het te flitsen, vuurgensters op een aambeeld, tintelende roodgloeiende vonken... kleine bliksemstralen. Het is of mij iemand het hoofd neerdrukt en de huid van mijn voorhoofd naar beneden duwt. Ik word duizelig, langzaam aan onbewust van de plaats waar ik ben. Zo

wegzinken... geen dorst meer voelen... niet die stank... slapen... slapen, dat is de dood. Met een uiterste krachtsinspanning ruk ik mij uit de verdoving, ga overeind zitten... ik moet hier uit!

Ik kom met veel moeite over de lijven heen en klim de trap op. 'Zo ik Duitsers ontmoet,' zeg ik tot de anderen, 'ga ik ernaar toe, en zal u hier laten weghalen.' Niemand antwoordt. Ik stoot de deur van de kelder open en werp een blik in de huiskamer. Hoe rustig ziet het er daar uit, ondanks de gebroken ruiten, ondanks de bloedvlekken op ie vloer, de geweren en bajonetten die links en rechts tegen de grond liggen. Want daar is zuivere lucht, daar is zonnelicht, en hoe vredig blikken de groene boomkruinen naar binnen. Leunend tegen de muur kom ik tot aan de voordeur, die wijd openstaat, en kijk in de tuin. Geen mens. Achter mij is er een trap. Ik kruip op de knieën naar boven, kom op een kamertje waarvan de zoldering aan de ene zijde laag neerhangt tot op een bed. Een granaat is aan die kant op het dak gevallen. Overal glasscherven, die kraken onder mijn voet, en brokken kalk en steen. Op een houten zetel naast een zware kist laat ik mij uitgeput neervallen. Beneden hoor ik plots gerucht. Stappen van zware schoenen... Duitse soldaten.

'Ist jemand da?'

Ik houd mijn adem in. Zet hij een voet op de trap, dan antwoord ik dadelijk. De kerel gaat weer weg...

Het doet mij nu zo oneindig goed de lucht in te ademen, uit die donkere, stikkende kelder weg te zijn, te kunnen blikken op het groen in de tuin. Zo vredig is alles daarbuiten. Het kan misschien vier uur in de namiddag zijn, de grote hitte van de dag is voorbij, en

buiten schijnt alles te genieten van de heerlijke zomerzon, van de weelde en de vreugde van het leven. Is dat nu alles werkelijkheid? Op de helling ginder liggen de doden en gewonden van de aanval. Donkere vlekken van mensenlijven op de gele grond van het neergewalste graan. Ze lijken mij vanhier slapenden. Hier en daar is er een die een ijle zwakke beweging doet met de arm.

In de verte daveren nog altijd aan de kanonnen.

Vlak voor me zie ik de kruinen der pruimebomen, en de groene reine-claude-pruimen doen mij opnieuw mijn brandende dorst voelen. Mijn kin beeft van zenuwachtig verlangen een dier vruchten te kunnen bereiken, in mijn mond te hebben. Ik wend de blik ervanaf, het is om gek te worden. In de houten kist naast me liggen bonen, ik neem er enkele in de mond en begin erop te knauwen.

Ik kan daar ongeveer een halfuur zitten, als er weer soldaten om het huis verschijnen. Door het raampje zie ik ze de prikkeldraden doorknippen voor de loopgraven, de telefoondraden oprollen, de geweren, ransels en patroontassen bijeenrapen, die aan alle zijden op de grond liggen. Aan de rand van het bos begint men de gewonden te helpen. Ze kunnen me van buiten in de tuin allicht opmerken. Ik wil tot het laatste ogenblik uit hun handen blijven, en een vage hoop blijft mij bij te kunnen ontkomen. Achter mij is een klein deurtje, ik stoot het open en kom op een zoldertje, half met hooi bedekt, half met allerlei oude rommel. De pannen zijn meest alle weggeslagen. Ik doe het deurtje dicht, en span er een stok tegen die ik op de zolder vind. Hier ben ik beter beschermt. Maar voor hoelang?... En mijn arme makkers daar beneden in de kelder...

De inspanning om tot hier te geraken, het deurtje te

openen, de stok ertegen te spannen, heeft mijn laatste krachten uitgeput. Mijn wonden branden alsof er gloeiende naalden insteken. Ik leg me op het hooi, languit op mijn rug.

Vluchten, - daar is geen denken aan. Dodelijk gewond ben ik wel niet. Maar ontsnappen in de toestand waarin ik verkeer, is onmogelijk. Een oude broek, die naast me ligt, geeft mij de gedachte in, mij in burger te verkleden, mijn soldatengoed weg te stoppen, en zo... Ik probeer met mijn rechterhand de broek aan te trekken, maar kan ze niet over mijn schoenen krijgen. Het staat dus vast, dat ik in de handen van de Duitsers moet vallen, dat daarin alleen mijn 'redding' ligt, want ik voel wel dat ik het geen dag meer kan uithouden zonder hulp. En wat dan? Dat ze brutaalweg een weerloze gewonde zouden neerschieten, kan ik mij maar niet inbeelden. Vooral nu ik niet te midden van een gevecht, waarbij alle menselijkheid weg is, in hun handen zal vallen. Ik zal dan naar een hospitaal gebracht worden... en erg is dat precies niet, daar de oorlog in elk geval over een paar weken gedaan is.

Beneden in de straat gaan troepen voorbij, geregelde eenheden ditmaal, ik herken het aan het gerucht, aan de luid pratende stemmen, aan de vaste stap. Duurt het uren? Ik weet het niet. Ik blijf stil liggen op het hooi, en tussen mijn schouders, waar een geweerkogel me heeft getroffen, voel ik weer de natte warmte van bloed... Ik val in slaap.

Ik heb de ganse nacht door geslapen. Nu ik ontwaak vallen de zonnestralen door de gaten van het dak. Ik doe de ogen open en weer toe, het wordt me niet duidelijk waar ik mij bevind of wat er gebeurd is. Een

verre roep van een ruwe stem brengt me alles weer te binnen. Ik ga overeind zitten en gil van de pijn. Het is of alle beenderen in mijn lijf gebroken zijn. En die vreselijke dorst! Meteen schiet de herinnering in mijn hoofd aan mijn makkers in de kelder. Wat is daarmee gebeurd? Zitten die daar nog immer? Weg, hulp zoeken van Duitsers of van anderen.

De slaap heeft me toch enigszins verkwikt, maar ik ben zo uiterst zwak dat ik slechts voet voor voet vooruitkom en met moeite het deurtje van de zolder weer kan openkrijgen. Het duurt een lange poos eer ik van de trap af ben; en nu ik beneden sta, hoor ik opeens roepen: 'Claes!' Ik herken dadelijk de stem van luitenant Mathieu. Ik ga buiten; mij vasthoudend aan de muur kom ik aan de hoek van het huisje, - en daar staat waarachtig de luitenant op de weg, blootshoofds, met bleek ingevallen gezicht, en steunend op twee stokken. Om zijn rechterknie draagt hij een wit verband, doortrokken van bloed. Hij ziet er deerlijk uit, met zijn kortgeknipte haren, zijn rond hoofd. Wij zijn beiden blij als kinderen elkaar weer te zien.

'J'ai la jambe cassée,' zegt hij, en zo weemoedig voegt hij erbij: 'Les autres sont presque tous morts ou blessés.'

Een paar granaten waren vooraan tegen de borstwering gevallen, hadden bijna de ganse aarden dam overhoop geworpen, op de gewonden, die eronder versmacht waren. Hijzelf had een granaatscherf in het been gekregen, en was met moeite onder de aarde uitgeraakt. Gisteravond zijn er Duitse brankardiers gekomen, hebben in de gauwte een verband gelegd en gezegd dat men hem 's morgens zou komen halen. Van Jef van den Heuvel, Marcel Breyne en Bruno van der Henst

weet hij niets, hij denkt dat ze nog juist bijtijds gevluht zijn. Wat er met onze brigade gebeurd is, met heel het Belgisch leger van Namen, is hem even onbekend als mij.

Wij vragen ons af wat we nu gaan doen. Op het korenveld waar ik gisteren het gevecht heb gezien, zijn thans de zieke dragers druk in de weer, en laden de gewonden op wagens, op wier huif het grote rode kruis op witte grond ver zichtbaar is. In de richting van het dorp gaan lijkt ons het verstandigst.

Het is een zo heerlijke prachtige morgen, ik kijk met gelukkige ogen naar het groen, naar de blauwe lucht, naar de uchtendzou, die boven de heuvelen staat. Het is zo mooi, het leven!... Wij hebben pas enkele stappen gedaan, of daar horen we plots roepen: 'Halt! Lefez les mains!' en een ruiter komt in wilde draf dwars door het veld op ons aangerend, een revolver dreigend in de opgeheven vuist. Ik steek mijn rechterarm omhoog, mijn linker kan ik niet bewegen; en de luitenant steekt niets omhoog, daar hij anders zou neertuimelen.

De ruiter houdt vlak voor ons stil, mikt, en ik meen waarachtig dat mijni laatste uur geslagen is.

'Wir sind Verwundeten!' roep ik hem toe, en verbaasd kijkt hij mij aan. Zijn paard schijnt wantrouwig zijn kop naar ons toe te keren.

'Sprichst Deutsch?'

Ik antwoord niet meer, daar de dreigende revolver zakt.

Ik ben krijgsgevangene.

Krijgsgevangene

HET is een lange kerel met ruwe trekken, koude harde ogen als van blauw porselein, en een schorre bierstem. Een echte ijzervreter ziet hij eruit, met zijn zware opgekrulde snor, zijn borstelige wenkbrauwen, en hij zit als gegoten op zijn onrustig paard. Terwijl hij even zijn helm oplicht om het zweet van zijn voorhoofd te vegen, zie ik dat hij bijna gans kaal is. Wij zijn op het gras gaan zitten, op de hoge rand van de weg. De man kijkt ons aan met een harde blik.

‘Wat betekent die ster op uw kraag?’ vraagt hij aan luitenant Mathieu op een bevelende toon.

‘Luitenant,’ antwoord ik.

‘En gij?’

‘Piot.’

‘Was?... Pionier?’

‘Soldaat!’

‘Qu' est-ce qu'il demande, le Boche?’ vraagt Mathieu, die heel zijn aplomb schijnt teruggekregen te hebben. En ik herhaal in het Frans wat er gezegd is.

Die lange paloeter op zijn dempig paard boezemt me bijzonder weinig vertrouwen in. Het is zo net een man, dunkt me, om iemand een verraderlijke slag toe te brengen. Hij stelt me enkele vragen, waar de andere Belgen zijn, hoeveel dat we waren, of er nog soldaten in de huizen verscholen zitten en dies meer. Daar ik zijn rang niet ken noem ik hem de ene keer ‘Herr Major’, bij een tweede antwoord ‘Herr Leutnant’ of ‘Herr Oberst’ en hij schijnt dit zeer welgevallig aan te nemen. Het enige wat ik hem zeg is dat er in de kelder daar nog gewonde soldaten liggen die dringend hulp behoeven.

‘Demandez-lui un peu ce qu'il pense des Belges, vraagt de luitenant, en al vind ik die vraag wel erg dwaas en helemaal nutteloos, stel ik ze toch aan de Pruis.

Hij bekijkt me met een paar nijldige blikken, als een hond die bijten gaat, en antwoordt op barse toon:

‘Die Belgier? 's Sind Feiglinge - hintertückische Schweinhunde.’

Ik kijk voor me uit. Het is nogal hard voor twee gekwetste strijders.

Qu'est-ce qu'il a dit, le Boche?’ vraagt Mathieu, en op treurige toon geef ik hem ten antwoord: ‘Il dit que nous sommes des lâches, mon lieutenant.’

De ruiter heeft ondertussen een teken gegeven aan een soldaat, die in een tuin zich te goed doet aan de groene pruimen, en deze komt nu naast ons staan. Het is een goedhartige blonde jongen, die ons verlegen aankijkt, de pruimen uitdeelt die hij in zijn zakken heeft, en ons zijn veldfles laat leegdrinken. Hij spreekt echter geen gebenedijd woord. De paardeman komt terug met een paar andere infanteristen, en aan deze moet ik de kelder wijzen waar de gekwetsten liggen. Een der mannen moet mij ondersteunen, ik ben op. Al geef ik hun de stelligste verzekering dat ze van de gewonden in de kelder niets te vrezen hebben, plaatsen zij zich toch voor de deur van het huisje, schietvaardig, en de ruiter gebiedt hun mij neer te schieten bij het minste onraad. Ik trek de deur van de kelder open. Geen geluid. ‘Jongens, komt er maar uit, de Duitsers doen u niets.’ Geen antwoord. Ik roep nogmaals, noem mijn naam, en dan komt er eindelijk gerucht in de donkere holte. Ik ga op de dorpel zitten bij de voordeur, en nu komen ze voor

de dag. Ze gelijken bijna op geen mensen meer. Als idioten blikken ze naar de Duitse soldaten, die op hen mikken. Strompelend en sukkelend, stinkend van vuiligheid, als verblind door het plotselinge licht, zien ze om zich heen. Ziekendragers komen nader en geven hun water te drinken. Dan vallen ze neer op het gras, sprakeloos. Vier komen er zo naar boven, de hospitaalsoldaten halen er nog twee uit de kelder, - al de anderen zijn dood. Een onderofficier geeft hun bevel 'alle wapens die ze bij zich dragen op het gras neer te leggen'. Ze werpen alles op de grond wat ze op zak dragen, een koperen geweerstop, een paar zakmessen, een koord, en een geeft zelfs zijn pijp. De barse ruiter komt terug, ditmaal met een jonge dokter, eveneens te paard. Deze draagt een grote bril met hoornen montuur, een prachtige grijze mantel van zijige stof, en alles aan hem en aan zijn paard is fonkelnieuw. Aan de zadel hangt in een leren huls achter een micaplaatje een landkaart, op zijn borst aan een riempje zijn veldkijker. De soldaten staan eerbiedig ter zijde en de dokter werpt een blik op de gewonden. Dan vraagt hij of er niemand een kaart van de streek in zijn bezit heeft. Niemand, natuurlijk.

Een ziekenwagen komt langs ons gereden met gekwetsten uit onze loopgraaf. Ik herken enkele van mijn makkers, en wij groeten elkander met een stomme treurige hoofdknik. Een tweede wagen houdt stil voor ons, we worden op draagberries gelegd en erin geschoven.

Een vijfhonderd meter verder houdt de wagen stil, naast de eerste huizen van Boninne.

'Wo ist der Belgier der Deutsch spricht?'

De loebas die ons aangehouden heeft doet mij uit de

wagen halen, en met de rechterarm steunend op de schouder van een Duitse soldaat moet ik een der huizen binnengaan. Ik hoor dat ze schrik hebben aangevallen te worden door de soldaten of francs-tireurs, die in de huizen kunnen verborgen zitten. De deur wordt verbrijzeld met geweerkolven, en ze duwen mij voor hen naar binnen, in de kamers gelijkvloers, in de kelder, dan de trap op naar de slaapkamers. Nergens is er een levend wezen te vinden in die half vernielde woningen, waarvan er enkele nog branden. Maar in iedere kamer springen de soldaten, die met geladen revolver achter mij binnendringen, op de kasten en koffers, stampen met de hiel de deksels stuk, beuken met hun geweer de deuren der kasten in, of doen de sloten springen met het een of ander stalen voorwerp. Ze grijpen als gierige duivels naar al wat hun onder de handen valt, en stoppen het haastig weg in hun zakken. Het lijkt een echte bende inbrekers en dieven. Ze brengen mij weer buiten en ik val in bezwijming. Men giet mij iets tussen de lippen, cognac, meen ik, en ik kom weer bij. Een tweede huis binnen. Hetzelfde spel, alles wordt moedwillig, barbaars, stukgeslagen, en ze lachen als kwajongens bij ieder voorwerp dat verbrijzeld wordt. Al wat ze op zich bergen kunnen wordt meegenomen. Ze bekijken elkaar met gluisperige, wantrouwende blikken, en werpen met een ruwe vloek tegen de vloer de voorwerpen die niet opleveren wat zij gehoopt hebben. Zodra ze buiten weer voor de officier staan, leggen ze ongewone dienstijver aan de dag; ze dringen elkaar opzij om het eerst een huis binnen te gaan, maar het is enkel om het eerst aan de buit te komen. En die duivelse kerels spreken ondertussen geen woord, ze doen hun akelig die-

venwerk alsof het een zaak is die tevoren onder hen geregeld en afgesproken werd. Dat er zich in die huizen noch francs-tireurs noch soldaten bevinden, weten ze evengoed als ik. Op die wijze word ik, op bevel van de dokter, in een twintigtal huizen van Boninne gesleurd en gestoten, ik verlies viermaal het bewustzijn, en telkens gieten ze mij likeur in de mond om mij weer te doen bijkomen. De vierde maal kan ik niet meer recht. Ik blijf liggen waar ik val, en op de draagberrie word ik weer in de wagen geschoven.

Langzaam rijden we door het bijna gans vernielde dorp. Een groepje officieren, met een generaal in hun midden, staan te praten voor een nog brandend huis. Een paar burgers gaan over de straat met gejaagde stap, een pakje onder de arm, bleek, angstig als opgeschrikt wild. In een weide is een kamp opgeslagen van lage bruine tenten, en ik zie er vele Belgische gewonden tegen de grond liggen. Het kasteel van Zualart is geheel en al uitgebrand. De toren der kerk is half stukgeschoten, de klokken zijn neergezakt, en als bij mirakel tussen de neergezakte balken blijven hangen, een paar meters boven de grond. Een schamel boerenhuisje staat nog in laaie vlam, en ik zie een soldaat er een brandend stuk hout uittrekken en daarmee een schuurtje in brand steken, dat wat verderaf staat. Opeens komt er van achter het brandend huis een geweldige hengst op hem af; de kerel schreeuwt om hulp als ging hij vermoord worden, kruipt door de afsluiting van prikkeldraad, die om het hof is gespannen en laat er een grote lap van zijn broek aan hangen. Van alle zijden komen soldaten, die onder de arm of op de schouder, in korf of mand, op kruitwagens zelfs, het gestolen goed weg-

brengen. De officieren kijken dit aan alsof ze een opgelegd toezicht uitoefenen.

Tot nu toe heb ik geen haat tegen Duitsland gevoeld. Een paar weken tevoren, toen wij nog dachten dat oorlog behoorde tot het rijk der fantasieën, hield ik van Duitsland meer dan van vele andere landen. In de loopgraven zou ik mijn soldatenplicht hebben gedaan tegen gelijk wie, omdat wij ons vaderland moeten verdedigen, omdat ik soldaat ben. Ik bekijk met verbazing de gezichten van de officieren en soldaten, hoe kalm ze dit alles doen en laten doen, ik bekijk de katholieke aalmoezenier en de evangelische veldprediker, die een beetje verder rustig staan te praten terwijl dit alles onder hun ogen gebeurt, en het treft mij opeens hoe heel anders die mensen zijn dan ik gedacht heb, dat er iets is, ik weet niet wat, in hun blikken, in de klank van hun woorden, in heel hun wezen, zelfs in de gewone dingen die ze doen zoals wij die zouden doen, dat mij vreemd is.

Nog eens staat de ziekenwagen stil om een Belgische gewonde te laten plaats nemen op de bok. 'Geisteskrank,' hoor ik de zieke drager zeggen, die de sukkelaar helpt opstijgen. Dan rijden wij over de velden heen, door de zonnige zomermorgen, naar Champion toe.

In het pensionaat van Champion

DE wagen rijdt het hek binnen van het nonnenklooster, en houdt stil voor de ingangspoort. Daar heerst een grote drukte van heen en weer lopende hospitaalsoldaten, dokters, militairen van alle aard. Naast de poort ligt een hoop bebloede en verhakkelde uniformen, Duitse, Franse en Belgische, met ertussen sabels, bajonetten, helmen, laarzen en ander soldatentuig. Het klooster is herschapen in een veldlazaret.

Wij worden één voor één van de wagen gedragen naar een der zalen en daar neergelegd op wat stro. Na een poosje komt een vriendelijke, rood-blozende Duitser mij vragen of ik hem als Dolmetscher kan ter zijde staan. Hij helpt mij voorzichtig rechtstaan, leidt mij door de gang waarop de deuren der verschillende zalen uitkomen, en doet mij op een stoel zitten nabij de brede hal, die de ingang vormt, en waar de zijgangen op uitlopen. Die onderofficier is Herr Lazarettinspektor Carl Magersuppe. Hij haalt mij een groot glas wijn en geeft bevel dadelijk eten voor mij klaar te maken. Met zijn collega, Lazarettinspektor Nagel, moet hij heel het huis in orde brengen om de gewonden te plaatsen, te verzorgen en te voeden, en daar deze maar immersaan door de rodekruiswagens worden binnengebracht heeft hij de handen meer dan vol. Ik moet voor hem verdolmetschen wat hij van de zusters weten of hebben moet. De arme zusters lopen daartussen als opgeschrikte wezentjes, en weten niet waar ze het eerst moeten aan beginnen.

Al wat het klooster binnenkomt moet langs me heen. Vanwaar ik zit kijk ik door de poort over het brede

ingangspad tot aan het buitenhek waar soldaten de wacht houden. Duitse officieren komen rond me staan, en beginnen me allerhande vragen te stellen, wat ik als burger ben, sedert wanneer wij gemobiliseerd zijn, of wij veel verliezen hebben geleden, hoe sterk het Belgisch leger is, wanneer de Franse troepen bij ons zijn gekomen en hoe talrijk zij waren, of er ook Engelsen rond Namen liggen. Ze stellen mij ook vragen, die mij verwonderd doen opkijken: hoever ze nog van Parijs zijn, hoeveel forten er rond Brussel liggen, of het waar is dat koning Albert naar Nederland is gevlucht. Allen houden ze een dagboek in de hand en tekenen gretig op de merkwaardige dingen die ik hun weet mede te delen. Zodra ik zie dat zij nota houden van hetgeen ik hun zeg, begin ik op te snijden dat het een aard heeft, en zo die heren mijn mededelingen later kunnen vergelijken met de werkelijkheid, zullen ze nog wel eens vloeken dat ‘der Belgische Schweinhund’ hen voor de mal hield.

Het zijn meest allen grote dikke kerels, met ronde koppen en gladgeknipte schedels. Ze roken uit Duitse pijpen en schijnen erg ingenomen met zichzelf, met hun officiersuniform en hun sabel. Een meer pedante verwaandheid kan men zich moeilijk in een mens voorstellen. Een van hen biedt mij een pijp tabak aan, en moet er dadelijk bijvoegen: ‘Deutsche Tabak... so haben Sie keins in Belgien...’

‘Bei uns in Deutschland’ is alles beter, schoner, sterker, grootser, degelijker, enz. Duitse soldaten zijn betere schutters, met een Duits geweer schiet je d'r nooit naast. Moediger en taaier soldaten dan ‘die ersten Soldaten von Europa’ bestaan er op de wereld niet. Duitse artillerie, Duitse tweeënveertigers, Duitse paarden, Duit-

se generaals, Duitse vrouwen... ‘Ja,’ onderbreek ik op zeker ogenblik, ‘und Deutsche Wurst... Was?’

Ze hebben het vooral over de domheid van de Belgen, die de Duitsers wilden beletten door hun land te trekken, ja, en hen dan nog ‘hintertückisch’ op de grens hebben aangevallen. Het is immers toch nutteloos zich tegen Duitsland te verzetten. Ze herhalen allen juist hetzelfde, als een van buiten geleerde les.

Francs-tireursverhalen spelen de hoofdrol, en het een is al gruwelijker dan het andere. Het is niet de eerste maal dat ik over francs-tireurs hoor spreken, en ik zeg hun rondweg dat dit alles kletspraat is, dat de onwaarschijnlijkheid ervan in het oog springt, maar hoofdschuddend bezien ze mij met een medelijdend glimlachje om mijn naïeve onwetendheid. Ze trachten me ook te troosten en op te beuren. Ik zou nu eens ondervinden hoe goedgehartig de Duitsers voor hun gevangenen zijn, hoe liefderijk ik in Duitsland ga verpleegd en behandeld worden. En over een paar maanden is het uit... Frankrijk eerst, dan Engeland, dan Rusland... Zeker, over een paar maanden... O, ik zou die verwaande schoolvossen al mijn verachting in het gezicht willen slingeren, ik zou hen op dit ogenblik met de hoogste wellust één voor één de keel kunnen toewringen...

Tussen dit gesprek door komt Lazarettinspektor Magersuppe elk ogenblik met een der zusters op me toe, slaat de hakken tegeneen en vraagt eerbiedig aan de officieren of het toegelaten is met mij te spreken. Ik vertolk voor het nonnetje wat er van haar verlangd wordt. Magersuppe knikt daarbij glimlachend, alsof hij het allemaal best verstaat, en dribbelt weer weg. Zijn lachende vrolijke ogen schijnen me te zeggen: ‘Trek je

toch niets aan van wat die melkbaarden je daar vertellen.’ Magersuppe boezemt iedereen vertrouwen in, en tot hem richten zich de zusters wanneer ze wat te vragen hebben.

Altijd aan worden er gewonden binnengebracht. De ene wagen houdt stil na de andere, vlak voor de ingangshal. De ziekendragers staan gereed en behoedzaam wordt de draagberrie, waarop de gekwetste ligt, uit de wagen geschoven en naar een der zalen gebracht. Aan de bebloede en beslijkte uniformen zie ik of het Duitse, Franse of Belgische gewonden zijn. Ze worden allemaal langs me heen gedragen, en ik zie de doodsbleke gezichten, lijkkleurig, gevoelloos, of verwrongen in krampachtig lijden. Sommigen houden de ogen gesloten, anderen kijken verloren, met glazige blik, op het gedoe om hen heen. Een lange zware kerel komt voorbij, hij beziet me strak, en zijn blik gloeit opeens van ingehouden haat; hij steekt zijn vuist naar me uit, en een enkel woord sist van tussen zijn saamgebeten tanden: ‘Hund!’ - Ze hebben meest allen de ganse nacht buiten in het veld gelegen, hun kleren hangen vol slijk en vuiligheid, om hun wonden is een voorlopig verband gelegd, tenminste bij de Duitsers, dikwijls om de kleren heen. De witte verbandstof is roodpaars doortrokken van bloed. Het bloed lekt door de grijze stof der draagberries, en daar loopt een donker-vettige lijn over de blauwstenen gangvloer. Ik zie in sommige ogen als een smeking om medelijden en hulp. Ik hoor er soms een zacht kreunen als een lijdend kind. Daar zijn er die huilen en gillen bij iedere beweging der ziekendragers. Deze doen onverstoorbaar en kalm hun werk, spreken slechts nu en dan een zacht woord tot mekaar ter aanduiding of in-

lichting, en dragen hun treurige last met voorzichtige stappen door de gang.

In de zalen is aldra geen plaats meer, in de gangen liggen Belgische en Franse gekwetsten te wachten tot ergens plaats is gemaakt. Die zullen daar nog liggen tot de volgende dag, niet uit boosaardigheid vanwege de Duitsers, maar omdat er nergens plaats meer is. Op de verdieping boven me zijn dan ook de Duitse hospitaalsoldaten druk bezig de klaslokalen leeg te maken. Een wagen met stro houdt voor de ingang stil en wordt dadelijk afgeladen. Daar worden zo ongeveer acht- tot negenhonderd gewonden binnengebracht. Dokters, verplegers, zusters en zieke dragers lopen in en uit de ziekenkamers met kommen water en verbandtuig, met watten en windsels, flessen, kruiken, kussens, en aller gezicht gloeit van overspanning. In de nonnen vinden de dokters veruit hun beste helpers, geen werk is hun te zwaar noch te vuil, overal zijn zij erbij, verlenen ze hulp, spreken een zacht troostend woord tot de arme lijdens, schijnen te raden wat ze nodig hebben, hoe ze het best liggen, en ze verrichten dit alles met zo opgewekt hart, met zo blijde glimlach op hun zedig gezichtje, alsof ze hun hele leven niets anders gedaan hebben. En wie onder hen heeft ooit kunnen denken dat haar vredig mooi klooster eens zou getuige zijn van zulke ellende? Ze weten dat ze op dit ogenblik in hun eigen woning niets meer te zeggen hebben, die oorlogsgruwel heeft onverwacht heel hun vrome stille leventje uiteengeslagen, maar ze zijn moedig en verliezen geen ogenblik het hoofd.

De zwaarst gewonden worden één voor één uit de ziekenzalen op draagberies naar de operatiekamer ge-

bracht, in de andere vleugel van het gebouw. Vandaaruit klinken bij tussenpozen rauwe, zenuwscheurende kreten. En wanneer ze weer langs me heen gedragen worden is hun gezicht bleker en doodser. In plaats van arm of been is er dan nog enkel een met windsels dik omwonden stomp.

Een Duitse dokter komt mijn wonden verbinden met behulp van een der zusters. Op een oogwenk heeft hij al mijn goed losgeknipt, mijn bebloed hemd in flarden van me afgetrokken, mijn wonden gewassen en verbonden. De dokter Oberstabsarzt Bluhm, een erg plechtigdoend man, nors en onhebbelijk tegen zijn ondergeschikten, verzekert me dat er geen gevaar is; in de rechterzijde is een brede maar niet diepe vleeswonde, mijn rug zal hij morgen beter onderzoeken, alleen mijn linkerschouder is erg toegetakeld; het sleutelbeen is op twee plaatsen doorschoten, en de schouderplaat is misschien gebroken. Hij zal er morgen de kogel uithalen die erin gebleven is.

Ik ben wat opgefrist, dat onaangenaam-plakkerige van het klevend bloed is weg, ik zit weer op mijn stoel in de helderlichte ingangshal, en wacht op verdere dingen.

Daar is te veel heen en weer geloop in de gang, en ik moet buiten gaan zitten, voor het open raam dat op de gang uitziet, en door dit raam vertolk ik voor de Duitsers of voor de zusters. Ik zit hier op een vierkant binnentuintje, met brede gekasseide weg in het midden, van de hal naar de kloosterkapel, en met aan weerszijden een bloemenpark. Langs deze kant lijnt een brede strook schaduw, en daar liggen op draagberies of op de blote grond vele gewonden die erg lijden van de hitte

en de vliegen. Verder staan een hoop schoolbanken uit de leeggemaakte klassen.

Het is stikkend heet. De augustuszon stooft in het omsloten binnenpleintje, op de grijze straatstenen, tegen de witgletsende muren en op de hardgrauwe leiendaken.

Door de ramen van de brede gang zie ik de glimmend witte muur en de bruine deuren van de klassen en schoollokalen, nu herschapen in ziekenzalen en operatiekamers. Daarboven zijn de grote slaapzalen der pensionaatmeisjes. Uit het torentje boven de kapel steekt een reusachtige witte vlag met een rood kruis. De klok is blijven stilstaan op twee uur. Vlak naast me is een kleine veranda, die ingang verleent tot de keuken; door de openstaande deur zie ik voor de brede kachel een zuster heen en weer gaan.

Ik zit hier op een houten stoeltje naast een tafel. Het is erg vermoeiend, ik kan met mijn rug niet tegen de stoelleuning rusten, ik kan me rechts noch links wat gemakkelijk zetten, en ik voel me voor de eerste maal zo hulpeloos ellendig, dat ik er bijna mijn moed bij verlies. Al die gruwelijke dingen van de laatste dagen, de kelder, de doden en de stervenden, het zicht van die rauwe lekende wonden, de reuk van rottend vlees en bedorven bloed aan mijn handen en mijn kleren, - het ligt als een verpletterend gewicht op mijn borst. En me zo vertrappt en vernederd te weten door dit aanmatigend vreemd volk, dat hier in mijn eigen vaderland de baas komt spelen, de mensen vermoordt, en ons behandelt als zijn knechten. Moesten die beunhazen van daarstraks op dit ogenblik bij me komen, ik zou hun vragen beantwoorden op een heel andere toon.

Aan de andere zijde van de tafel zit een Belgische gekwetste, die zoëven uit de verbandkamer is gekomen. Zijn linkeroog is uitgeschoten en een deel van zijn wang weggerukt. Hij kon het in de broeiend-hete ziekenzaal niet uithouden, en zit daar nu te draaien en te keren op zijn stoel. Hij drukt nu en dan even de hand tegen het witte verband dat de helft van zijn gezicht bedekt.

Hij wendt opeens het hoofd naar me toe en vraagt:

‘Dis, camarade... c'est un couvent de nonnettes, ça?...’

‘Oui.’

Met gebogen hoofd kijkt hij naar de grond.

‘T'es catholique, toi?’ vraag ik.

‘Oh!... si tu veux, oui... Mes parents ont toujours été de ce côté-là... moi, je suis socialiste...’

Hij is een mijnwerker uit Charleroi, een vent lijkt een boom, en is gewond nabij het fort van Cognelée. Zijn zwarte haren steken onder het verband uit over zijn voorhoofd, stijf samengeklist van geronnen bloed.

‘Dis... tu ne voudrais pas te confesser?’

Hij kijkt me met zijn één oog ietwat droevig verwonderd aan.

‘C'm'est égal... on ne sait jamais...’

De priester komt erbij, hij spreekt zijn biecht, en dezelfde avond nog sterft hij.

Nu komt er uit de keuken een zusterje met een kom water, die ze naast me op de tafel plaatst, handdoek en zeep. Uit de witte nonnenkap kijkt een fris gezichtje, met goedige blauwe ogen. Zij stroopt haar brede mouw op, doopt een tip van de handdoek in het klare water, strijkt er duchtig de zeep over, en begint mij gezicht, hoofd en handen te wassen. Heel zacht handig doet zij

het precies niet, en spaart vooral geen water. Dan wrijft zij met een andere handdoek mijn hoofd droog en lacht mij vol in het gezicht: ‘Ça va mieux, hé?’ Zij brengt me daarna een groot bord soep, waar minstens een halve kip in ligt. Daarna volgt een kruik melk, en zodra die leeg is plaatst ze een kussen achter mijn rug, haalt een sigaar voor me, en ik rook rustig de uren voorbij.

Terwijl het nonnetje met me bezig is komt een Duits soldaat vlak voor me op de grond zitten. Hij kijkt of hij iets wonderlijks ziet gebeuren, en begint opeens, al dikke tranen huilend, in een onverstaanbare taal iets te vertellen, waar ik niet uit wijs word. Daar ik hem vragend aankijk, wijst hij met de vinger op zijn borst, schudt krachtadig zijn grote rosse kop, en fluistert: ‘Kein Deutscher... bin ein Pole...’

Het pleintje ligt te blakeren in de namiddagzon, de rode en gele bloempjes in de parkjes voor me schijnen vriendelijke kindertjes, die meewarig stilzitten en met strelende ogen kijken naar de grote mensen die lijden. De schaduw kruipt langzaam over de grond, de muren zijn wit en heet, en op het torentje staan de wijzers koppig getekend op twee uur. De lucht is zwaar doortrokken van chloroformreuk en medicijnen. Vanuit de ziekenzalen en de operatiekamer brengen de verplegers elk ogenblik bloedende lompen aan, hemden, broeken, sokken, en werpen het alles op een hoop te midden van de weg. De vliegen zitten er bij duizenden op te azen, en telkens als er een ander stuk op neervalt zweven ze in een dichte zwarte zwerm rond de bloedige stapel. Ziekendragers, zusters, dokters en officieren komen af en aan over het pleintje, naar hier en naar daar, en alles is even bedrijvig, even snel, even ordelijk en

geregeld, alsof er maar één hoofd is dat denkt en één hand die uitvoert. De gewonden die buiten op de berries liggen worden één voor één weggebracht, en ik zit er nog alleen met die arme Waalse jongen, die mijn rozenkrans tussen zijn vingers houdt en ingeslapen schijnt.

Achter mij, in de gang, worden immer voort gewonden voorbijgebracht. In wijde verte dreunt het kanon.

Daar komt een Belgisch officier op het pleintje gestapt. Zijn kleren zijn grijs bestoft, zijn gezicht en zijn zwarte baard zijn vuil, hij draagt in de hand een geel valiesje. Hij kijkt even over het tuintje, en mij ziende komt hij op mij toe. ‘Kan ik hier ergens mijn valies plaatsen?’ Een zuster komt uit de keuken, hij herhaalt zijn vraag en maakt zich bekend als dokter N... van het fort van Marchovelette. De zuster neemt het valies van hem over.

Daar gaan hier zo dadelijk vier of vijf ziekenwagens het klooster binnenkomen met gewonden van zijn fort. ‘Ils sont affreusement brûlés sur tout le corps,’ voegt hij erbij. Hij is de avond tevoren reeds met zijn treurige last uit de vesting vertrokken, had de gewonden op karren doen laden, die hij had opgevorderd, en was met hen naar een nabijliggend dorp gereden, waar men hem gezegd had dat een veldhospitaal was opgericht. Daar aangekomen, was er geen ambulance te vinden, - men wees hem naar Champion. Het was late nacht, het slagveld was nog heet, en Duitse troepen liepen langs alle zijden de streek af. Hij achtte het onmogelijk nog tot hier te geraken, en heeft met zijn kermende gewonden de nacht in openlucht doorgebracht. Zal er nu plaats zijn voor die nieuwe toevoer?

Daar komen de wagens. Ik sta terug in de gang, op

mijn vroegere plaats. Als met verstomming geslagen kijk ik toe. Zijn dat mensen? Zijn dat kreten van mensen? Op de draagberries brengt men ze langs mij heen. Hun kleren zijn van hun lijf gebrand, gans naakt liggen ze daar, en ik merk het bijna niet, want heel hun lichaam is één vuil-bruine wonde, met paarse vlekken hier en daar, als etterende wonden. De haren zijn hun van het hoofd geschroeid, de schedelhuid is als gebarsten en een geel vettig vocht vloeit eruit. Hun gezicht en heel hun lijf zijn dik opgezwollen, hun hoofd is iets onwezenlijks, monsterachtigs, de rode holte van hun mond lijkt een gloeiende kool. Bijna allen zijn ze blind. Een ondraaglijke stank van verbrarid vlees stijgt eruit op. Zij huilen, en het is geen geluid van mensenstemmen, maar van beesten die worden doodgefolterd.

God nog toe! Maanden en jaren later zal ik er 's nachts nog van wakker schrikken, zal ik in de donker die dikgezwollen korstige gezichten zien, die rode bloedende oogholten, die mond als een vuurkool, en dat huilen horen, dat onmenselijke schrijnende huilen. En dat zijn mensen, mensen van vlees en been, arme volksjongens, die geen mens kwaad zouden gedaan hebben, die enkel vroegen kalm en vredig te leven.

Uit alle delen van het klooster komen Duitse soldaten toegelopen en staan er met verdwaasde en bleke gezichten op te staren. Het nare kermen dringt door tot in de verst gelegen gedeelten van het gebouw. Er zijn er een twintigtal, onder de puinen van het fort van Marchovelette uitgehaald. De Duitse zware granaten hebben het fort doen springen, of er brand gesticht. Met hen zijn in het klooster aangekomen de militaire dokter van het fort van Cognelée, commandant Duchâteau van

het fort van Marchovelette, en zijn luitenant; deze laatste is eveneens erg verbrand aan de handen en het gezicht. De commandant zelf is gewond aan de linkerschouder en aan het rechterbeen. Op één na sterven die verbranden de eerste twee dagen. Ze hebben meest allen het verstand verloren, en de zieke dragers moeten soms al hun krachten inspannen, om ze op hun strozak te houden. Het dierachtige huilen klinkt door het gebouw zonder een ogenblik onderbreking, en belet de andere gewonden te rusten. In de zaal waar ze liggen heerst een verpestende lucht, waarin het niet uit te houden is.

Ze worden verpleegd vol liefde en toewijding door de zusters, ieder uur en iedere minuut. Stille zwijgzame nonnetjes van Champion, ik geloof dat er onder u heiligen zijn!

Francs-tireurs

STILAAAN gaat de dag voorbij. De zusters in de keuken hebben naast de veranda een zetel geplaatst en ik heb daarin wat geslapen. Carl Magersuppe komt opeens binnengestormd, erg in het nauw wegens het elektrisch licht. Daar hapert iets aan de machines en daar is niemand te vinden om de nodige herstelling te doen. De mecaniciens is gisteren naar Namen gevluht en is nog niet teruggekomen. Nu de pensionnaires met vakantie zijn, wordt er veel minder licht verbruikt in het klooster, en opeens hebben ze volop stroom nodig. De roodgloeiende draden der lampjes, die hier en daar aangedraaid zijn, geven, een flauw-rossige schijn, de dokters in de operatiekamer laten zeggen dat er dadelijk meer licht moet komen. Oberstabsarzt Bluhm komt zelf in de keuken vragen naar Inspektor Magersuppe, de zuster die in het pensioonaat de natuurwetenschappen onderwijst wordt erbij geroepen, maar niemand weet raad te schaffen. Dan komt opeens hulp van een der soldaten, een Berlijnse chauffeur, een dikke lelijkerd, die terdege zijn stiel kent. Hij stapt de keuken binnen en zegt tot Carl Magersuppe, die rechtspringt van blijdschap: 'Herr Inspektor, in wenigen Minuten wird's in Ordnung sein.'

Ik zit in de zetel voor de deur van de veranda en kijk over het binnenpleintje. De aanzijgende schemering brengt een deugdelijke frisheid mee. Achter mij staat een priester, een man van achteraan in de veertig, met grijs haar en een innemend zacht uiterlijk. Hij heeft de ganse dag de stervenden bijgestaan in hun laatste nood en geniet nu een ogenblik rust.

In de keuken zijn de zusters en de Duitse koks druk

in de weer met het eten klaar te maken voor de honderden gezonde en zieke soldaten in het klooster aanwezig. Ik hoor het rinkelen van borden en glazen, en een warm-veie kooklucht komt soms met walmen door de openstaande keukendeur.

Het wordt een zwoele stille zomeravond. Het geroezemoes van in- en uitlopende soldaten, met de drukte der aankomende ziekenwagens, is voorbij, en nu hangt er om het grote vreemde kloostergebouw een ingetogen droevigheid. De stilte wordt af en aan verscheurd door de smartkreten die vanuit de ziekenzalen, vooral vanuit de kamer waar de verbranden liggen, gedempt tot mij doordringen. De hitte hangt smoordik tussen de muren van het binnenpleintje, in de gangen en in de kamers. Nu is het hier het rijk van de Dood, en ieder voelt de tastbare aanwezigheid van zijn hand. Door de brede gang achter mij, helder verlicht door de elektrische lampen, dragen de zwijgende brancardiers de gewonden voorbij, ik zie telkens de deur van de operatiekamer wijd opengapen en daarbinnen, voor een hoge tafel, in de felle schijn van het vele licht, het kale hoofd van een der Duitse dokters, zijn witte schort, en om hem heen zijn aandachtig toeziende helpers. In de gang liggen op de draagberies nog enkele gewonden, en ze vragen soms met droge mond om water. Ik ga even kijken in de zaal waar ikzelf was binnengebracht bij mijn aankomst. Een der zusters heeft een papieren scherm om het licht gehangen en de kamer ligt in een zacht-tere schemering. Ik voel evenwel dat er niemand slaapt en dat al die koortsige ogen op mij staan gericht. De dokters hebben enkele der zwaarst gewonden arm of been afgezet, en allen die aan een dezer ledematen

gewond zijn vrezende nu dat hun morgen hetzelfde lot wacht. De meesten zijn nog niet in doktershanden geweest en hebben de eerste zorgen gekregen van de zusters. Daar stijgt uit de borsten een zwaar gedempt zuchten en hijgen, want de arme stakkerds lijden van het pijnlijk liggen, van de hitte en het niet-kunnen-slapen.

Juist komt een der Duitse geneesheren binnen, een jonge opgeschoten man met een rond, gladgeschoren bolhoofd. Hij geeft aan de ergste lijdende een morfineinspuiting, en het smartelijk kreunen vermindert een weinig. In de andere zalen is het evenzo, de mufte zwoelte van de dag weegt hier nog als lood, in een onadembare lucht doortrokken van vieze bloedgeuren en medicijnen.

Ik ga terug buiten zitten en praat een beetje met de geestelijke.

Hoe laat het nu juist is weet ik niet.

Maar almeteens hoor ik achter de kloostervleugel, langs de kapelzijde, vanuit de grote tuin die neerhelt tot tegen de steenweg op Namen, een vijftal gewerschoten. In de stilte van de avond klinken die losbrandingen zeer duidelijk tot ons door. Ik geef er geen acht op, daar de hele dag in de omtrek geschoten is geworden, en het geknetter van de geweren en mitrailleurs der vorige dagen mij nog in de oren ratelt. Even weinig aandacht wordt eraan geschonken door de geestelijke en de enkele Duitse soldaten die op het binnenpleintje een luchtje scheppen. Nogmaals klinken een paar gewerschoten in de tuin, en opeens hoor ik in het Duits ergens roepen: 'Het zijn francs-tireurs!' De soldaten springen dadelijk de gang binnen, ik hoor onder de hal de wacht oproepen, een gestommel en geloop langs

trappen en gangen, en na een paar minuten staan allen, dokters, officieren, soldaten en verplegers helemaal uitgerust en gewapend nabij de ingang die op het pleintje uitloopt. Ik blijf op mijn stoel zitten en vraag mij verbaasd af wat er mag gaande zijn. De twee zusters, die in de keuken werken, zijn weggevlucht.

Een geweervuur van enkele minuten volgt. Het komt onbetwistbaar van mensen die daar achter die vleugel ergens moeten staan, - maar wie zijn ze? Kunnen daar gewapende burgers verscholen zitten? En hoe zijn die dan in de tuin geraakt, vermits alle gangen en poorten van het klooster door schildwachten bewaakt zijn? Op wie wordt er geschoten? Dat het mensen van Champion zouden wezen, komt me zelfs niet in het hoofd. Een ogenblik onderbreking, en dan begint het weer... tek-tek-tek... tek-tek-tek... en daarmee houdt het geheel en al op. De Duitse officieren en soldaten staan in de gang vlak naast elkaar, Oberstabsarzt Bluhm en een jonge luitenant vooraan. Ik zie ze vanwaar ik zit. De dokter en de luitenant houden hun revolver in de hand, de soldaten hun geweer. Allen dragen ze hun helm en kijken schichtig langs de deurstijl naar het dak van de kloosterkapel, vanwaar het schieten schijnt te komen. Door de verlichte ramen der verdieping boven de vleugel rechts zie ik nog enkele Duitse soldaten zich naar beneden spoeden. Ik meen eerst dat het schieten van hen komt. Een der soldaten in de gang denkt dat het francs-tireurs zijn en roept: 'Daar lopen ze!' en een paar heffen hun geweer reeds op, tot een andere zegt: 'Het zijn de onzen.'

Ik heb geen enkele kogel horen fluiten, of tegen muur of venster slaan. Alles blijft wachten, en het binnen-

pleintje ligt doezelig-kalm in de roze schemering van het licht dat uit de gangramen straalt.

Het is een ogenblik muisstil, akelig, vol dreigende dingen.

Daar stapt opeens de Belgische dokter J. uit de hal op het pleintje. 't Is een grote forse man. Hij staat in de schemering, het gezicht naar de kapel toegekeerd. Met een geweldig bulderende stem die beeft van drift roept hij in 't Frans: 'Lafaards, waar zit gij!... Zijt ge niet beschaamd!... Schiet me neer, ik sta hier voor u!... Ik ben beschaamd Belg te zijn... De Duitsers hebben ons op bewonderenswaardige wijze behandeld!... Deutschland über alles!... Deutschland über alles!... Doodt mij...'

Hij roept nog veel meer, telkens de herhaling van dezelfde woorden. Die vent heeft waarachtig alle bezinning verloren.

Hij slingert zijn verontwaardiging naar de donkere gevel tegenover hem, naar het dak waar niets roert, hoegenaamd niets te bespeuren is.

Hoe dwaas mij de doening van die Belgische dokter ook voorkomt moet ik toch erkennen dat hij enkel handelt onder de ogenblikkelijke aandrang van zijn opwellende drift. Hij heeft, evenals ik, de Duitse officieren de ganse dag horen praten over francs-tireursdaden; wij zullen eerst later weten hoe die afschuwelijke komedie door de Duitsers werd op touw gezet. Hij hoort hen nu zeggen dat er reeds doden zijn, dat de dorpelingen daarbuiten gewapend staan, hij is getuige van die plotselinge herrie, hij hoort het schieten, hij kan niet anders denken dan dat het waarheid is. Hij heeft bovendien de vorige dagen in de Frans-Belgische kranten van Brussel gelezen hoe Luikse mannen en vrouwen

heldhaftig huis en haard verdedigd hebben tegen de aanstormende Duitse benden. Die kranten dragen de schuld van veler onschuldige dood. Onder al die indrukken, en zeker ook wel om ergere rampen te voorkomen, is hij vooruitgesprongen om de vermoedelijke francs-tireurs te doen ophouden, heeft hij dwaze woorden gesproken, die hij later betreuren zal.

Terwijl hij nog te raaskallen staat treed ik op hem toe; ik wil hem voorstellen samen het dorp in te gaan om te zien wat er gaande is en de dorpelingen desnoods tot bedaren te brengen. ‘Mon lieutenant...’ spreek ik hem aan, maar hij keert zich driftig om, stoot mij ruw van zich af en buldert: ‘Wie zijt gij? Ik vraag u niets. Maak u weg!’ Een echt militaire dokter dus. Ik ga terug bij de ingang van de keuken staan naast de geestelijke, terwijl de luitenant nog een paar woeste bedreigingen slingert naar de onzichtbare francs-tireurs.

Opeens komt hij de keuken binnengestormd, gevolgd door Oberstabsarzt Bluhm, officieren en soldaten, al schreeuwend: ‘Waar zijn de zusters? Zij hebben hier francs-tireurs verstopt!’ De geestelijke die naast mij staat, spoedt zich de keuken uit, en dadelijk daarop komt zuster Leona, die de keuken bestuurt, met enkele anderen terug binnen.

‘Gij hebt hier francs-tireurs verstopt,’ scheldt de razende dokter, ‘gij gaat allen gefusilleerd worden, al moest ik het met mijn eigen handen doen!... Ge zijt slechte patriotten... Ik ben beschaamd dat ik Belg ben!...’

Maar het nonnetje laat zich niet van haar stuk brengen en antwoordt hem in het wit van zijn ogen: ‘Wij weten niets van francs-tireurs. Wij zijn even goede patriotten als gij... en ik ben ook beschaamd dat gij een

Belg zijn!... Zo we moeten sterven, wel, ons geweten is gerust.' Een ander zusterijt smeekt al snikkend: 'Mijnheer, laat ons vertrekken.'

De luitenant is niet tot bedaren te brengen, hij kookt van opwinding en ik vrees elk ogenblik dat hij de hand gaat slaan aan die weerloze vrouwen. Hij dreigt dat hij zelf het klooster gaat onderzoeken van in de kelders tot aan de nok, en wee de zusterijt indien er ergens iets verdachts ontdekt wordt. Een Duits officier raadt hem tot wat meer kalmte aan. 'Wij mogen de zusters niet neerschieten,' zegt hij, 'wij hebben ze te zeer nodig.' Als stomme getuige sta ik erbij en schud het hoofd bij die dwaze beschuldigingen tegen de zusters uitgebracht. 'Maar luitenant,' zeg ik, terwijl hij een ogenblik zwijgt, 'hoe kunt gij deze vrouwen van zo iets verdenken na al hetgeen ze voor de Duitse gewonden gedaan hebben!' Hij werpt mij een verpletterende blik toe, een Duits onderofficier grijpt me daarop ruw bij de arm en snauwt mij toe: 'Weet gij er misschien wat meer van?' De soldaten komen dreigend rond mij staan, en gelukkig komt Carl Magersuppe binnen om mij uit hun handen te trekken.

Het hele klooster wordt daarop doorzocht, in alle hoeken en kanten, door een Duits officier en twee soldaten. Luitenant J. blijft op het binnenplein staan. Twee zusters moeten mee met een lantaarn. Het zijn juist de twee die de godganse dag op de been zijn geweest voor de verzorging der gekwetsten, en dit doorzoeken van het klooster, de eindeloze trappen op en af, duurt minstens een paar uur. De Duitse soldaten blijven met het geweer in de hand op het pleintje en in de gangen staan, met driftige woorden en gebaren het feit besprekend.

Oberstabsarzt Bluhm loopt in de gang op en neer, zijn helm nog op het hoofd en met de revolver in de hand. Hij is zeer opgewonden, en tevens vreselijk benauwd. Een paar keren komt hij voor mij staan om met verontwaardigde stem te vragen of ik het nu gezien heb, en wat ik wel denk van mijn schone landgenoten. Ik antwoord hem verdrietig: ‘Ik kan het niet geloven, Herr Oberstabsarzt, ge zult morgen zien dat het een vergissing is.’

Aan de opwinding in het klooster komt geen eind. De ziekenverplegers verlaten hun werk, in de zalen heersen onsteltenis en angst, enige gewonden hebben zich over de grond gesleept tot in de gang, andere menen dat Franse en Belgische troepen het klooster aanvallen om hen te verlossen, en dat de Duitsers hen misschien gaan doodschieten. In het dorp staan reeds verscheidene huizen en hoeven in vlam, bij de eerste gewerschoten in brand gestoken, voor men wist vanwaar het schieten kwam. De vlammen slaan hoog op in de lucht, vanop het binnenplein zie ik de rode vuurtongen recht de zwarte hemel inschieten tussen dikke smookwalmen, en de gensters sproeien als vonkend vuurwerk alom door de lucht. De roodrosse weerschijn slaat op de witte binnenmuren van het pleintje, die als met bloedvegen overstreken schijnen, en wordt weerkaatst in de ramen, alsof er brandende toortsen achter gezwaaid worden. De witte vlag met het rode kruis hangt slap aan de stok boven het torentje.

Het is een avond van bijster bange verschrikking, en naar als een moord.

Ik vraag aan Oberstabsarzt Bluhm of ik met een paar soldaten het dorp mag ingaan. Gebeurt er daar

wat ongewoons, dan zal ik trachten de orde te herstellen. Ik denk met angst aan de arme dorpelingen te midden der brandende huizen, en het beeld schiet mij weer te binnen van die ongelukkige vluchtelingen op de steenweg van Namen, enkele dagen tevoren, en in het huisje te Boninne. Dokter Bluhm schijnt mijn voorstel met blijdschap te aanvaarden. Een vijftal soldaten van de wacht gaan met me mee, een van hen met een lantaarn. Ze houden allen hun geweer gereed tot schieten. Aan het hek van de ingangspoort staat een officier rustig zijn pijp te roken. ‘Zo er francs-tireurs zijn, schieten ze u neer,’ zegt hij, ‘en ge loopt bovendien nog gevaar door onze mannen getroffen te worden.’ De vent schijnt aan de gebeurtenis niet het minste belang te hechten. We laten onze lantaarn daar staan, de brandende huizen maken alles helder licht, en wij slaan linksaf de straat in die naar de kerk leidt. De dichte bladerkruinen van de fruitbomen in de tuin naast de weg schijnen monsters in het rode vlammspel. Een paar honderd meter verder ontmoeten wij een troepje soldaten, die uit het dorp komen. Ze kijken me benieuwd aan en denden dat ik de misdadiger ben en naar de executieplaats word geleid.

‘Wat gebeurt daar in het dorp?’ vraagt er een van mijn groepje.

‘Niets, daar is absoluut niets te zien. We hebben de civilisten uit de huizen moeten drijven en in de kerk opsluiten.’ Het is een sergeant die dit antwoord geeft met een kalme stem. Achter ons kraken de balken en gebinten van een brandend huis en rinkelend barsten de ruiten.

‘Waar hebben ze dan geschoten?’

‘In het klooster, daar achter die muur, meen ik, in het dorp zeker niet. Enigen van ons hebben dan in de lucht geschoten zoals het bevolen was.’

‘Waarom zijn die hoeven in brand gestoken?’

‘Der Befehl.’ De kalme gelaten stem spreekt dit woord uit als een noodlot.

We praten nog enkele ogenblikken over het gebeurde, de enen over wat ze bijgewoond hebben in het klooster, de anderen over wat ze gehoord hebben buiten het klooster, deze doet er dit bij, een tweede wat anders, maar niemand heeft een franc-tireur gezien of heeft ergens zien schieten. Ik merk duidelijk op dat er in hun geest sterke twijfel ontstaat omtrent de waarheid van de ‘Geschichte’, zoals zij het noemen. En ik hoor dezelfde sergeant vragen terwijl we weggaan: ‘Moeten die arme mensen nu de hele nacht in de kerk blijven?’

Terug in het klooster, komt een Feldwebel op mij toe met het bevel de zusters mede te delen dat zij zich allen naar de kapel moeten begeven. De arme nonnen zijn het hoofd kwijt. De wreedste bedreigingen worden voortdurend tegen hen geuit. Ze zullen allen worden buitengedreven, en zodra de gewonden zijn weggevoerd wordt het klooster aan de vlammen overgeleverd. Dat zal de welverdiende straf zijn voor hun misdaad. Aangemoedigd door het voorbeeld der oversten, treden de soldaten ruw en bars tegen hen op.

Ik vind ze allen in de gang, van de keuken naar het binnengebouw, waar ze als verschrikte kinderen rondom de oudste zusters staan geschaard, en deel haar het bevel van de Feldwebel mede. Met een stem die beeft van angst smeken zij: ‘Mijnheer, vraag toch dat ze ons klooster niet afbranden... We zullen dadelijk weggaan.’ Daar-

op spoeden zij zich naar de kapel. Ik ga het de Feldwebel melden, hij beveelt mij mede te gaan. In de gang boven, naast de slaapkamertjes van de zusters, staan valiezen en mandjes reeds klaar voor een dadelijk vertrek. De Feldwebel heeft bevolen dat zelfs de oude en zieke zusters in de kapel moeten aanwezig zijn, en in de gang zitten een paar stokoude vrouwtjes in wit nachtgewaad in een zetel, gereed om weggedragen te worden. Ze kijken met een verloren blik hun jongere medezusters aan en weten waarschijnlijk niet wat er gebeurt.

Voor de deur van de kapel staat de hele kloostergemeente rond de moeder-overste, een eerbiedwaardige bejaarde kloosterlinge, die mij op smartelijke toon vraagt: 'Mijn God toch, mijnheer, wat zijn ze met ons van plan?' Ik antwoord zo geruststellend mogelijk, maar half zeker van wat ik zeg: 'Eerwaarde zuster, daar gebeurt niets. Doe enkel al wat ze op dit ogenblik van u vragen. De furie zal wel overgaan.' De andere zusters blijven voortsmeaken, om dadelijk te mogen vertrekken.

Achteraan in de kapel komen ze zitten, op de rechter gaanderij. Door de ramen zien ze de rode vlammen van de brandende huizen tussen de gloeiende vonkenbundels in de lucht stijgen. Een muur of een dak verbergt voor onze blikken de huizen zelf, de tuinen waar ze middenin staan en het landschap; we zien enkel de akelig kronkelende en lekkende vuurtongen, opslaande nu en dan als armen van een hellemonster, dat zijn begerige klauwen naar de hemel strekt. Het is zo dichtbij dat de zusters menen dat het klooster in brand staat.

En wat ik hier meemaak is enkel een 'vermakelijke gra?' voor die schurk van een Feldwebel. Want niemand

heeft hem bevel gegeven de zusters bijeen te roepen, dat verneem ik eerst later. Hij wil zich enkel eens aanstellen als de man van gewicht. Zeer grootdoenerig draait hij zijn revolver in de hand, doet de deuren sluiten en het licht bijna helemaal uitdraaien, zodanig dat de kapel meer verlicht is door de rosse gloed van de brand dan door de lampen.

‘Het moet er een beetje somber uitzien,’ fluistert hij mij toe.

Ik leun tegen een stoel en moet zin voor zin zijn toespraak vertolken. ‘De Duitsers willen geen kwaad doen... daarvoor zijn zij te beschaafd... maar de francs-tireurs dwingen hen tot strenge strafmaatregelen voor hun eigen veiligheid... Francs-tireurs, hier in het klooster verborgen, hebben op hen geschoten, en verscheidene gekwetsten zijn gedood geworden... (Een leugen) ...en de Duitsers zijn ten volle gerechtigd de zusters dood te schieten... Maar hij, de Feldwebel, heeft voor hen ten beste gesproken... (Een tweede leugen) ...en misschien kan hij hun leven redden... Ze moeten echter de hele nacht in de kapel blijven en morgen vroeg in de omtrek de bevolking gaan aanzetten niet meer op de Duitsers te schieten... Het dienstpersoneel moet eveneens de nacht in de kapel doorbrengen... Allen moeten ze morgen een armband dragen met een rood kruis... Die niet volstrekt noodzakelijk zijn in het klooster moeten weg...’ Enz., enz., enz. Ik vertaal geen enkel van zijn zinnen zoals hij het mij voorzegt, laat er alle kwetsende en barse woorden uit weg en doe er meer van mijn eigen vinding bij, ter geruststelling van de zusters, dan van zijn snoeverijen. De zusters luisteren aandachtig, bevend van angst, en kijken mij ontsteld aan. Zij beloven goedwillig

alles te zullen doen wat men van hen vraagt, zo het klooster maar niet wordt afgebrand, zo ze maar niet worden doodgeschoten. Biddend staren zij naar het tabernakel beneden in de kapel; de eerwaarde Moeder houdt de handen voor de ogen en ik meen dat zij stil weent. Zij krijgen later toch weer de toelating om te gaan slapen.

Terwijl ik met de Feldwebel de kapel verlaat, kijkt hij mij grinnikend aan. Hij vindt het verder nog interessant langs de slaapkamers der zusters te gaan. Hij slaat zelfs de gordijntjes open waarachter de zieke nonnen te bed liggen en gaat eindelijk weer naar beneden.

Ik vind in de keuken Carl Magersuppe terug. De keukenzusters komen terug en zetten koffie, wij krijgen een stevig glas wijn, en dan vertelt Carl Magersuppe dat er in heel het klooster geen franc-tireur gevonden is, enkel een paar mensen uit het dorp, die bij het eerste bombardement in het klooster zijn komen schuilen en nu beneden in de kelders opgesloten zitten. Heel de 'verdampte Schiesserei' is nu opgehelderd; in de machinekamer, vanwaar de elektrische stroom over heel het klooster uitgaat, hebben de motoren opeens onder de hoogste drukking moeten werken, omdat het licht dreigde uit te gaan. Dat heeft enkele korte, harde knallen gegeven, en enige soldaten, die in de grote tuin fruit aan het stelen waren, waarschijnlijk menende dat er op hen geschoten werd, hebben hun geweer afgevuurd. Verderop werd dit gehoord en deed men evenzo. Vandaar heel het spektakel. Ze zijn het zelf aan Carl Magersuppe komen vertellen, die het dadelijk aan officieren en soldaten heeft bekendgemaakt en zich daardoor ook aller misnoegen op de hals heeft gehaald. 'Van

francs-tireurs,' besluit hij zijn mededeling, 'is hier hoegenaamd geen sprake.' De Berlijnse chauffeur, die de machines aan de gang heeft gebracht, komt kort daarop de feiten nog eens bevestigen.

Ik deel dit alles aan de keukenzuster mee, die het dadelijk aan haar medezusters gaat vertellen. Ze is vooral vreselijk boos op de Belgische dokter, die haar heeft durven toesnauwen: 'Mauvaise patriote,' en hem zal ze nog wel eens de waarheid zeggen.

En het grote klooster wordt weer stil.

Door de verlichte gang beginnen de verplegers weer de gewonden in en uit de operatiekamer te dragen, waar de dokters de ganse nacht aan de arbeid blijven. Vanuit een der binnenzalen klinkt het pijnlijk kermen van de verbrande soldaten.

Carl Magersuppe heeft vlak naast de trap die tot de slaappleatsen der zusters leidt, twee matrassen doen aanbrengen, en daarop brengen wij de nacht door.

Ik lig stil neer, met open ogen, en denk. Ik ben te moe om dadelijk te kunnen slapen.

Is het alles werkelijk gebeurd?

Duitsland... Daar komt iets over me, iets zó weemoedigs, van het Duitsland van vóór deze dagen, dat ik liefhad, van het Duitse volk van Hauff, van P. Rosegger, van Otto Ernst, van Händel-Mazetti, en van honderd, honderd anderen, en dat alles ligt nu daarbinnen op mijn hartgrond vertreden en vermorzeld, alsof de bespijkerde hak van een Pruisisch soldaat het heeft te brijzel gestampt. Stuk voor stuk is het op enkele dagen afgebrokkeld, uiteengevallen, iedere kleinigheid heeft er een deeltje van weggerukt, en zoals ik

hier lig en denk zou ik kunnen schreien over die ruïne in mijn ziel...

Dat militaire Duitsland heb ik nooit gekend.

In de nacht word ik wakker van een driftig stemmengeluid. Ik zie voor mij een schrale soldaat staan, half aangekleed, op wiens gezicht de volle schijn valt van Herr Inspektors zaklampje. Deze vraagt hem wat hij hier doen komt, en of hij zich wel eens dadelijk uit de voeten wil maken. De kerel trekt benauwd achteruit, zwerend bij alle Duitse goden dat hij naar een W.C. zoekt...

Een hospitaaldag

Ik word wakker, de gang is vol licht, het is een nieuwe dag.

Ik voel me stram en stijf van het ongemakkelijk liggen de ganse nacht. Carl Magersuppe is reeds weg, maar komt een ogenblik later terug van zijn eerste inspectietocht. Vele gewonden, vooral verbranden, zijn in de nacht gestorven.

Na het ontbijt ga ik weer op het pleintje zitten. Vanuit de blauwe lucht straalt de blijde klare dag over de daken en de witte gevels. Een zuster is de bloemen van de parkjes aan 't besproeien; ze zwaait haar gieter met een licht gebaar heen en weer, kijkt nu en dan met een schuwe blik naar de ingangshal. Twee soldaten zijn bezig het verhakkelde en bebloede soldatengoed op te ruimen. Af en aan komen er anderen op het pleintje staan, kijken in de lucht, werpen een blik naar mij en het nonnetje, en keren weer naar hun werk. De zusters en de Duitse verplegers komen uit de ziekenzalen met allerhande tuig en gerei. Vers stro wordt binnengebracht, bebloede verbandstoffen worden weggedragen, de gangen worden geschuurd, en intussen gaan ze voort de gekwetsten naar de operatiekamer te dragen. Ik zie een der verbrande jongens, van onder tot boven in witte windsels en banden gehuld, met enkel een opening voor de ogen en de mond; het is juist een mummie.

Ik ga even in een paar ziekenzalen kijken, waar alles een ander uitzicht heeft gekregen. De gore viezigheid van gisteren is weg. De ramen staan wijd open en vanuit de tuin stroomt de frisse morgenlucht naar binnen. De gewonden liggen nu netjes ieder op zijn plaats, met

een schoon hemd aan, een deken over zich heen, gezicht en handen gewassen, en in hun ogen glanst niet meer die verdwaasde, bijna waanzinnige uitdrukking van gisteren. Luitenant. Mathieu heeft gisterenavond zijn beurt in de operatiekamer gekregen; de granaatscherf heeft hem een diepe wonde in de dij geslagen, maar het is gelukkig niet van kwaadaardige aard. Zijn gezicht heeft weer zijn gewone goedgehartige jongensplooi, en hij vraagt me of ik hem geen roman kan bezorgen. Daar liggen er toch nog enkelen te kermen en te smeken om de dokter. Een van onze loopgraaf, Bouy, slaat de deken van zich af en toont mij de twee dikke omwindselde stompen, wat hem overblijft van zijn paar kloeke benen.

‘Zie ne keer hoe zij mij gearrangeerd hebben,’ zegt Bouy, en hij kijkt zelf meewarig op zijn ongelukkige beenstompen.

‘Zeg,’ vraagt hij, ‘zou ik nu geen pensioen van het gouvernement trekken?... Ik kan met zo'n benen toch aan mijn kost niet meer komen.’

In een hoek ligt een Duitse jongen in stervensnood; hij schudt het hoofd heen en weer en zegt nu en dan op hoog-ijle toon: ‘Komm’ hierher, Mutter... komm’ hierher.’ Hij heeft een kogel door het hoofd gekregen.

Terwijl ik weer op het binnenpleintje zit komt er een groepje van een tiental soldaten binnengestapt, en zij beginnen een driftig en luid relaas te geven over de francs-tireurs van gisterenavond, die nu weer op hen geschoten hebben op de Naamse steenweg. Zij zijn blijkbaar een beetje verontwaardigd over het geringe effect van hun mededeling bij het rodekruis personeel, dat de ‘Geschichte’ van gisterenavond nog te vers in het geheugen heeft om het zo maar dadelijk te geloven.

De korporaal, aanvoerder van het groepje, begint reeds te schelden op de 'Drükeberger' van het Rode Kruis, die nooit 'ins Feuer' moeten. Een heftige woordenwisseling ontstaat. Maar opeens verandert het toneel: een wagen, met twee paarden bespannen, komt tot voor de ingangspoort gereden, vergezeld door een vijftal soldaten. De voerman springt driftig van zijn bok, gaat op de korporaal toe en geeft hem een klinkende oorveeg. Zonder naar de oorzaak van die brutale handelwijze te vragen, slaat deze even dapper terug, en daar dreigt tussen de twee groepen een verwoed handgemeen te ontstaan. Een officier treedt uit de wachtkamer, een kort bars bevel, de twee mannen staan pal als staken met jagende borst en gloeiende gezichten. Een paar soldaten van de wacht stellen zich naast hen, 'Vorwärts!' - de doos in.

Wat er gebeurd is? De twee afdelingen zijn elk langs een verschillende weg naar Champion teruggekomen, de ene groep heeft de andere voor een bende francs-tireurs aangezien, en is aan 't schieten gegaan. De mannen, die de wagen vergezelden, hebben de kogels horen fluiten en hebben teruggeschoten, tot ze beiderzijds hun vergissing bemerkten. Vandaar de woede van de wagenvoerder en zijn hardhandige wraakneming op de schuldbewuste korporaal.

Het toneeltje is op een paar minuten afgelopen. Een onderofficier die naast me staat, mompelt: 'Het is de eerste keer niet, dat zulke domheid geschiedt en dat het maar kortweg op de rug der francs-tireurs wordt geschoven... Maar nu zijn er geen Herren Offizieren bij.'

De soldaten, bang voor de officier, trekken terug de poort uit, de ziekendragers doen hun werk voort, en

op het vredige kloosterpleintje doezelt de zachte warmte van de zon.

Daar komt een ruiter binnengereden. Hij springt van zijn paard en geeft de teugel aan een soldaat. Dan kijkt hij naar mij, en ik herken waarachtig de bullebak die mij gisterenmorgen, toen ik uit de kelder kwam, heeft aangehouden en toegesnuwd:

‘De Belgen zijn lafaards.’ Hij herkent mij ook, komt op mij toe, en geeft mij de hand.

‘Hoe gaat het?’

‘Tamelijk goed.’

Hij werpt een begerige blik naar de keuken, blijkbaar het doel van zijn verschijning hier.

‘Zeg,’ fluistert hij, ‘ik heb u het leven gered en nu heb ik einen verdammtten Hunger. Kunt ge aan de zusters (“diese Weiber” noemt de snaphaan ze) niet eens wat brood vragen met een stukje worst?’

Het ‘Stückchen Wurst’ verklaart hij nader door met zijn twee grote handen de afmeting aan te duiden die het, naar zijn opvatting van wat een Stückchen is, wel hebben mag, zo wat een kwart meter op zijn minst.

Ik kan al niet anders doen dan gehoorzamen en richt mij naar de keuken. ‘Ge hoeft het aan de anderen niet te zeggen,’ komt hij mij nog eens knipogend nafluisteren, en ik zeg in mezelf: ‘Kerel, als ik u die boterhammen moet geven, dan doe ik het zeker onder de ogen van een paar officieren.’ De keukenzuster vraagt me een beetje nijdig: ‘Is het er een van die van gisterenavond?’ - ‘Neen zuster, hij was niet in het klooster gisterenavond.’ - ‘Dan krijgt hij ze,’ klinkt het kordate antwoord, en zij snijdt dadelijk een paar flinke boterhammen, legt er enige sneetjes worst tussen, en wikkelt ze

in een krant. De zuster kent natuurlijk de loebas, die daar buiten staat, niet zoals ik hem ken; ik oordeel het mijn plicht die mondvoorraad te verdonkeremanen voor een andere.

Ik treed uit de keuken en ik zie juist de hongerige ruiter te paard springen, terwijl de officier hem zijn onderrichtingen mededeelt. Hij durft niet tot bij mij komen, werpt mij echter een wanhopige blik toe, die mij duidelijk uitnodigt hem buiten de poort te volgen, maar ik houd mij dom, en laat hem alleen goed merken dat ik de gewenste boterhammen, in mijn bezit heb. De vorige dag heb ik vernomen dat commandant Rousseau met enkele soldaten van onze compagnie nabij de kerk van Champion in een weide ligt. Ik ga een poosje later de poort uit, de schildwacht laat me door op mijn verklaring dat ik als Dolmetscher naar het dorp moet vanwege Oberstabsarzt Bluhm, en ik stap de weg op, waarlangs ik gisterenavond op zoek ging naar francs-tireurs. Achter de paardenpoel smookt het vuur nog tussen de zwartberookte muren van het huis dat ik heb zien branden, en de uitgebrande ramen gapen me aan als de oogholten van een geraamte. Bijna al de huizen langs de straat zijn door het vuur geteisterd. Te midden van de weg ligt een dode hond. Op de dorpel van een verlaten huis zit een stokoude man luidop in zichzelf te mompelen. Ik spreek hem aan, maar uit zijn onsamenhangend gestamel merk ik dat hij het verstand verloren heeft. Buiten die oude man is er geen mens in de hoofdstraat van het dorp te zien.

Ik kom aan de kerk. Al de dorpelingen zijn bijeengedreven op het kerkhof, waarvan het ingangshek door twee Duitse soldaten met geladen geweer bewaakt wordt.

Het is een bonte wemeling van mannen, vrouwen en kinderen, met moede verslapen gezichten, verwarde haren en slordige kleren. Bij de eerste geweerschoten gisteravond heeft men ze naar de kerk gedreven met de bajonetten in de rug, en vandaar konden ze de vlammen zien opslaan boven hun huis en erf. Dicht tegen mekaar gedrongen hebben ze de nacht in de kerk doorgebracht met de pastoor, die ik naast de kerkdeur zie staan, ieder ogenblik de dood verwachtend. Nu zijn ze in groepjes aan 't praten met gedempte stemmen. Zodra ze mij bemerken groeten ze met genegen blik. Mijn arm, die in een verband hangt, en mijn moeilijke sukkelgang doen hen een verwonde soldaat uit het klooster herkennen. 'Mogen we nog niet naar huis gaan?' vragen er een paar, en ik antwoord dat dit vermoedelijk spoedig zal gebeuren, daar het gebleken is dat er geen francs-tireurs geschoten hebben. 'Want wij hebben honger, weet ge.'

Daar komt een kar het kerkhof opgereden, beladen met appels en peren die de Duitsers in de boomgaarden met takken en bladeren hebben afgerukt, en dat is het enige voedsel dat men hun brengt. Hoelang men ze daar heeft gehouden, weet ik niet.

Van commandant Rousseau of van de jongens van onze compagnie verneem ik niets. Denkelijk zijn ze reeds naar Namen vervoerd. Ik breng dus mijn boterhammen mee terug en geef ze aan Victor Stroobants, een kameraad van onze compagnie.

Ik word in de operatiekamer geroepen. Een Vlaming ligt op de tafel, die bestaat uit twee tegen elkaar geschoven schoollessenaars, en ik moet hem de vragen van de dokter vertolken. Hij draagt een afzichtelijke

wonde in de knie, de dokter drukt met de vinger op de dij, van de knie naar hoger, en vraagt hem bij iedere druk of hij wat voelt. Daarop wordt de gekwetste gechloroformeerd en de dokters beginnen het been af te zetten. De chirurg is een grote kaalhoofdige man, met een vriendelijk gezicht, en hij spreekt de gewonden hartelijke en bemoedigende woorden toe in het Duits. Met een buitengewone snelheid en zekerheid vliegt het werk door zijn handen. Zijn helper is een piepjong doktertje, die zwijgend en gewillig alles doet wat de andere hem beveelt, hij lijkt op een medisch student van het laatste studiejaar. De verplegers staan rondom de tafel, zwijgend, met kalme blikken neerkijkend op het naakte lijf en de rauwe wonden, en springen haastig bij met verbanden, gips of heilkundige apparaten, door de dokter met een kort woord gevraagd.

Door de twee hoge ramen valt het licht overvloedig naar binnen. Voor een ervan hangen de groene takken van een pereboom.

Ik zit op een stoel, een paar stappen van de operatietafel af. Naast me ligt op een draagberrie een Duitse gewonde zijn beurt af te wachten; daar wordt geen verschil gemaakt door de dokters tussen vijand of man van het eigen volk. Vlak voor me staat een kuip, half gevuld met stukken van mensenledematen en bebloede windsels. Een vuil been steekt boven de rand uit, de huid is gerimpeld, de tenen strak van elkaar gespannen. Ik hoor nu het zagen op het been van de gewonde, die op de tafel ligt, een dun kriesend knerken van de stalen zaag op het harde bot, - en met inspanning begin ik te kijken naar de bladerkruin voor het raam. Dan stapt er een van de helpers weg en het been van de soldaat

ligt in de kuip naast de andere. Een ongelukkige te meer in de wereld.

Terwijl de helpers de verbanden leggen onderzoekt de dokter mijn wonden. ‘Sleutelbeen en schouderplaat doorschoten... twee kogels zitten er nog in... zal ze dadelijk uithalen...’ Hij spreekt met korte afgebroken zinnestelsels wanneer het wonden en zieken geldt; andere zaken echter, de oorlog, Duitsland, het leger, schijnen hem veel meer belang in te boezemen, en daarover kan hij niet uitgepraat komen.

De gewonde Vlaming wordt weggedragen, de Duitser op de tafel gelegd, en de dokter laat mij zitten om deze te helpen. Hem worden de twee benen afgezet. Het is een zware kerel met een blonde snor en een hoogrode gelaatskleur. Terwijl hij gechloroformeerd op de tafel ligt, komt er een geluid uit zijn keel alsof hij tracht te zingen. Hoge en lage tonen die door zijn bevende keel rillen. De helpers, die hem langs beide zijden van de tafel vasthouden, kijken naar zijn gezicht. De dokter helpt de bloedige stompjes verbinden. De man komt weer bij, schiet plotseling overeind, staart met strakverstarde blik op de gezichten rondom hem, een blik waarin nog eens, de laatste maal, het bewustzijn van het leven straalt, en valt dan als een blok zijdelings neer tegen een der helpers, - dood.

De dokter komt weer naar mij, doet mij op een stoel naast het raam plaats nemen, en haalt de shrapnelkogel uit mijn schouder. Het doet een enkel moment vliemend pijn, ik moet even op de tanden bijten, maar het is dadelijk afgelopen. ‘De andere haal ik er morgen uit,’ zegt hij, maar daar is niets van gekomen en de kogel blijft erin.

In de namiddag lopen al de kloosterzusters met een band van het Rode Kruis om de arm. Ik krijg er van Carl Magersuppe een met twee kruisen, op de bovenste zoom heeft hij getekend 'Dolmetscher', op de onderste 'Interprète'. Hij heeft er twee stempels opgeslagen van het 'Königliches Preussisches Feldlazarett'. Met die band om de arm mag ik nu de ziekenzalen inen uitlopen, in de tuin wandelen, de gewonden bezoeken, terwijl de anderen de ziekenkamer niet mogen verlaten. De bewaking is zeer streng geworden, daar er verleden nacht een paar lichtgewonden ontvlucht zijn.

Het verwondert me dat geen enkel Duits officier meer spreekt over de francs-tireurs, waar ze het gisteren zo druk over hadden, noch over het voorval van verleden nacht. Zij hebben toch verscheidene huizen afgebrand in het dorp, een vreselijke paniek verwekt in het klooster, de dorpingen de ganse nacht opgesloten in de kerk, en ze doen nu net of er niets gebeurd is, of het feit te nietig is om er verder over te praten. Om geheel en al zeker te zijn dat die francs-tireursgeschiedenis een 'spijtige vergissing' was, gaan Carl Magersuppe en ik in de tuin zoeken of er ook sporen van die schieterij te vinden zijn. Dokter Bluhm moet aan Magersuppe gezegd hebben dat er wel burgers hebben geschoten, en de Inspektor wil hem overtuigen dat het niet waar is.

In een overgroeide lindendreef is twee dagen tevoren een granaat gevallen, die een boom in tweeën heeft geslagen, en verder geen schade heeft aangericht. Dat is alles. Dan onderzoeken we binnen de vleugel van het gebouw langs de tuin, en ook de vleugel langs de dorpsstraat. Nergens een spoor van kogels, noch in de ramen noch tegen de muren. Enkel een paar ruiten vlak tegen-

over de plaats waar in de tuin de granaat is gevallen, zijn vernield, en we vinden daar ook enkele granaatscherven. Die francs-tireurs zullen dus in de lucht geschoten hebben. Daar is ook niemand gekwetst geworden. De gewonde burgers in het klooster aanwezig, die daar voor de veiligheid binnengevlucht zijn, na hun verwonding, toen de Duitsers in het dorp vielen, zijn: een jongeman met een kogel in de arm, twee knapen, de ene gekwetst in de linkerschouder, de andere in de knie, een klein kindje met een kogel in de dij. Dit laatste werd door zijn moeder naar het klooster gebracht om door een dokter verzorgd te worden.

Carl Magersuppe gaat verslag uitbrengen over zijn onderzoek bij Oberstbarzt Bluhm, die de Inspektor woedend uit zijn kamer jaagt. Daar wordt een tweede onderzoek gedaan door een Hauptmann met twee soldaten, die alle hoekjes in klooster en tuin doorzoeken. Wat die gevonden hebben weet ik niet.

Ze spreken mij daarna nog herhaaldelijk over de onmenselijke gruweldaden der francs-tireurs, over ogen uitsteken, neus en oren afsnijden, branden en worgen, maar ik kan het niet geloven. Niemand van degenen die me daarover spreken, is getuige geweest van de feiten, ze hebben het horen vertellen of in de kranten gelezen, en het enige zogenaamd francs-tireursgeval dat ik bijwoonde, en zij tevens ook, is dit van Champion. Ik haal dit feit telkens aan als antwoord, en ook vele Duitsers in het klooster hechten geen ziertje geloof aan die bloedige verhalen. Dr. Köhler, chirurg, professor te Coburg (?), komt enkele dagen later in het hospitaal en spreekt mij eveneens over francs-tireurs. Ik vertel hem het gebeurde hier in het klooster. 'Ik neem aan,'

zegt hij, ‘dat er hier een vergissing in 't spel is, maar op andere plaatsen zijn de bewijzen maar al te duidelijk voorhanden. Ikzelf heb velen van onze soldaten onder verzorging gehad, die door francs-tireurs waren gewond.’

In de namiddag van diezelfde dag maak ik nader kennis met commandant Duchâteau. Hij zit op een stoel op het binnenpleintje, met zijn mantel over zijn schouders geslagen, heel alleen, en kijkt met een ernstige stille blik voor zich uit. Zijn zwarte baard doet het bleke gelaat sterk uitkomen, zijn donkere ogen hebben een treurige, moedeloze uitdrukking. Ik stel mij aan hem voor en wij praten wat over het een en het ander, ook over de francs-tireurs van gisterenavond, waarbij hij zijn afkeuring niet verbergt over de houding van de Belgische militaire dokter. Hij meent echter dat die jonge dokter waarschijnlijk aldus gehandeld heeft om ergere ongelukken te voorkomen. Hij spreekt over zijn fort van Marchovelette, dat meer dan de andere geleden, heeft van de beschieting, dat bijna ten gronde werd vernield door de Duitse zware granaten, en de hoop die men hem gegeven had, zelfs nog in de voormiddag van de 24e augustus, op de hulp van verscheidene Franse divisies. En hoe de Duitsers tenslotte in de rokende puinen van zijn fort binnendrongen en hem gevangen namen. In zijn diepe stem ligt een weemoedige en tevens bittere toon; de brutale ontgoocheling is voor deze man te vreselijk geweest. Op de post die hem was aangewezen, is hij gebleven tot hij zelf viel, toen zijn soldaten bijna tot de laatste man waren gewond of gedood. Maar het heeft alles niet gebaat. Met de innigste belangstelling vraagt hij voortdurend inlichtingen

over zijn soldaten, gaat ze elke dag toespreken in de ziekenzalen, en ik merk hoe de gewonden van zijn fort hem met genegen blikken nakijken. De Duitse dokters hebben waarschijnlijk met lof over hem horen spreken, want hij wordt met bijzondere achting door hen behandeld.

Bezoek aan Namen

DIE ganse namiddag davert het kanon, ergens vlak naast het klooster; felle slagen doen heel het gebouw schokken, en de soldaten denken dat er dichtbij nog gevochten wordt.

Men beschiet van hier de laatste forten van Namen die nog weerstand bieden.

Traag en treurig komt de avond over de daken en de tuinen geslopen, daar heerst een dikke, broeiende warmte in de besloten ruimte van het pleintje, een neerdrukkende beklemming hangt over alle dingen, en te zeven uur reeds ga ik slapen. De zusters hebben nu dicht bij de keuken een kamertje ter beschikking van Carl Magersuppe gesteld en ik slaap daar met hem.

De volgende morgen komt de Lazarettinspektor mij halen om mee naar Namen te trekken. Daar is iets gesprongen aan de elektrische inrichting, en daar is in het klooster ook geen gist meer om brood te bakken. Magersuppe heeft de toelating gekregen mij mee te nemen als tolk.

We rijden het klooster uit in een lichte ziekenwagen; een soldaat voert, en we staan aldra op de weg naar Namen. Het is zo zielstreurig al wat hier onder mijn blikken valt. De huizen langs de weg staan verlaten, en de soldaten hebben ramen en deuren ingebeukt en al verdaan en stukgeslagen wat hun onder de handen viel. Tucht heerst er zeker onder de Duitse soldaten, maar het vernielen en stelen in de huizen van de ongelukkige Belgen valt voorzeker niet onder de toepassing van de regelen dier tucht. Ik zie officieren langs

huizen stappen, waar de soldaten nog naar buit aan 't zoeken zijn, - ze doen of ze 't niet merken. Die lieve goede jongens mogen ook wel een pleziertje hebben, - wat?

Op de korenvelden links en rechts van de weg wemelt het van Duitse troepen; het is of een nomadenvolk daar zijn kamp heeft opgeslagen. De lage bruine tenten lijken van verre gelijkvormige aardhopen, daartussen staan de paarden, in lange trossen aan touwen tussen twee staken gespannen. Een rij van tientallen kanonnen - Belgische, zegt Magersuppe - staat langs de weg, en in de velden zijn de loopgraven door de Belgische soldaten aangelegd, nog zichtbaar. Over de weg trekt een lange stoet van boerenkarren, op elk daarvan een tiental soldaten, die zingen en juichen dat ze naar Parijs gaan. 'Nach Paris!' Ze kijken mij benieuwd aan. Ik ben waarschijnlijk de eerste Belgische soldaat die zij zien. Met moeite geraken wij erdoorheen. Nu en dan roept een officier ons brutaal halt toe en moet Magersuppe verklaren wat 'der Belgier' daar naast hem in het rijtuig doet. Op de Naamse steenweg moeten we bijna een uur blijven stilstaan; een onafzienbare kolom soldaten, hoofdzakelijk ruitery, met honderden karren en wagens tot bovenop volgepakt met allerlei tuig, moet langs ons heen. Voor iedere wagen staan twee of vier jonge prachtige paarden, al het ledertuig is splinternieuw, en in een volkomen orde trekt de geweldige stoet over de aardeweg langs de kassei. Op iedere wagen zitten vier mannen, twee vooraan en twee achteraan, die op hun luie gemak op het overtrekzeil liggen en hun pijp roken. Zodra de stoet voorbij is, rijden wij verder. We komen langs twee reusachtige kanonnen,

vervaarlijke logge monsters, de beruchte Oostenrijkse tweeënveertigers. De kanonniërs die erop zitten en omheen staan zien eruit, in hun blauw werkjasje, als gewone fabrieksarbeiders. Ze smeren en poetsen aan de zware stukken staal en koper onder het toezicht van een paar officieren. Het zijn, Oostenrijkers. Die helden hebben onze forten reeds stukgeschoten, honderden Belgische soldaten gedood, en ons land is nog niet eens in oorlog met Oostenrijk. Ik geloof zelfs dat hun gezant nog te Brussel is. Zijne Apostolische Majesteit - of hoe heet hij ook weer - houdt er een zeer eigenaardig geweten op na.

Hoe meer wij Namen naderen hoe treuriger het uitzicht van de omgeving wordt. Groepjes vrouwen en kinderen trekken met pakken en korven aan de hand uit het overvolle Namen weg, terug naar hun dorp, dat ze bij het naderen van de vijand ontvlucht waren. Ze lopen over de velden naast de weg, en telkens als een Duitser op hen toegaat, laten ze hun pakken op de grond vallen en steken ze allen samen de handen in de hoogte, tot groot vermaak van de soldaten. Ze durven niet verder gaan zolang er troepen op de baan zijn, en lopen besluiteloos naar links en rechts. De huizen zijn ook hier erg beschadigd, de ramen zijn ruw uitgebrosen, de deuren ingestampt, en hier en daar steekt een armzalig stuk wit linnen aan een stok buiten het raam, als een bede om genade. De mensen staan in groepjes voor de deuren te praten, niemand durft alleen in huis blijven, en in aller ogen ligt een zielige angst. Op sommige deuren zijn, met krijt allerhande aanduidingen geschreven: 'Gute Leute - Nicht brennen - Leute haben nichts mehr - Schöne Mädels' en meer andere.

Soldaten komen langs ons heen, beladen, met wijn- en likeurflessen. Een is er zo beestig dronken dat twee kameraden hem moeten rechthouden. Een Hauptmann komt erlangs en glimlacht goedgevoelend, vaderlijk. Zeker een uitstekend officier!

Carl Magersuppe kijkt het alles al even verwonderd aan als ik. Hij keert zich opeens naar mij toe met rood gezicht en zegt: 'Der Krieg is ein schreckliches Ding.' - Ik geloof dat hij het betreurt mij te hebben meegenomen.

Nabij de Maasbrug zie ik een lange stoet Belgische krijgsgevangenen, de officieren vooraan, in onze richting komen. Die worden weggevoerd naar de trein, naar Duitsland.

Op het stationsplein houden we stil. Carl Magersuppe moet even weg naar een militair kantoor in een der hotels, en ik blijf onder de bewaking van de koetsier. De grond om mij heen ligt bestrooid met Belgische postzegels. Tegen de spoorhal staan een aantal wagens en auto's, en in een hoek zijn soldaten hun pot aani 't koken. Alles draagt het teken van ruwe, barbaarse behandeling. Overal gaan er soldaten en officieren op wier gezichten het bewustzijn van de overwinning glanst; dat is hier nu allemaal van hen, en ze moeten zich hoegenaamd niet bekommeren om wat aan de vijand toebehoort, het is 'buit'.

En tegen de hoge voorgevel van het stationsgebouw hangen nog de versieringen en welkomspreuken rond vergulde schilden met de beginletters A en E, Albert en Elizabeth. Vlakbij, aan het begin der straat, staat een triomfboog met dezelfde gulden letters. Want de eerste zondag van augustus 1914 zouden koning Albert en

koningin Elizabeth hun Blijde Inkomst hebben gehouden in hun goede stad Namen...

Het wordt mij op dit ogenblik week om het hart. Ik heb de feestelijke intrede van onze koning bijgewoond in andere steden van het vaderland. Ik heb mannen en vrouwen opgetogen horen juichen en geestdriftig hoeden en doeken zien zwaaien, ik heb de ogen van honderdduizenden zien schitteren van genegenheid voor onze jonge vorsten, voor hun kinderen, en ik heb verleden jaar op een zomeravond bijgewoond hoe het koninklijk rijtuig te midden van de Antwerpse volksstraten niet meer voortkon door de geestdriftig samendringende menigte. En hier wachtte onze vorsten een zelfde onthaal, de trouwe Walenstad had zich met zenuwachtige vreugde gereedgemaakt, om hen een hulde te bieden een koning waardig

En waar is hij nu? Waar ik om mij heen blik, zie ik enkel de hatelijke trots van vreemdelingen, die ons schone land roekeloos en barbaars vermoorsen en verderven. Waar is hij nu? Geslagen en verjaagd van zijn eigen grond door degene, die zich bij Gods genade heerser aller Duitsers noemt, op wiens erewoord hij meende te kunnen vertrouwen, evenals wij. Treurig is het mij op dit ogenblik de vijand zijn bloedige intrede te zien viëren daar waar men *zijn* Blijde Inkomst had voorbereid.

Namen draagt overal de verse sporen van de beschieting. Huizen branden nog hier en daar, hopen steen en kalk, verbrijzelde ruiten en dakpannen bedekken de straten, daar waar bommen zijn ingeslagen. Op sommige plaatsen is het onmogelijk door te komen, langs de hoofdstraten trekken zingende troepen west-

waarts de stad uit, schildwachten staan aan alle kruispunten, en overal zijn verordeningen en berichten aangeplakt voor de inwoners, over het openlaten der huizen, het verlichten der ramen, het aangeven van verstoken soldaten, het inleveren van wapens, en hoofdzakelijk over de vreselijke straffen die onmiddellijk zullen toegepast worden bij de minste francs-tireursdaad. De plakkatens zijn getekend: ‘von Bülow’.

De mensen durven niet binnenshuis blijven, het is er hun te angstig, te benauwd. Elk ogenblik kan er daarbuiten iets gebeuren, kunnen van op straat moord en brand dreigen, kan de vijand iets afkondigen of eisen dat ze maar zouden vernemen als het te laat is. Het is de drang die ieder mens naar buiten drijft, in de openlucht, waar meer vrijheid van beweging is, waar men onbevangener ademt en men het gevaar ziet komen, al is het ook groter. En zo staan de Namenaars voor de deuren van hun huizen te wachten op het lot dat hun stad dreigt, zonder een voet van de stoep voor hun huis af te wijken, nauwelijks even een woord tot de buurman richtend, die ook voor zijn woning staat. In de weinige woorden die ik met hen spreek, klinkt de angst door, dat ze misschien luider spreken dan het de heren Duitsers belieft. En ik ga spoedig verder, omdat ik gewaarword dat ik de mensen bang maak. Wanneer de Duitse officieren voorbijkomen doen ze zich geweld aan om een kalm en onverschillig gezicht te zetten, maar men merkt al te duidelijk aan hun schichtig-schuwe blikken, aan de zenuwachtig ingehouden bewegingen van armen en benen, hoe de angst die mensen martelt. Aan een man die voor zijn deur staat, vraag ik een aanduiding omtrent de straten. Hij schrikt op, en met

hakkende stem geeft hij mij antwoord. Urenlang hebben zij in de kelders van hun huizen gezeten, heeft het gieren en huilen en donderend losbarsten der granaten hun zenuwen verscheurd, hebben ze de grond voelen daveren, de ruiten en dakpannen rinkelend op de straatstenen horen kletteren, hebben ze sidderend elk ogenblik verwacht dat de volgende granaat misschien op het huis zou vallen boven hun hoofd. En toen ze meenden dat alles voorbij was, dreigde de bezetter dadelijk opnieuw te beginnen, woester en wreder nog, bij het minste dat niet naar zijn zin zou gebeuren. Een onvoorzichtigheid, waar niemand aansprakelijk voor is, kan zo licht voorkomen.

Onze boodschappen brengen ons in een straat waar enige vrouwen voor een bakkerij te wachten staan. Daar is in de stad gebrek aan meel, en vruchteloos verzekeren de bakkers aan de smekende huismoeders dat zij er zelf geen hebben. De vrouwen blijven koppig voor de deur staan. Thuis is er geen brood, hebben de kinderen honger. Een Duits soldaat roept hun iets zeer bars toe, met een gil stuiven ze uiteen, andere soldaten komen bij het horen van het lawaai van links en rechts uit herbergen en winkels gesprongen, ze houden hun geweer reeds gereed, ik hoor duidelijk het kort rammelrukken aan de geweergrendel, en gelukkig verschijnen op dat ogenblik enkele officieren in de straat, zo niet ontstond er een bloedbad. Carl Magersuppe zegt met een champere glimlach tot de wagenvoerder: ‘Jammer, het was bijna weer een francs-tireursgeschiede.’ Onze koetsier heeft reeds de tijd gevonden ergens een fiets te stelen, die hij achteraan tegen het rijtuig bindt. Hij schijnt dit een zeer aardig grapje te vinden.

We rijden terug langs dezelfde weg, waar dezelfde tonelen voortduren van daarstraks. Nog immer trekken de Duitse troepen voorbij en de wagens rijden in onafgebroken reeks langs de straat.

Die avond word ik ziek, en ik lig dagenlang met zware koorts tussen leven en dood. Het is me te machtig geworden. De zusters passen op mij met de meeste zorg en liefde, en Carl Magersuppe komt elke dag een paar keren bij me zitten.

Wat er intussen in het klooster gebeurt weet ik niet. Een enkele keer hoor ik door het openstaande raam iemand zingen. Of is het een droom?

Ik word betrekkelijk gauw weer beter. Het krachtige voedsel en de liefderijke zorgen der zusters doen de rest. Ik moet in mijn kamertje blijven, waar ze mij leesboeken brengen, Franse kostschoolboekjes en heiligenlevens. Op een avond krijgt Carl Magersuppe bezoek van een stadgenoot uit Kassel, een pionier, die langs Champion, doorkomt om morgen zijn regiment terug te vinden in Namen. Terwijl ik op mijn bed lig praten zij over hun streek, over hun familie, hoe de zaken thuis staan, en ze lezen mekaar de brieven voor die ze vandaar ontvangen hebben. Ik verneem zo dat er reeds Duitse vliegers boven Parijs zijn verschenen en dat zeer waarschijnlijk de Duitse troepen een der eerstkomende dagen hun, triomfantelijke intocht zullen houden in de hoofdstad van Frankrijk. De jonge pionier is erg doordrongen van Duitslands allesoverheersende macht, en naar zijn mening is de oorlog nog enkel een kwestie van een paar weken. Ondertussen eet hij onbedaarlijk veel van het brood en de ham die de zusters voor de Inspektor

en mij gebracht hebben. Het smaakt hem heerlijk, hij keert zich met schitterende ogen naar mij en vraagt:

‘Du... Willst nicht ein Stückchen mitessen von diesem pompeuzen Schinken?’ De pompeuze ham bekoort mij echter niet. Bij zijn vertrek troost hij mij met de opbeurende raad het mij niet te erg aan het hart te laten komen, dat Duitsland het allemaal wel in orde zal brengen en dat ik aldra zal ondervinden wat een zegening het is tot het ‘grosse Vaterland’ te behoren.

In mijn hart bewonder ik het vaste vertrouwen van die jongens in de grootheid en de goedheid van hun vaderland.

Een Duitser kan niet begrijpen hoe men bij een dergelijk vooruitzicht niet jubelt en juicht. Merkwaardig is het dat al de Duitsers die ik tot nu toe over de oorlog in België heb horen spreken, zich de feiten zo eenvoudig voorstellen: de Duitse legers konden langs Elzas-Lotharingen Frankrijk niet binnendringen, ze ‘moesten’ dus wel langs het noorden aanvallen, dus door België marcheren, en daar zijn me nu die ‘dumme Belgier’, tegen wie ze hoegenaamd niets hadden, op hen beginnen te schieten. Hoe is 't godsmogelijk! Van ultimatum, van koning Alberts antwoord, daarvan schijnen ze nooit iets te hebben gehoord. Parijs is het doel van hun tocht. Parijs ingenomen, dan ligt alles aan de voeten van de Keizer, dan smeken de vijanden om vrede. Zo was het immers in 1870 ook. ‘Nach Paris! Nach Paris!’ zo groeten ze elkander bij ieder vertrek, dat roepen ze de voorbijtrekkende troepen toe. En dan vragen ze mij hoeveel kilometers ze hier in Champion van dat heerlijke Parijs nog verwijderd zijn, waarop ik natuurlijk het antwoord niet schuldig blijf. Een der dokters troost

een dikke Pommerse boerenjongen die zijn been verloren heeft, ‘dat hij nu gauw weer naar de heimat mag terugkeren’. De kerel bekijkt hem met een paar domme ogen en antwoordt al zuchtend: ‘Ik wou zo graag Parijs zien.’ De kruisvaarders van Godfried van Bouillon konden niet vuriger naar Jeruzalem verlangen dan de soldaten van Willem II naar Parijs.

O, der ‘frissche fröhliche Krieg’!

De dagen die volgen zit ik meestal alleen in mijn kamertje voor het raam en kijk in de tuin. Het is herfst aan 't worden. Tot laat in de morgen hangt een witte nevel over het landschap, en de dagen zijn aan 't korten. Ik begin te lijden aan een diepe neerslachtigheid. Mijn toestand van ‘gevangene’ wordt mij stilaan ondraaglijk, en het zien van een Duits uniform doet mij het gezicht afkeren. Wanneer een soldaat mij aanspreekt, het mag nog goed en vriendelijk gemeend zijn, geef ik een bijna onbeleefd antwoord, om gauw van hem af te komen. Het maakt me kregelig naar mijn toestand te horen vragen, en zelfs het gezelschap van de hartelijke Magersuppe wordt mij pijnlijk. Ik ga ook niet meer naar de gewonden kijken. Treedt een der zusters in mijn kamertje, dan is het genoeg dat ik een kleine vraag stel om ze ijlings te zien vertrekken. De kloosterregel legt hun, dat op, denk ik.

Ik zit dus de godganse dag alleen mistroostig voor het raam, en noteer al deze dingen in mijn dagboek. Ik schrijf ook brieven aan mijn vrouw. Deze zal natuurlijk in dodelijke angst verkeren, daar men te Brussel reeds lang weten moet dat Namen gevallen is, en zij niets meer van mij vernomen heeft. Ik steek elke dag een paar kaarten en brieven in de houten bak, die als

‘Veldpost’ dient, zonder veel hoop toch dat ze ter bestemming zullen geraken.

Ik kijk in het moestuintje onder het veiïster. De frisse groenigheid ligt tussen de hoge muren als een koele streling, iedere plant staat er in haar schoon afgemeten perk, zorgelijk onderhouden en omzoomd met bloemstruiken. In dit tuintje komt elke dag een der keukenzusters de groenten halen. Ze daalt de tuintrap af, haar mandje in de hand, de brede zoom van haar zwarte rok glijdt over de witte trapstenen, haar plompe wijde schoenen stappen zevenmaal een vaste tred, dan staat ze in de tuin en komt zij uit de schaduw van de hoge muur in de zon. Haar ogen zoeken reeds te midden der groene vierkantjes de plaats waar ze haar voorraad voor die dag zal opdoen, en wanneer ze neergebogen staat, met haar handen frutselend te midden van de groene planten, zie ik enkel de donkere vlek van haar verschoten slobberig nonnenkleed, met nu en dan een enkele witte glimp van de blanke binnenkap om haar gezicht. Geluidloos gaat haar doening en ze kijkt geen enkele keer op naar de muren of de ramen of daar ook iemand haar gadeslaat. En als ze weggaat met dezelfde geruste en zekere gang, en verdwijnt in een der deurtjes van het gebouw, ligt het tuintje daar weer heldergroen en ongekrookt alsof er geen hand aan geraakt heeft. Dan glijdt weer de eendere rust over het moestuintje waar ik op kijk, met de grote lichtvlekken van de zon over de daken, en de schaduwband, die sluiperig langs de muur ligt, nu aan deze zijde, dan aan de andere, naargelang het komen en keren van de uren. Aan de ene kant kijken op het hofje de ramen van de gang langs de ziekenzalen en de glazen wand van de veranda,

waar nu en dan een der verbrande soldaten zijn spokerig omwindseld hoofd vertoont. Daarnaast liggen lager af huizingen en bergplaatsen van het klooster. De derde zijde is een hoge muur, rood, té rood, zonder raam of deur, die zijn schelle kleur de lucht inschreeuwt en als een dreigende lelijkheid op het tuintje neersombert.

De diafane herfstlucht trilt op de zijige stralen der zon. Daar wibbelt een late vlinder over de lage bloemstruiken langs de rand van het tuinwegeltje.

Dagenlang zit ik daar te turen op het stille leven.

Wat zal er gebeuren met ons? Zullen we hier nog enkele weken blijven liggen en dan naar huis gaan? Zullen ze ons wegvoeren naar Duitsland? Bij die gedachte komt er iets koude over me. En waar zijn nu al de andere jongens, met dewelke ik hier de eerste drie weken van augustus heb doorgebracht? Wie van hen leeft er nog, wie is er dood? Ik denk terug aan wat ik een Duitse ziekendrager hoorde zeggen de tweede dag na mijn aankomst hier: ‘Wij hebben op die plaats vijftig lijken “ingeschaufelt”.’ Hoevelen van onze jongens liggen er bij die vijftig?

Ik zit soms op het pleintje, waar nu meer gewonden een luchtje komen scheppen. Zij herhalen maar telkens dezelfde vraag: ‘Wanneer zal 't gedaan zijn?’ Commandant Duchâteau blijft immer even somber en zwijgzaam voor zich heen kijken. De man schijnt te lijden aan een knagend verdriet, en ik wil hem in zijn gepeinzen niet storen. Daar zit ook Hauptmann Knäpke, aan de arm gewond, die met wrokkige harde woorden bevelen geeft aan de soldaten. Van de twee Belgische krijgsofizieren is er één die zich de ganse dag bezighoudt

met de gewonden, terwijl de andere, de bulderbast, geen voet verzet, sigaretten rookt, met de Duitsers praat. Onze eigen Belgische gewonden hebben schrik van hem. Kwaad is de man, precies niet, het is zelfs een zeer knap dokter, maar hij heeft te veel Belgische kazernemanieren. Ik zit met hem op een namiddag in de tuin, en hij erkent daar dat hij die eerste avond, met de francs-tireurskomedie, wat al te driest is opgetreden.

Enkele dagen later vertrekken de twee Belgische dokters. Ik hoor dat zij, als behorend tot het Rode Kruis, niet als krijgsgevangenen aangezien worden. De een belooft mij, zodra hij in Brussel komt, een brief aan mijn vrouw te brengen.

Zo vergaan de stille dagen de ene na de andere. In de tuinen blinken de rijpe appels en peren tussen de blaren. De morgen klaart nevelig rood boven de gerekte golvingen van het landschap, en 's ochtends en 's avonds is het killig. O, de weemoed van die schone herfstdagen!

Elke dag sterven er een paar van de gewonden; ze worden 's morgens voor dag en dauw weggedragen en ergens begraven, op het dorpskerkhof, meen ik. Men roept mij op zekere dag bij Bert Vertommen, die op sterven ligt. Ik heb hem vroeger te Leuven onttioet, en ik weet dat het een der levenslustigste van onze Vlaamse studenten was. Met zijn hand in de mijne ligt hij te reutelen en te snakken, zijn brekende ogen half geloken. Hij kan niet meer spreken, en terwijl ik hem aan zijn oor fluister, dat ik zijn ouders zal gaan bezoeken zo gauw ik kan, kreunt hij almaardoor iets dat ik niet verstaan kan. Hij draagt een diepe wonde in de borst boven het hart. Zo sterft Bertje Vertommen. En ik blijf een lange tijd naast zijn lijk zitten, en denk met bitter-

heid aan dat jonge schone leven, dat weer is heengegaan.

Daar komen ook iedere dag mensen inlichtingen vragen over verdwenen of gewonde soldaten. En zo zie ik op een morgen een vader en een moeder voor hun zoon staan, die ze niet herkennen. Zijn gezicht is zo erg verbrand dat het slechts één bruine, zwerende korst lijkt, en de arme ouders kijken met tranen in de ogen, hulpeloos, op dat afzichtelijk wezen van hun kind.

De kapel zit iedere avond en iedere morgen vol soldaten, Duitse, Belgische en Franse gewonden, katholieken en protestanten, die allen aan dezelfde God vragen dat deze ellende zo gauw mogelijk zou voorbijgaan.

Carl Magersuppe heeft nu een rustiger leven. Alles gaat in het klooster zijn geregelde gang en daar is geen stoornis meer van enige aard. Hij vertelt mij over Kassel. Hij wil ook Frans leren, maar laat het steken bij de eerste poging. Elke dag schrijft hij trouw brief of kaart aan Frau Magersuppe, Humboltstrasse 7, te Kassel, en even trouw krijgt zijn echtgenote de vaderlijke raad de drie of vier bengels van kinderen maar eens 'tüchtig durch zu prügeln und den Kopf zu waschen', zo ze denken zich wat al te veel vrijheid te mogen veroorloven, nu 'der Vater mit dem Kaiser im Kriege ist'.

Maar het leven wordt mijn goede Magersuppe, die op stuk van zaken erg van zijn gemak houdt, op de meest hatelijke wijze vergald door zijn gelijke-in-waardigheid-en-rechten, Herr Lazarettinspektor Nagel. 'Der Nagel' is een zeer venijnig, nurks mens. Hij kan maar niet verkroppen dat Inspektor Magersuppe niet met de an-

dere onderofficieren eer, zijn maaltijd rechtstreeks en vóór de anderen uit de keuken ontvangt, dat hij op zo'n vriendschappelijke voet met de zusters omgaat, en een gezicht zet tegenover die nonnetjes alsof hij, Magersuppe, ook iets meer ware dan Unteroffizier-Lazarettinspektor, dat hij daar een kamertje apart heeft 'mit diesem belgischen Dolmetscher' en niet boven moet slapen met de anderen. Deze en misschien nog meer andere redenen tot jaloersheid heeft de nurkse, venijnige Nagel. Hij laat bij iedere gelegenheid zijn ergernis blijken door allerhande schampere toespelingen en hatelijkheden, en gaat op zekere dag zijn beklag maken bij Herr Oberstabsarzt. En op een avond, terwijl we samen te smullen zitten aan een stuk taart, waarvan de heren officieren eerst morgenmiddag hun afgemeten part zullen krijgen, en wij verdiept zijn in een ernstige bespreking over het oosters karakter van de vier Heilige Evangeliën, gaat de deur van het kamertje open zonder voorafgaand kloppen, steekt Oberstabsarzt Bluhm de gladgeschoren kop maar binnen, werpt een enkele blik over de tafel en zegt op slangachtige toon: 'Sie machen es sich bequem, Herr Inspektor?' - en zonder een antwoord af te wachten trekt hij zijn kop weer terug en de deur weer toe. Carl is rechtgesprongen om in de houding te staan. Zodra de deur toe is, wendt hij zich tot mij, wit van woede. 'Herr Claes, dieser verdammte Schweinhund, dieser neidische Schuft, dieser ungeschliffene Bauer... ich könnte ihm ich weiss nicht was tun... Herr Claes, dieser Nagel, ich könnte ihm... einen Russe könnte ich erschiessen, aber diesen Himmeligel könnte ich auffressen.' - Hij steekt me zijn twee ronde vuisten onder de neus, en zijn witte scherpe tanden schijnen

me bereid om zo dadelijk hun bloedig werk te beginnen, eender langs welke kant, en het is een geluk voor 'der Nagel' dat hij niet onder Magersuppes bereik is. Ik ben het 'selbstverständlich' roerend met hem eens.

En nu moeten wij opkramen uit ons gezellig kamertje. Carl gaat slapen bij de andere onderofficieren, in een van de slaapzalen der kostschoolmeisjes, en een soldaat draagt mijn matras naar een kamertje op de eerste verdieping, waar nog liggen: luitenant Mathieu, Piet de Meyer, van het Kongolees vrijwilligerskorps, De Borchgraeve, baas van het 'Vlaams Huis' te Brussel, en luitenant Jacobi, een zwaargewond Duits officier. Deze laatste ligt vlak naast de deur, een beetje van de anderen af, en zijn geladen revolver blijft dag en nacht onder zijn bereik naast hem. Hij is een Sleeswijker, een Deen dus, en een zeer beschaafd en zachtzinnig man. Een paar dagen later komt zijn vrouw uit Duitsland bij hem, en hij wordt in een andere zaal gedragen.

Hier liggen wij dus. Liggen - want luitenant Mathieu mag of kan niet opstaan met zijn gewond been, De Borchgraeve met zijn gewonde voet evenmin, Piet de Meyer ligt uit luiheid, en ik omdat er geen stoelen zijn. Luitenant Mathieu maakt van de gelegenheid gebruik om de wijsheid die hij in de militaire school heeft opgedaan aan ons mede te delen. Maar na hetgeen wij hebben meegemaakt, zijn wij tamelijk ondankbare toehoorders voor dat soort wetenschap. Hij vertelt ons tevens alle kwajongensstreken, waarin hij de hoofdrol heeft gespeeld als militair student. De bijzonderheden van onze twee dagen loopgraaf worden nog ettelijke malen met alle details opgehaald, en hij is bijzonder gelukkig en fier dat hij op zijn post is gebleven 'tot hij

erbij viel'. Hij is verloofd en trouwt na de oorlog. Ik word nu reeds uitgenodigd op de bruiloft. Ik zal er natuurlijk een toast moeten uitbrengen op hem, en ik weet nu reeds wat hij daar van me verwacht. Hij kan gerust zijn, het zal hem niet tegenvallen, want ik houd van die moedige jongen.

De Borchgraeve praat niet veel. De goede man denkt voortdurend aan het lot en aan de toekomst van vrouw en kinderen, die hij in Brussel heeft achtergelaten, en wier portret hij honderdmaal op een dag bekijkt.

Piet de Meyer is een speciaal type, een echte kerel om fortuin te maken en daarna Frans edelman te worden. Hij bracht zijn koloniaal verlof in België door, toen de oorlog uitbrak, en dadelijk trad hij als vrijwilliger in het 'corps colonial'. Of hij heldendaden verricht heeft is mij onbekend, ik denk eerder van niet. Ik heb hem de eerste dag beneden in de gang ontmoet, leunend op een stok en erg hinkend. Aari het been gewond? Neen, Piet lijdt aan malaria, Kongolese koorts. De Duitse dokters vonden dit een interessant geval, geloofden al wat Piet hun vertelde, en hij kon ook warempel zo'n vreselijk ongelukkig gezicht zetten, dat men dadelijk van de ernst van zijn kwaal overtuigd was. Piet kent het leven in Kongo zeer goed, spreekt Kongolees, zegt toch dat het Kongolees is wat hij ons als dusdanig voorpraat. Vroeger is hij tolbeambte geweest, en heeft uit dit tijdstip van zijn leven enkel zijn menigvuldige liefdehistories onthouden. Piet is een leperd, die van alle markten thuis is. Hij bewaart in zijn portefeuille een menigte foto's van vroegere 'verloofden', die er van zeker standpunt uit weinig aanbevelenswaardig uit zien. Nu, het gaat me eigenlijk niet aan.

Van de dagen die zijn compagnie in Namen doorbracht heeft hij gebruik gemaakt om kennis aan te knopen met een Waalse juffrouw, en nu tracht hij op alle mogelijke wijzen aan dit meisje te laten weten dat hij hier is, dat hij vreselijk in de penarie zit en of ze hem niet dit en dat bezorgen kan. Kongo vindt hij een paradijs, en hij zet ons aan er allen met hem naar toe te trekken. Aan de Duitse soldaten heeft hij verteld, dat hij 'von Meyer' heet en baron is. Waarom niet?

Wij brengen de tijd door met praten, lezen en slapen. De kamer is een gewoon onderwijslokaal, ruim en luchtig, met hard-witte muren, een bloempot op een hoge staander, een houten kathedr tegen de muur, en vanuit de hoge ramen kijken we ver en wijd over het prachtige land.

Driemaal daags komen de Duitse verplegers ons eten brengen, en voorts worden we met rust gelaten. Mijn wonden zijn flink aan 't genezen, en ik voel elke dag mijn krachten weer bijkomen. Een Duitse verpleger heeft ons alle vier het haar geknipt, kletskaal, op zijn Duits. Daar zijn nu andere dokters gekomen en ook 'Deutsche Schwester', stevige meiden, die vegen en schrobben alsof eerst nu de hele boel eens in orde zal gebracht worden. Ze vinden daarbij nog wel de tijd om wat te flirten met de onderofficieren. Tegenover de gewonden zijn ze echter zeer terughoudend. Een van hen, buitengewoon groot en struis, met uitgezette heupen, een mooi-blonde kop, melkwit gezicht en vlasblond haar, is een echte Germania. Ze maakt op Piet elke dag meer indruk, maar zijn pogingen om haar hart te veroveren schampen af op een meedogenloze ongevoeligheid. Ze heet Fräulein Elze Debuschmann, haar vader is in-

genieur te Neukirchen am Jaar, Bezirk Trier, Gartenstrasse 3. Piet schrijft haar adres in zijn zakboekje en belooft, met smachtende ogen, dat ze na de oorlog nog van hem horen zal. Een andere, die als Elzässerin tamelijk goed Frans spreekt, is nog koeler en zwijgzamer dan Fräulein Elze.

Naar Duitsland

OP een morgen verlaat een eerste groep lichtgewonden het klooster. Het zijn Duitsers, en zingend trekken ze beneden in de zonnige straat voorbij. Ze gaan in 't vaderland hun volle genezing afwachten, en ze zijn gelukkig als kinderen die weer naar huis mogen. Ik sta voor het raam en kijk in de richting der tuinen en hagen, waarachter ik ze heb zien verdwijnen. Hun forse stemmen klinken krachtig en helder door de geluidloze morgen, en nog lang hoor ik het schallend lied:

*In der Heimat, in der Heimat,
da gibt 's ein Wiedersehen!...*

Verdrietig sluit ik het raam en ga terug op mijn bed liggen.

Met de derde groep Franse en Belgische gewonden gaan Piet de Meyer en ik ook weg. Het klooster moet zo gauw mogelijk ontruimd, de ambulance vertrekt naar Rusland. Luitenant Mathieu en De Borchgraeve volgen enkele dagen later. Hinkend en strompelend trekt de treurige stoet het klooster uit, omringd door gewapende soldaten, en we nemen plaats in de tram naar Namen, die voor ons gereedstaat. Carl Magersuppe komt met mij mede tot aan de halte, en blijft staan wuiven met de hand tot wij uit het gezicht verdwijnen. Goede kerel, ik hoop zo van harte dat hij behouden zal mogen terugkeren bij vrouw en kinderen. Ik heb hem gisteren een brief overhandigd, ondertekend door Belgische en Franse gewonden, officieren en soldaten, eveneens door een dokter van Champion, waarin wij hem bedanken voor

zijn goede zorgen. Hij was er zo gelukkig om dat de tranen hem in de ogen stonden.

Met ongeveer dertig verlaten wij Champion, en er blijven er nog slechts een tiental daar, de volkstrekt niet-‘transportfähige’. Wij voelen instinctmatig dat de beste tijd van onze gevangenschap voorbij is.

De tram brengt ons naar Namen. De stad heeft een ander uitzicht gekregen; het dreigend gevaar van brand en beschieting is weg, de mensen hebben hun evenwicht wat teruggevonden. De eerste troepen, die de stad zijn binnengestormd in de roes van de strijd en de overwinning, zijn verder getogen, ‘nach Paris’, en andere zijn gekomen, Beieren, die nu de kleine bezetting vormen van de vesting. De mensen staan aan de deuren en langs de straten en zwaaien hoed of pet, zonder zich te bekommeren om voorbijtrekkende Duitsers. De tram rijdt over het stationsplein, waar soldaten het volk beletten ons te naderen, dan door een der grote straten, en daar komen mannen, vrouwen, kinderen, tot de straatbengels toe, ons de hand drukken. Ze kopen in de omliggende winkels alles op wat eetbaar is, fruit, brood, taartjes, suikergoed, en stoppen het ons in de hand. Tabak en sigaretten krijgen wij de handen vol. Men vraagt ons naar nieuws over verdwenen soldaten, maar de namen die men ons opgeeft zijn ons meestal onbekend.

Dan moeten wij afstappen, en sukkelend komen wij in het ‘Collège Notre-Dame de la Paix’, van de paters jezuïeten. Op de koer, half beschut door een glazen dak, liggen een driehonderd gewonden op draagberies waaronder vele turco's van het Franse leger. Ze worden verzorgd door een paar Belgische dokters en verpleegsters. Heel het college is volgepropt met gekwetsten

die van de verschillende ambulances naar hier zijn gebracht. We slapen daar 's nachts onder dit glazen dak op de draagberries, en ontwaken 's morgens verstijfd van de koude.

In de dag komen er veel bezoekers, vooral Naamse dames en heren uit de deftige wereld, die tabak en sigaren brengen en zich daarbij bijzonder goedgunstig tonen tegenover de Fransen. In de namiddag worden wij in groepjes gesteld, en weer gaan we hinkebenend over de harde straatstenen, enigen moeten zelfs gedragen worden. Weer brengen goedhartige mensen brood en koeken, chocolade en tabak, en zo komen we in de gevangenis van Namen. De vrouwen, die ons de ganse weg gevolgd hebben, blijven ons staan nakijken terwijl wij de sombere grijze poort binnentrekken. De soldaten drijven ons door het voorportaal, een lage breedgewelfde gang, met links en rechts ondoorzichtbare glazen deuren. Op een koertje, voor de ingang der eigenlijke gevangenis, krijgen we van een soldaat nog eens de strenge vermaning alle wapens, messen, vorken, al wat ijzerwerk is, af te geven. 'Een gevangene heeft gisteren een van onze mannen het hoofd afgesneden,' liegt de Duitser. Niemand bezit nog een dezer voorwerpen. Reeds vijf of zes keren heeft men ons 'alles' doen afgeven! Vanwaar ik sta, zie ik de brede hoofdgang waarop de andere uitkomen, de lage deuren der cellen, de ijzeren balustrades langs de celdeurtjes op de verdiepingen. Een kil huiverig licht valt op de witte kale muren en de koudglimmende cementvloer. Het doet mij rillen, en ik krijg de indruk dat dit een plaats is waar alles eindigt, alle schoonheid, alle geluk, alle leven, hopeloos...

Men leidt mij de smalle ijzeren trap op, een cipier ontsluit een der cellen en doet mij binnentreden. Achter mij volgen twaalf Arabieren. Met een harde smak slaat de deur achter hen toe. Ik zet mij neer in het verste hoekje en vraag mij af of ik hier met die twaalf kerels de nacht zal moeten doorbrengen. De deur wordt nogmaals geopend en een dertiende Arabier wordt naar binnen geduwd door een onderofficier. Ik vraag hem in het Duits of ik niet in een andere cel bij Belgen of Fransen mag liggen. Hij kijkt even naar binnen, mompelt iets van 'liebe Bundesgenossen', wat mij helemaal onverschillig laat, en leidt mij dan toch in een cel gelijkvloers. Daar zitten we eerst met tweeën, Piet de Meyer en ik, dan komt Victor Stroobants, daarna nog acht Fransen.

De volgende dag, zijn ze ons komen zeggen, wordt ge naar Duitsland gevoerd. We blijven echter tien dagen en tien nachten in die gevangenis van Namen, in die enge cel, met elven... Een enkele keer laten ze ons gedurende ongeveer tien minuten buiten wat lucht scheppen, lopen we even om het binnengebouw in de hoog ommuurde tuin.

Ik kan wel zeggen hoe die cel eruitziet, wat wij te eten krijgen en wat er onder ons verteld wordt. Maar de ellende beschrijven van die tien dagen, het zedelijk en lichamelijk lijden in dit hok, ten hoogste ruim genoeg voor vier mensen, waar we met elven moeten liggen en zitten, eten en slapen, elf gewonden, waarvan één wiens arm, twee wier been is afgezet enkele weken vroeger... ik laat het liever aan de verbeelding over.

Als meubels: een bed, dat ineengevouwen de gevangene overdag tot tafel dient, een ijzeren emmer als

W.C., in een hoekkastje een kruik met water. Dat is alles. Als versiering hangt boven het tafel-bed een schamel kruisbeeld met een stuk rozenkrans eromheen. Op de vloer een dunne strozak, stinkend en blinkend van de vuiligheid. Daarop slapen de twee gewonden wier been is afgezet. De anderen liggen op de blote grond. Daar de plaats te klein is om allen naast elkaar te liggen, moeten we met de benen over elkaar slapen. Het bed vooral neemt te veel plaats in. Die het niet kan uithouden moet overeind zitten en zo trachten te slapen. Wij slaan de ruitjes stuk in het raam, en nog is de lucht bijna niet in te ademen. Wij horen dat men in de cellen naast en boven ons hetzelfde doet, de glasscherven vallen daarbuiten rinkelend op de stenen. Nu tocht het weer erg; het is buiten koud regenweer. Een groene boomtak slaat tegen het holle raam, en van de bladeren rilt soms een natte regendrop naar binnen. Daarbuiten wordt gezongen. Forse mannenstemmen huilen met de wind een woest: 'Lieb Vaterland, magst ruhig sein, Fest steht und treu...'

's Morgens brengt men ons koffie en een stuk brood. We hebben één bord voor ons elven: de blikken waskom. 's Middags in dezelfde kom: soep, dikke pappige meelsoep. We hebben geen lepel - dit wordt immers bij de gevaarlijke wapens gerekend - en ieder drinkt om beurt aan de grote kom en schept met de hand de brij eruit. 's Avonds dezelfde soep, verdund en koud. De Duitser die het eten brengt, roept telkens door het kijkklukje: 'Wieviel' en gaat verder na de bedeling. Dit kijkklukje laten we zoveel mogelijk open. Wij horen in de gang nu en dan het rammelen van een sleutelbos, het harde slaan van een celdeur, de langzame zware pas

van een schildwacht of de vluggere stap van een bewaker. We zien voor het luikje van de andere cellen bleke, vuile gezichten, gierogend in de gang kijken, ellendig, ellendig...

Ik draag mijn linkerarm nog altijd in een band. Mijn wonden beginnen weer te lopen, ik kan 's nachts niet liggen en heb weer koorts.

En op een namiddag roept een Duitse soldaat mijn naam door het openstaand kijkgat. Op mijn antwoord doet hij de deur open en zegt: Euere Frau Gemahlin ist hier.'

Met bonzend hart volg ik hem. En voor de deur staat mijn vrouw. Ze is van Brussel tot hier geraakt. Op de Naamse Kommandantur heeft men haar naar Champion verwezen. Van Champion terug naar het college te Namen. Vandaar naar de gevangenis. Bezoeken zijn daar niet toegelaten. Terug naar de Kommandantur. Vruchteloos. Weer naar de gevangenis. Een goedhartige onderofficier laat haar op eigen verantwoordelijkheid binnen. Haar kleren zijn grijs van het stof, ze is uitgeput van vermoeienis.

En dat is het ellendigste ogenblik van al die oorlogsdagen.

.....

De tiende dag brengt men ons eindelijk naar het station. Men doet ons in veewagens stappen, te midden van een onbeschrijfelijke herrie van aankomende en vertrekkende treinen, van troepen en gewonden, kisten en balen, paarden en vee, kanonnen en ander oorlogstuig.

Tegen de avond vertrekt de trein. Wij rijden langzaam in het schemerdonker langs de verbrande huizen

en dorpen, blijven om de tien minuten staan om andere treinen te laten doorgaan, die nieuw oorlogstuig en nieuw mensenmateriaal naar de strijdplaats voeren. We komen langs Luik in de diep-donkere nacht, langs Verviers waar de mensen van over de spoorafsluiting ons brood, peperkoek en tabak toewerpen, we komen te Welkenraat, zien aan de hoge paal een bord: 'Feindliches Land' - als aanduiding voor de Duitsers die uit de andere richting komen, dat hier 'ons' vaderland begint...